

HORNSBERG 10, STOCKHOLM

KULTURMILJÖUTREDNING

SLUTVERSION
2019-03-08

UPPDRAG

Uppdragsnummer: 290152
Titel på rapport: Hornsberg 10, Kungsholmen -
Kulturmiljöutredning
Version: Slutversion
Datum: 2019-03-08

MEDVERKANDE

Beställare: Castellum Stockholm AB
Kontaktperson: Brita Lindqvist

Konsult: Tyréns AB
Uppdragsansvarig: Martin Lagergren

Handläggare: Lisa Johansson
Jennifer Magnusson

Tyréns AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 553194-7986

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	4	NULÄGE	40
BAKGRUND	4	OMGIVANDE BEBYGGELSE	41
STADSMUSEETS METOD FÖR KULTURHISTORISK VÄRDERING	5	BYGGNADER	45
GÄLLANDE PLANER	6	KULTURHISTORISK VÄRDERING	57
FÖRUTSÄTTNINGAR	6	BRYGGERITIDEN	57
PROGRAM FÖR NORDVÄSTRA KUNGSHOLMEN	7	LÄKEMEDELSPRODUKTIONEN	57
PBL OCH KULTURHISTORISK KLASSIFICERING	9	1980-TALETS KONTORSBYGGANDE	58
RIKSINTRESSEN FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN	9	HELHET MED BEGRÄNSADE VÅRDEN	59
HISTORIK	10	KULTURVÄRDE	60
NÄROMRÅDET	10	TÅLIGHET- OCH KÄNSLIGHETSANALYS	61
BRYGGERIER I SVERIGE	14	FORTSATT UTVECKLING	64
STORA BRYGGERIET	15	KÄLLFÖRTECKNING	65
SVENSK LÄKEMEDELSINDUSTRI	18	TRYCKTA KÄLLOR	65
LABORATORIEBYGGNADER	19	DIGITALA KÄLLOR	65
1940-TALETS INDUSTRIBYGGANDE	20		
TIDIGARE DISKUSSIONER KRING RIVNING OCH BEVARANDE AV ÄLDRE BEBYGGELSE	22		
1980-TALETS KONTORSBYGGANDE	23		
BEFINTLIGA BYGGNADER	24		
KASPER SALIN	25		
HAWERMAN & FRIBERG	30		
UTEMILJÖ OCH PLATSBILDNINGAR I KVARTERET	37		
RIVNING I KVARTERET LEENDET	39		

INLEDNING

BAKGRUND

Tyréns AB har fått i uppdrag av Castellum Stockholm AB att ta fram en kulturmiljöutredning som ska utgöra underlag inför det fortsatta detaljplanarbetet för kvarteret Hornsberg 10, Kungsholmen i Stockholm. Hornsberg utgör en del av stadsutvecklingsområdet Nordvästra Kungsholmen.

Syftet med planarbetet är att utreda möjligheten till en utökad byggrätt för kontor och handel. Fastighetsägare är Bro Hornsberg 10 AB, dotterbolag till Castellum Stockholm AB.

Planområdet avgränsas av bostadsbebyggelse i kvarteret Leendet mot Lenngrensgatan i nordväst och kontorsbebyggelse i kvarteret Lyckan mot Lindhagensgatan i nordöst. På andra sidan Nordenflychtsvägen i sydost, finns idag Hornsbergs bussdepå som planeras för ny bostadsbebyggelse. Planområdet angränsar i sydväst till Octapharmas industri- och kontorsbebyggelse vid Lars Forssells gata.

Fastighetens äldsta del utgörs av del av en stallbyggnad från 1891 uppförd av Stora Bryggeriet, efter ritningar av Kasper Salin. Stallet är integrerat i kontorsbyggnaden (B20) från 1983-91 uppförd av Kabi-Vitrum efter ritningar av HJS arkitektkontor. Inom fastigheten finns också en f.d. penicillinfabrik från 1946 med AB Stockholms Bryggerier som byggherre och med Nils G:son Friberg och Ernst Hawerman som arkitekter. Anläggningen var en av de första storskaliga penicillinfabrikerna i Sverige, dock inte den första.

Fabriksbyggnaden är tillbyggd på 1960- respektive 1980-talet. Det senaste tillägget är gårdstillbyggnaden och parkeringsdäcket som tillkom 2009.

Arbetet har utförts av byggnadsantikvarierna Lisa Johansson, Martin Lagergren och Jennifer Magnusson.

STADSMUSEETS METOD FÖR KULTURHISTORISK VÄRDERING

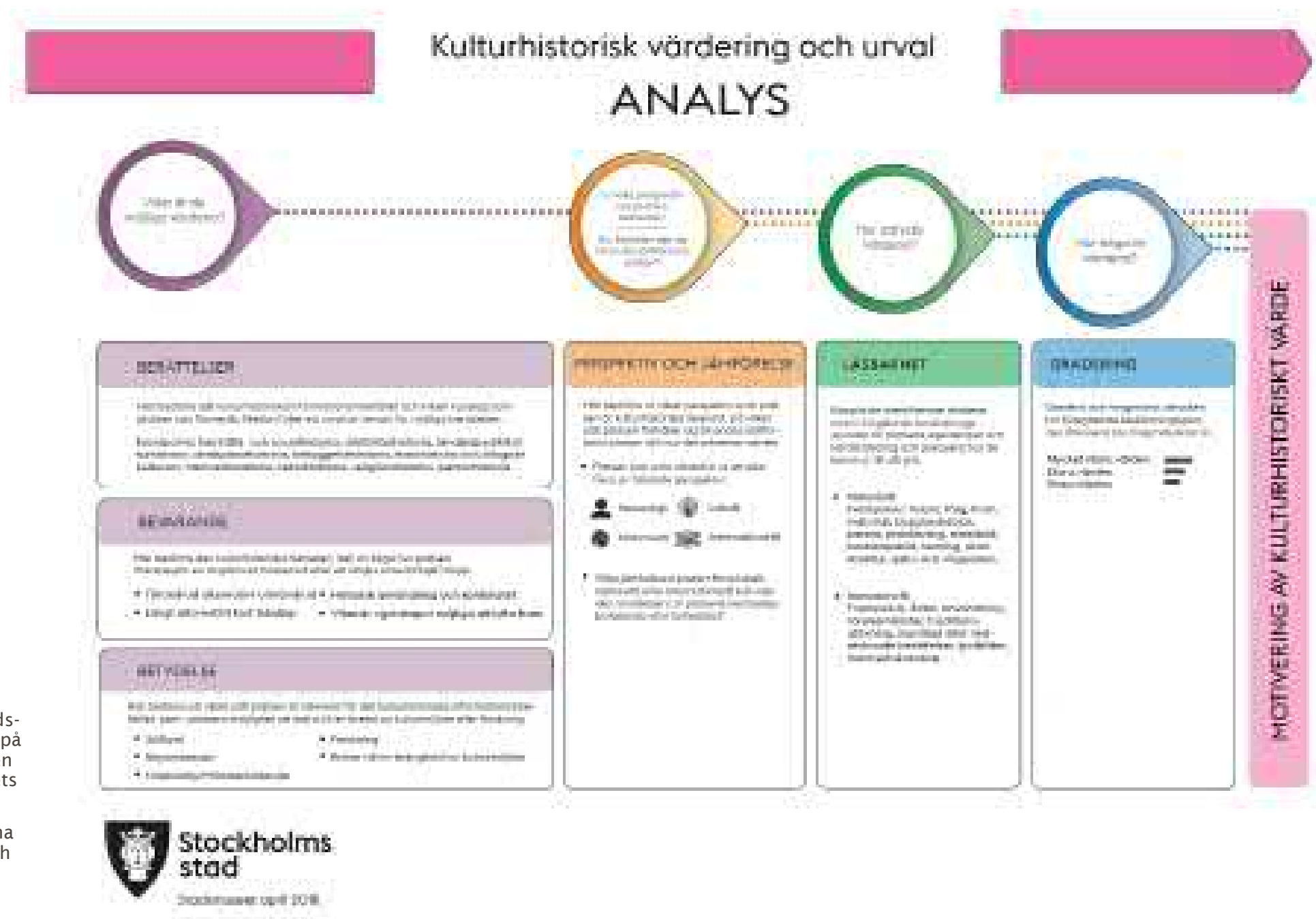
För den kulturhistoriska värderingen i denna rapport används Stads-
museets metod för analys av kulturhistoriska värden. Den bygger på
tre begrepp, berättelse, bevarande och betydelse, och är framtagna
under åren 2016–2018. Metoden utgår ifrån Riksantikvarieämbetets
plattform för kulturhistorisk värdering och urval.

När det gäller gradering av kulturhistoriska värden används i denna
rapport förutom begreppen *mycket stora värden*, *stora värden* och
vissa värden även begreppet *begränsade värden*.

BEGREPPET KÄNSLIGHET/TÅLIGHET

I rapporten görs en bedömning av byggnadernas tålighet respektive
känslighet för förändring. Bedömningen är inte kopplad till aktuella
förslag till förändring. För att tydliggöra vilken typ av förändringar
miljöerna är tåliga eller känsliga för nämns exempel på typer av åtgär-
der.

När det gäller bedömning av tålighet och känslighet används i denna
rapport begreppen *hög känslighet*, *känslig* och *tålig*.

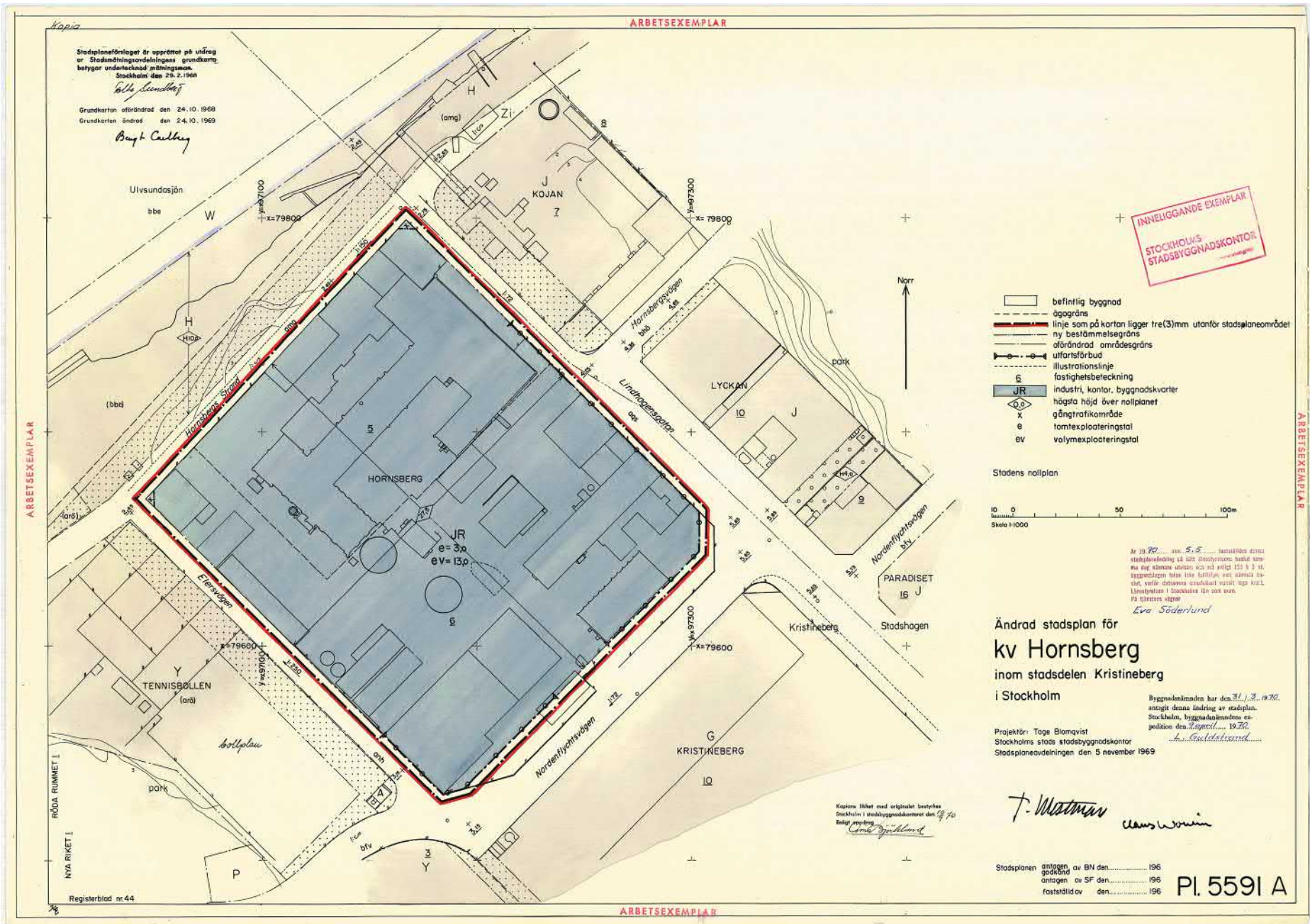

FÖRUTSÄTTNINGAR

GÄLLANDE PLANER

Gällande detaljplan för fastigheten Hornsberg 10 är pl 5591A, laga kraft 1970. Planen omfattar även det f.d. Bryggeriet och Octapharmas anläggning i intilliggande fastigheten Munterheten. Planen avsåg ändring av 1935 års stadsplan för kvarteret Hornsberg (pl. 1563). Stadsplanen angav användningen industriändamål utan reglering av byggnadsrätt eller exploateringsgrad. Den nya planen innebar införande av begränsning av byggnadsrätten i samband med förslag till utbyggnad av industribebyggelsen.

Plan 5591A anger användningen industri och kontor. Hushöjden inom kvarteret ska ansluta till omkringliggande bebyggelse och begränsas till ca 22 m över Lindhagensgatan (byggnadshöjd på 27,5 m). Del av fastigheten mot Lenngrensgatan omfattas av detaljplan Dp 2009-02858 och är planlagd för kundparkering.

Gällande plankarta för Hornsberg 10 (p 5591A).

PROGRAM FÖR NORDVÄSTRA KUNGSHOLMEN

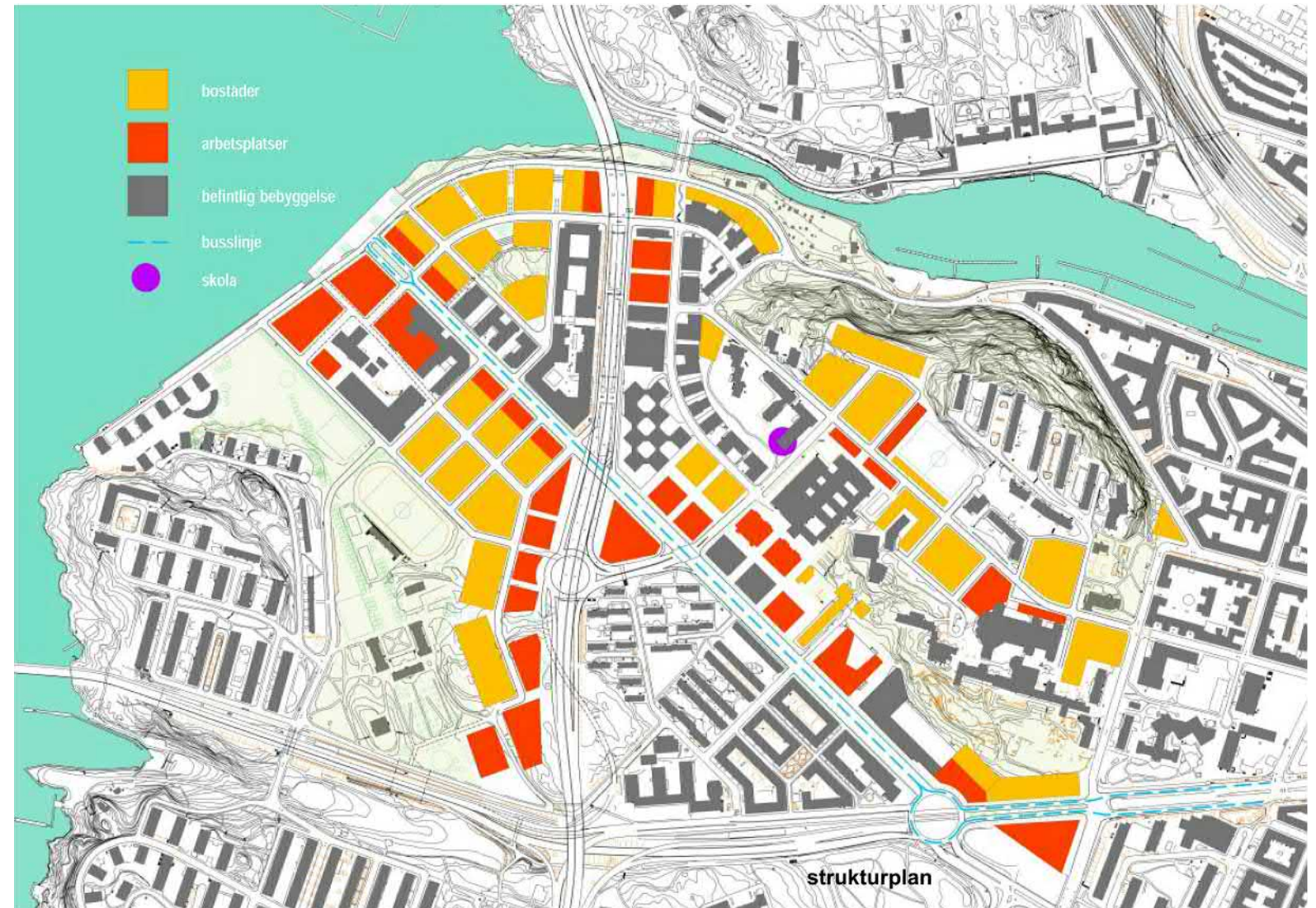
Kvarteret Hornsberg ingick i stadsutvecklingsprogrammet för Nordvästra Kungsholmen som godkändes av Stadsbyggnadsnämnden i juni 2002 (Nordvästra Kungsholmen – program för ett stadsutvecklingsområde, Dp 1999-08608-53). Planprogrammet innebar en av de sista stora utbyggnaderna av innerstaden och avsåg att "fullfölja det historiskt framvuxna planmönstret". Programförslaget innebar en omvandling av stadsdelen med tät innerstadsstruktur:

Bebyggelsetätheten kan jämföras med Vasastans äldre delar och den nya stadsdelen binds samman med östra Kungsholmens stadsstruktur. Nya bostäder, restauranger, affärer och trädplanterade gator byggs tillsammans med nya kontorshus för företag inom t ex biomedicin, telekom och data. Här finns möjlighet att bygga 3 500 nya bostäder och 350 000 kvm lokaler inom en tioårsperiod. Områdets befolkning fördubblas från 7 000 till 15 000 boende och från 15 000 till 30 000 arbetande.

Programområdet indelades i 16 olika detaljplaneområden. Det aktuella planområdet och kvarterets omgivande fastigheter – Munterheten, Välbehaget, Jublet och Leendet, ingick i område 12: Pharmacia/Biovitrum:

Här finns möjlighet till utbyggnad för det nya Sverigebaserade forsknings- och utvecklingsföretaget Biovitrum AB. Genom att Pharmacia redan idag utöver anläggningen också finns i två andra lägen i Stads-hagen skapas förutsättningar för ett "kluster" av mindre och nystartade bioteknikföretag i anslutning till den större etablerade kärnan. I norra delen mot vattnet föreslås bebyggelse för kontor, laboratorier och forskning i sex våningar. Byggnaderna kan också inrymma företagslägenheter i den främre delen mot vattnet. Lindhagensgatan kan på bägge sidor ges en stark företagsprofil som en sammanhängande "adress". Den nya gatan Hornsbergs strand förlängs fram till Elersvägen och området närmast vattnet planeras med kaj, park och parterr. Biovitrum utarbetar en utvecklingsplan, som ska ligga till grund för en ny detaljplan.

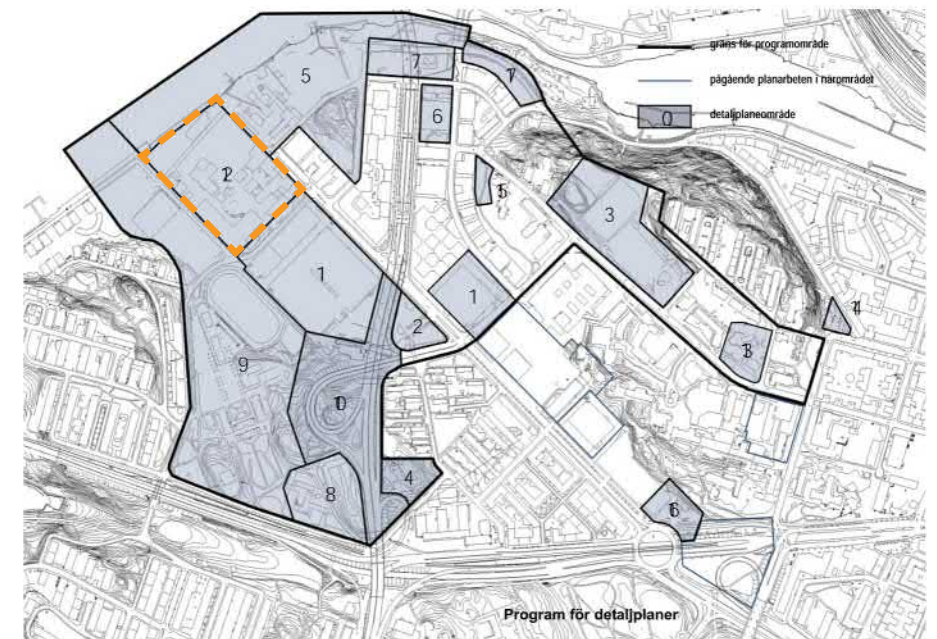
Strukturplanen för Nordvästra Kungsholmen från 2002 med angivelser för den planerade användning av kvarteren. Hornsberg 10 och omgivande fastigheter inom den gamla bryggeritomten avsåg fortsättningsvis användas för industri- och arbetsplatser.

Utbyggnaden har till stora delar följt programmets intentioner för stadsutvecklingen av Nordvästra Kungsholmen. Område 12 kom dock i högre grad att bebyggas med bostäder än vad som redovisades i programmet.

Nuvarande fastigheterna Välbehaget, Jublet och Leendet redovisades i programmet som ett område för i huvudsak arbetsplatser. I start-pm för detaljplanen av fastigheterna, godkänd av nämnden 2006, föreslogs istället en ändring till bostadsändamål med cirka 400-600 lägenheter. Planområdet delades därefter in i två delområden, etapp 1 och 2. Etapp 1 som avsåg nuvarande fastigheterna Välbehaget 1 och Jublet 1, vann laga kraft 2009. Planen medgav ändring av industri/kontorsändamål till bostäder med lokaler i bottenvåning samt parkområde med brygga mot Ulvsundasjön. Planen innebar även framdragningen av Lars Forssells gata som länkade samman Nordenflychtsgatan med Hornsbergs strand. Plan möjliggjorde bostadskvarter i 7-8 våningsplan.

Detaljplanen för Etapp 2 som omfattade nuvarande fastigheten Leendet, direkt nordväst om Hornsberg 10, vann laga kraft 2010. Planen innebar även framdragning av Lenngrens-gatan samt rivning av ett flertal befintliga byggnader.

Hornsberg 10 ingick i område 12, markerad med streckad linje. Området pekas i planen ut som ett "biotekniskt och biomedicinskt kärnområde".

Flygbild som visar befintlig situation 2002 för Nordvästra Kungsholmen.

Program för nordvästra Kungsholmen, 2002. Alternativ med högre hus i slutet av Lindhagensgatan.

Flygbild över Hornsberg, kring 2015. Område 12 kom dock i högre grad att bebyggas med bostäder än vad som redovisades i programmet. Nuvarande fastigheterna Välbehaget, Jublet och Leendet redovisades i programmet som ett område för i huvudsak arbetsplatser. I start-pm för detaljplanerna av fastigheterna, godkänd av nämnden 2006, föreslogs istället en ändring till bostadsändamål med cirka 400-600 lägenheter. Foto: Lennart Johansson, Stadsbyggnadskontoret, via Stockholm växer.

PBL OCH KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Plan- och bygglagen (PBL) reglerar hur mark- och vattenområden används och utvecklas. Planläggning ska enligt PBL:s andra kapitel ske med hänsyn till bland annat natur- och kulturvärden och främja "ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder".

Lagen fastställer att byggnader eller områden som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte får förvanskas (8 kap 13 §). För all bebyggelse gäller varsamhetskrav och krav på anpassat underhåll.

PBL KAP 8 § 13 (FÖRVANSKNING):

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

PBL KAP 8 § 14 (UNDERHÅLL):

Ett byggnadsverk skall hållas i vårdat skick och underhållas så att de tekniska egenskaperna som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet skall anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

PBL KAP 8 § 17 (VARSAMHET):

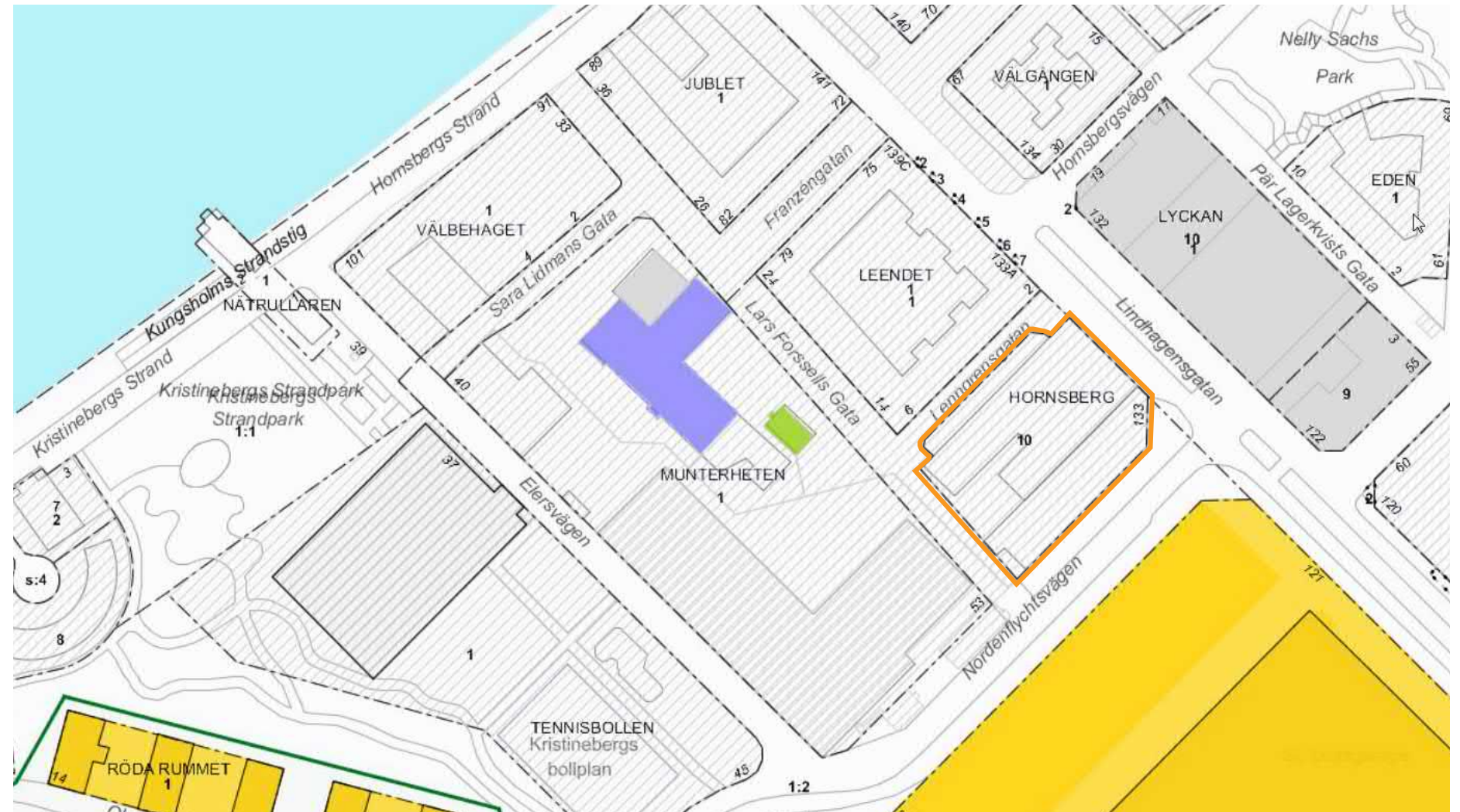
Ändring av byggnad och flyttning av en byggnad skall utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Stadsmuseets klassificeringskarta är ett redskap inom Stockholms stad vilket används som ett kunskapsunderlag i stadens hantering av Plan- och bygglagens regelverk kring varsamhet och förvanskning. På kartan finns tre färger som markerar olika grad av kulturhistoriskt värde:

Blå - Fastigheter som har bedömts ha synnerligen högt kulturhistoriskt värde är blå på kartan. Både blå och gröna fastigheter har bedömts ha sådana särskilda värden som avses i PBL 8:13.

Grön - Fastighet som har bedömts ha högt kulturhistoriskt värde och bedömts vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Både blå och gröna fastigheter har bedömts ha sådana särskilda värden som avses i PBL 8:13.

Gul - Fastigheter som har bedömts ha visst kulturhistoriskt värde och/eller är av positiv betydelse för stadsbilden.

Stadsmuseets klassificeringskarta som visar Hornsbergs 10 med omgivande fastigheter. Hornsbergs 10 (markerad i orange) är inte klassificerad. Det f.d. Bryggeriet är blåklassat och Dravhuset är grönklassat. Hornsbergs bussdepå är gulklassat.

Hornsberg 10 är inte klassificerat av Stockholms stadsmuseum. Det närliggande f.d. Bryggeriet med tillhörande Dravhuset är blå- respektive grönklassat. Hornsbergs bussdepå inom fastigheten Kristinebergs slott, är gulklassad.

RIKSINTRESSEN FÖR KULTURMILJÖVÄRDEN

Riksintressen för kulturmiljövärden regleras enligt Miljöbalkens fjärde kapitel. Ett område som pekats ut som riksintresse bedöms ha så stora kulturhistoriska värden att det är av vikt för hela landet. I den kommunala fysiska planeringen ska dessa värden prioriteras. Om en åtgärd innebär påtaglig skada på de värden som ligger till grund för utpekandet är åtgärden inte tillåtligt enligt Miljöbalken. Även om skadan inte kan anses som påtaglig bör extra hänsyn visas. Förändringar som påverkar riksintressanta värden bedöms utifrån dess grad av påverkan. Även förändringar som görs utanför riksintressets

geografiska avgränsning kan bedömas påverka riksintresset. Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet för riksintressen.

Planområdet ligger inom riksintresseområdet Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115]. Av riksintressets uttryck bedöms följande återspeglas i planområdet:

Sjöfarts-, handels- och industristaden. Hamnanläggningar från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten. Skeppsholmen och Kastellholmen, delar av Djurgården, Beckholmen. Kontor, bankpalats, försäkringsbolag, varuhus och andra handels och näringslivets byggnader. Industrimiljöer som speglar Stockholms betydelse som industristad alltsedan 1600-talet, bland annat Barnängen, Kungliga Myntet, Ludvigsberg, Almgrens sidenväveri och de många bryggerierna.

HISTORIK

NÄROMRÅDET

LANTLIG IDYLL

Kronan skänkte 1646 området till riksrådet Gustav Horn. Malmgården Stora Hornsberg uppfördes på dennes initiativ under 1600-talets andra hälft efter ritningar av Jean de la Vallé. Till anläggningen hörde även en praktfull barockträdgård. Efter Gustav Horns död stod byggnaden periodvis oanvänd, och trädgården utarrenderades.

På 1750-talet anlades en textilfabrik i anslutning till malmgården. Verksamheten omvandlades snart till sockerbruk.

Tomt AB Hornsberg hade under 1880-talet planer på att anlägga en villastad i området. Förebilden var Östermalms villastad. Man lyckades emellertid inte sälja en enda tomt, troligtvis på grund av de närliggande industrierna med tillhörande arbetarbostäder. Platsen låg också, med tidens mått mätt, en bra bit från stan och på vägen dit behövde man dessutom passera Kungsholmens alla arbetarkvarter. Två hus uppfördes i visningssyfte, men är idag rivna. De romantiska kvartersnamnen i området skvallrar fortfarande om de forna planerna på platsen.

AB Stora Bryggeriet bildades 1890 för att ta upp konkurrensen med AB Stockholms Bryggerier, en sammanslagning av flera av de största bryggerierna i Stockholm. Företagen ville anlägga en mönsteranläggning, och anskaffade en tomt i Hornsberg för ändamålet. Anläggningen uppfördes efter ritningar av Gustaf Lindgren. Stallet i områdets södra hörn uppfördes samma år efter ritningar av Kasper Salin.

Stora Hornsberg revs 1890 i samband med att Stora Bryggeriet uppfördes.

Bryggeriet gick emellertid i konkurs redan 1910, och verksamheten övertogs av konkurrenten AB Stockholms bryggerier. Under 1930-, 40-, och 50-talet uppfördes flera större byggnader inom området, mest imponerade var kanske det numera rivna "nya" mälteriet från 1935 i avskalad och kubisk funktionalism.

Området hade länge en lantlig prägel, utan någon storskalig bebyggelse, förutom ett fåtal industrier. I de närmaste omgivningarna kring bryggeriet anlades under 1900-talets början flera stora koloniträdgårdar. Stora Hornsbergs trädgårdskoloni grundades 1909 (viss verksamhet fanns på platsen redan 1904) och intilliggande Majblomman 1915.

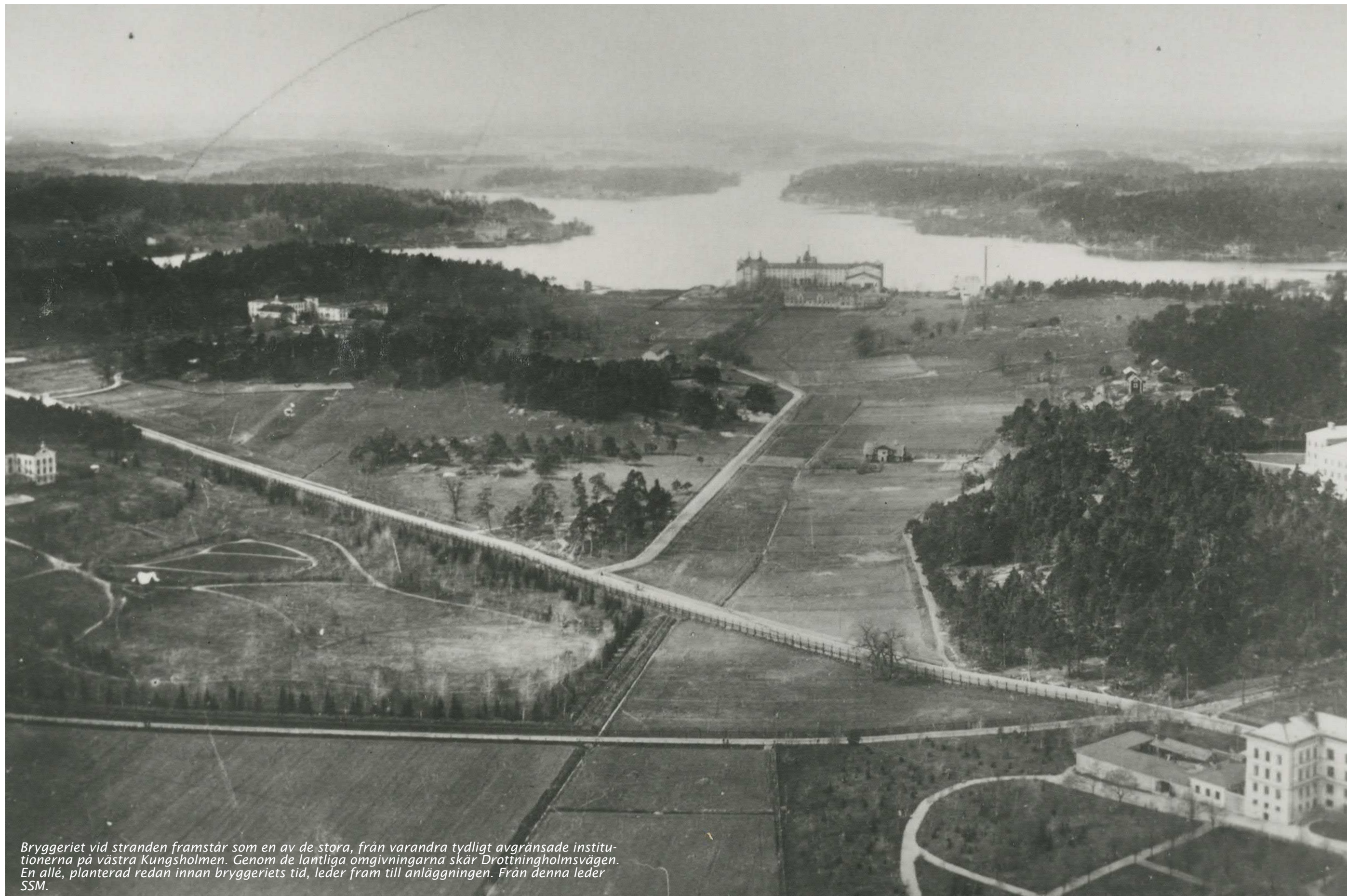
Stora Hornsberg före rivning. SSM.

Sockerbruket. SSM.

Visionsbild för villastaden. SSM.

Asfaltverket. SSM.

Rationell industriarkitektur kom att präglade delar av Hornsberg. SSM.

Flygbild från 1930-talet med bryggeriet, tennisbanor och nyuppförda bostadshus i Kristineberg. Bussdepån och Kristinebergs IP är också nyetablerade. Till vänster om depån syns kolonilotter. SSM.

FUNKTIONALISM OCH IDROTTSANLÄGGNINGAR

Under 1920- och 30-talet uppfördes flera nya anläggningar i närområdet och områdets karaktär förändrades. 1923 invigdes Hornsbergsvelodromen, en 333 1/3 meter lång cementbana för cykel- och motorcykeltävlingar, med en innerplan för allmänna idrottstävlingar. Anläggningens hästscoformade läktare hade plats för 10 000 åskådare. Redan 1933 ersätts velodromen med Kristinebergs IP, efter ekonomiska problem, och på grund av att anläggningen inte längre uppfyllde nya krav för officiella tävlingar. Vid samma period tillkom även flera tennisbanor i området.

Hornsbergsdepån, ett stort bussgarage för AB Stockholms Spårvägar, uppfördes i två etapper under 1930-talet, 1931 och 1938. Kooperativa Förbundets arkitektkontor under ledning av arkitekt Eskil Sundahl stod för ritningarna. Stilen var stramt och elegant funktionalistisk med stora uppglasade partier.

I Kristineberg växte ett funktionalistiskt bostadsområde fram med luftigt placerade byggnader i kuperad terräng.

INDUSTRIOMRÅDE

Läkemedelsbolaget Kärnbolaget AB Biokemisk Industri (KABI) hade grundats 1931 som ett dotterbolag till det danska bryggeriet Kongens Bryghus. Företaget förädlade till en början biprodukter från öltillverkning, bland annat B-vitamin och enzymer till bagerier. Under andra världskriget började företaget även tillverka blodplasma till krigsmakten och 1946 anlades en ny anläggning för ändamålet i anslutning till bryggeriet i Hornsberg. Flera byggnader uppfördes för

verksamheten under 1950-, 60- och 70-talet. När malttillverkningen upphörde 1979/80 togs samtliga bryggeribyggnader över av läkemedelsindustrin. Företaget Kabi Vitrum hade förvärvat hela området redan 1975 för att ha utrymme för vidare expansion. Verksamheten och bebyggelsen fortsatte att utvecklas och i slutet av 1980-talet uppförde företaget ett kontorshus med delar av Kasper Salins stall integrerat i bottenvåningen.

Under 1990-talet skedde stora förändringar inom ägandet av flera svenska medicinindustrier. En rad uppköp och fusioner som uppmärksammades stort i medierna gjordes. Kabi fusionerades med Pharmacia. Pharmacia fusionerades med Upjohn som senare gick ihop med Monsanto. Upjohns verksamhet lever vidare i Pfizer.

Biovitrum (numera Swedish Orphan Biovitrum) skapades som en avknoppning från Pharmacia år 2001. Delar av verksamheten såldes 2002 till Octapharma som idag är verksamt inom det f.d. bryggeriområdet.

En annan verksamhet som länge satte sin prägel på miljön var Hornsbergs asfaltenläggning. Med ökande fordonstrafik kom växande behov av asfalterade gator. Läget behövde vara nära staden och det var nödvändigt med egen kaj. Första anläggningen tillkom 1929 med stora ombyggnader 1935 och 1968.

Asfaltverkets framtid var en viktig fråga att lösa i samband med att den nu pågående omvandlingen till kvartersstad påbörjades kring år 2000. En ny detaljplan 2002 innebar rivning 2008 – smutsig, bullrig och illaluktande verksamhet var inte önskvärd granne för nya bostäder.

ESSINGELEDEN

Stadsmotorvägen Essingeleden invigdes 1967 efter att ha beslutats 1960. Bygget startade samma år. Projektet blev under det tidiga 1960-talet Sveriges största vägbygge, trots att det bara omfattade fem kilometer ny väg. Markexpropriationen blev omfattande och kom att kosta ca 40 miljoner. Redan före byggandet hade Stadshagen och Hornsberg börjat locka till sig kontorsetableringar vid sidan av industrierna. Med god biltillgänglighet från hela Storstockholm fortsatte denna utveckling efter att leden färdigställdes.

STADSOMVANDLINGEN – NORDVÄSTRA KUNGSHOLMEN

På 1990-talet uppfördes det vattennära bostadsområdet Kristinebergs strand i tidstypisk nyfunktionalism. Planen avsåg också fullfölja strandpromenaden runt Kungsholmen samt att Kristinebergsparken öppnades upp och förlängdes ner mot vattnet. Kristinebergs strandpark färdigställdes 2010.

Den systematiska utvecklingen av det som i huvudsak utgjorts av industriområde mot en tät kvartersstad med ett stort inslag av bostäder har pågått sedan millennieskiftet. Inledningen för stadsomvandlingen var utarbetningen av Program för nordvästra Kungsholmen som godkändes av stadsbyggnadsnämnden 2002. Projektet som omfattar stadsdelarna Kristineberg och Stadshagen har inofficiellt även kallats för "Lindhagen" efter Lindhagensgatan som löper som en axel genom området och utgör områdets ryggrad. Projektet innebar en utveckling från det tidigare industripräglade området på stadens utmarker till ett bostadsområde med strandpromenad, restauranger, caféer, butiker samt kommersiell och offentlig service. År 2006 färdigställdes de första bostadshusen i kvarteret Gångaren, i hörnet Sankt Göransgatan och Mariebergsgatan.

Norra delen av området vid Hornsbergs asfaltsanläggning planlades redan 2000 men byggstarten sköts upp med anledning av bullerstörningar från Essingeleden. Detaljplanen för det blivande Hornsbergs strand/kvarteret Kojan som omfattade cirka 1200 bostäder uppdelade i 9 gatuomgärdade kvarter och ett höghus mot vattnet, vann laga kraft 2006. Planen innebar även att stranden mot Ulvsundasjön fylldes ut för att rymma en kontinuerlig strandgata och strandpromenad och på så vis även skapa en tydlig bebyggelsefront mot Ulvsundasjön. 2012 var området helt färdigställt.

De befintliga industri- och kontorsbyggnaderna i Kvarteret Lyckan, uppfördes på 1930-talet men hade förändrats kraftigt genom om- och påbyggnader under 1900-talet. Byggnaderna bevarades men den nya detaljplanen som vann laga kraft 2012 medgav ny byggnadsvolym på gård samt fläktrum på tak. Kontorsverksamheten bibehölls.

Essingeleden under byggnad. Kontors- och industribebyggelse har vuxit fram i området. Stallet skymtar till vänster i bild. SSM.

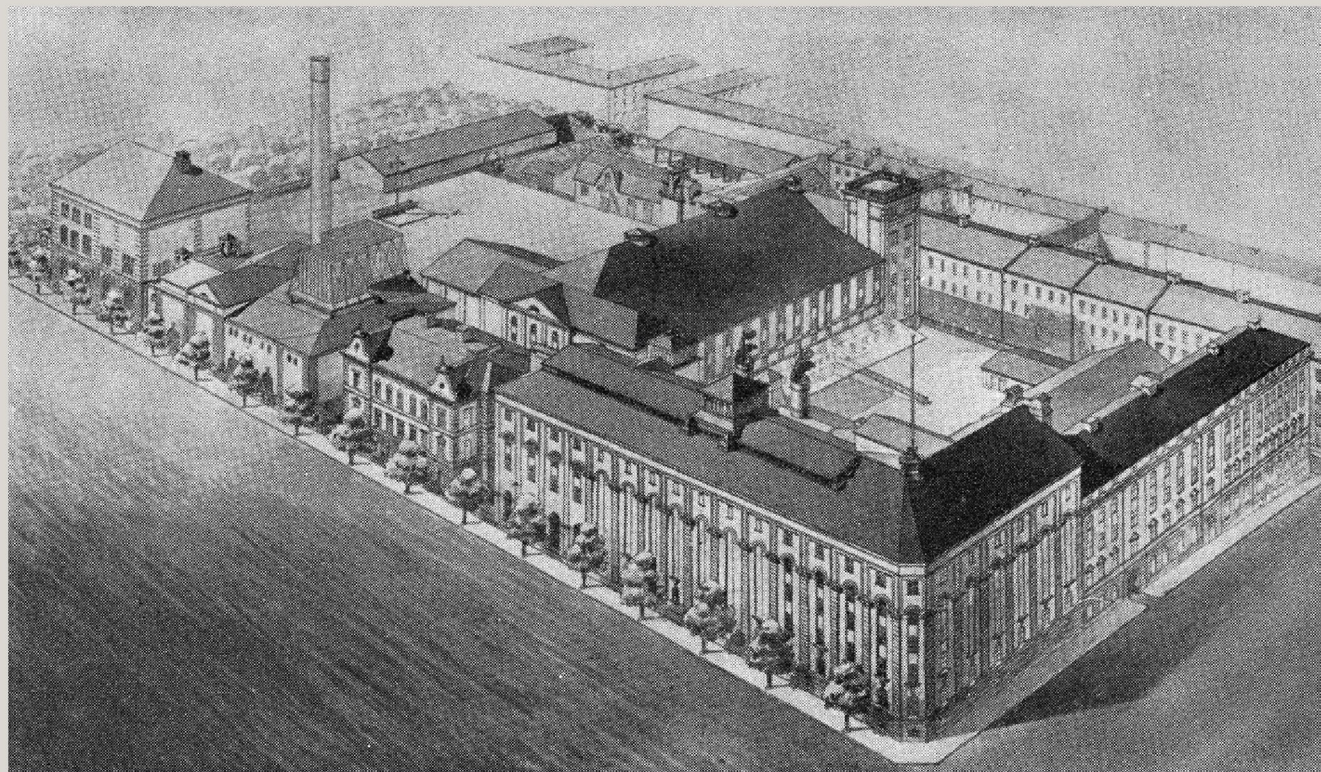
Som en del av programmet ingick även framdragningen av Lindhagensgatan som en esplanadgata ner till Ulvsundasjön, som försågs med två körfält i vardera riktning och planterades med lindträd i fyrdubbla rader. Lindhagensgatan som drogs från Drottningholmsvägen spikrakt i nordvästlig riktning enligt dåtidens stadsplaneideal, fick sitt namn 1888 efter Albert Lindhagen. Enligt Lindhagens stadsplan för Kungsholmen från 1866 skulle gatan få en sydlig parallellgata mellan Drottningholmsvägen och Ulvsundasjön. Längs båda gatorna skulle det finnas täta stadskvarter.

2008 påbörjades ett omvandlingsprojekt för Stora Bryggeriet där Octapharmas verksamhet idag är stationerad. Samma år startade detaljplanearbetet för kvarteret Jublet och Vålmeändet, där ambitionen var att de nya bostadskvarteren skulle gestaltas utifrån områdets industribyggnader och dess robusta industrikaraktär. 2010 fortsatte etapp två med en ny detaljplan, kvarteret Leendet, beläget jämte Hornsberg 10.

I programmet ingick även en omvandling av bussdepån inom fastigheten Kristinebergs slott, direkt söder om Nordenflychtsvägen och Hornberg 10. Detaljplanen som i skrivande stund är i utställningsstadium möjliggör cirka 750 nya bostäder i fyra bostadskvarter. Planen syftar till att "fullfölja planerna för stadsutvecklingsområdet Nordvästra Kungsholmen, där den grundläggande stadsbyggnadsidén är att bygga ut stenstaden i modern tappning. Detta genom att området för bussdepå omvandlas till i stadsväven integrerade stadskvarter med bostäder, kontor, idrott och service." Syftet är också att bevara och utveckla Kristinebergs idrottsplats samt skapa nyanlagd park som en del av Kristinebergs Slottspark.

Den ursprungliga visionen för området omfattade framförallt kontor (se illustration på s. 7), men kom i praktiken att omfatta huvudsakligen bostäder.

Utvecklingen av västra Kungsholmen pågår för fullt och beräknas att pågå fram till minst 2022.

Ovan, Hamburgerbryggeriet, 1927. Nedan, Bryggerikärror utanför Münchenbryggeriet 1896.

BRYGGERIER I SVERIGE

Tillverkning av öl för försäljning har bedrivits i Sverige under lång tid. Under 1600-talet organiserades näringen i enlighet med det rådande skråsystemet. Det första skrået i Stockholm bildades 1635, men kan räkna sina anor till 1615.

Skråtidens bryggerier var små och hantverksmässiga utan tekniska hjälpmedel. Ölet som tillverkades under perioden kallades svensköl, och var ett överjäst öl som tillverkades av svenska råvaror. Kvaliteten var tämligen låg, en följd av råvaror av låg kvalitet och en relativt primitiv tillverkningsteknik med kort jästid och utan lagringsperiod.

Under början av 1800-talet skedde en nedgång i ölkonsumtionen till förmån för kraftigt ökat brännvinsdrickande, vilket fick till följd att öltillverkningen minskade betydligt.

Vid 1800-talets mitt påbörjades en process som under några decennier fullständigt omvandlade den svenska bryggerihanteringen, från småskaligt hantverk till storindustri. Detta berodde till stor del på utvecklingen mot näringsfrihet, och på tillkomsten av affärsbanker som möjliggjorde investeringar i stora kostnadskrävande projekt. Industrialiseringen och nykterhetspolitiska strävanden bidrog också till utvecklingen.

En annan stor förändring som skedde vid 1800-talets mitt var introduktionen av det bayerska ölet eller lagerölet. Det nya bayerska ölet skiljde sig på flera sätt från svenskölet. Råvarorna, särskilt humlen som nu importerades, höll högre kvalitet och tillverkningsprocessen var mer avancerad med längre jästider och efterföljande lagring. Tillverkningen resulterade i en längre hållbarhet och en mer förfinad smak.

Industrialiseringen möjliggjorde också ett mer rationellt tillverkningsförfarande. Ångmaskinen, som introducerades redan under 1700-talet men fick genomslag inom bryggerinäringen först vid 1800-talets mitt, medgav att en mycket stor del av bryggningens arbetsmoment kunde rationaliseras. De förändrade ekonomiska, sociala och tekniska förhållandena vid slutet av 1800-talet resulterade i en livlig nyetablering av bryggerier och uppgradering av äldre verksamheter till moderna bayerska bryggerier.

Den nya underjäsningsbryggerierna av industriell karaktär ställde krav på adekvat utformade lokaler. Det blev under denna period även vanligt att man gav bryggeribyggnaderna arkitektoniskt genomarbetade fasader.

Bryggeriindustrins expansion fortsatte under hela 1800-talet, och nådde en topp under 1800-talets sista

decennium då ca 30 nya bryggerier startade. Efter sekelskiftet avstannade emellertid utvecklingen, ölkonsumtionen minskade och en rad regleringar i form av bland annat inskränkt handelsfrihet, beskattning av malt och inskränkning i handeln med öl genomfördes. Bryggerinäringens "gyllene år" var över. Produktionen stagnerade, nygrundandet av bryggeriföretag upphörde och istället vidtog konsolidering och strukturalisering.

BRYGGERIARKITEKTUR

Under skråtiden skiljde sig bryggerianläggningarna inte från andra samtida nyttobebyggelse. Anläggningarna var små och kapitaltillgången ringa. Vid 1800-talets mitt, då bryggeriverksamheten genomgick stora förändringar, ställde det nya produktionssättet och den ökande storleken på anläggningarna nya krav på byggnadernas utformning. Bland annat krävdes stora källarutrymmen för lagring av ölet, omfattande magasin för spannmål och lokaler för sköljning och tappning.

Karaktäristiskt för 1800-talet och det tidiga 1900-talets bryggeribyggnader var att byggnadens funktion styrde dess arkitektoniska utformning, och att bryggeribyggnaderna gavs en medveten estetisk överarbetning. Till en början utformades fasaderna i sparsmakad klassicistisk putsarkitektur, något som sedan fick ge vika för en medeltidsinspirerad fasadutformning i oputsat tegel. Influenser lånades gärna från Tyskland, eller från Österrike-Ungern. Vid slutet av 1800-talet avlöstes den återhållsamma medeltidsinspirerade gestaltningen av en rikare utformning med inspiration från renässans och gotik.

Anledningarna till att bryggerierna utformades med estetiska ambitioner under 1800-talets senare del var flera. Bryggeriindustrin var en bransch med hård inbördes konkurrens, och ofta fungerade anläggningen i sig som en reklampelare. Påkostade byggnader gav ofta positiv publicitet. Bilder av själva anläggningarna användes även i stor utsträckning till etiketter, affischer, affärstryck och andra reklamföremål. Ett annat motiv är av social natur, och hänger samman med den nya borgarklassens behov av att, i konkurrens med av hävd styrande grupper, skapa sig en identitet och nå en respekterad ställning.

Efter sekelskiftet 1900 förändras det arkitektoniska uttrycket, och man fjärmade sig alltmer från den historiserande arkitekturen. Vid tiden för första världskriget avtar nyanläggandet av bryggerier. Istället byggs befintliga anläggningar om och till. Tilläggen följer då generellt arkitekturutvecklingen i allmänhet.

STORA BRYGGERIET

AB Stora Bryggeriet bildades 1890 för att ta upp konkurrensen med konsortiet AB Stockholms Bryggerier, som året innan hade köpt upp flera av de stora bryggerierna i Stockholm, bl.a. s:t Eriks Bryggeri, Hamburgerbryggeriet, Neumüllers, Nürnbergs och Piehls bryggerier.

Huvudägare i det Stora Bryggeriet var Stockholms Enskilda Bank, tillsammans med ett par stora stockholmska bageriföretag. Företagen ville anlägga en mönsteranläggning, och anskaffade en fastighet i Hornsberg för ändamålet. Valet av plats föll på malmgården Stora Hornsberg, där "Hornsbergs slott" revs i samband med att Stora Bryggeriet uppfördes.

Det första spadtaget togs i juli 1890, och i juni 1892 var den första ölen klar att släppas på marknaden.

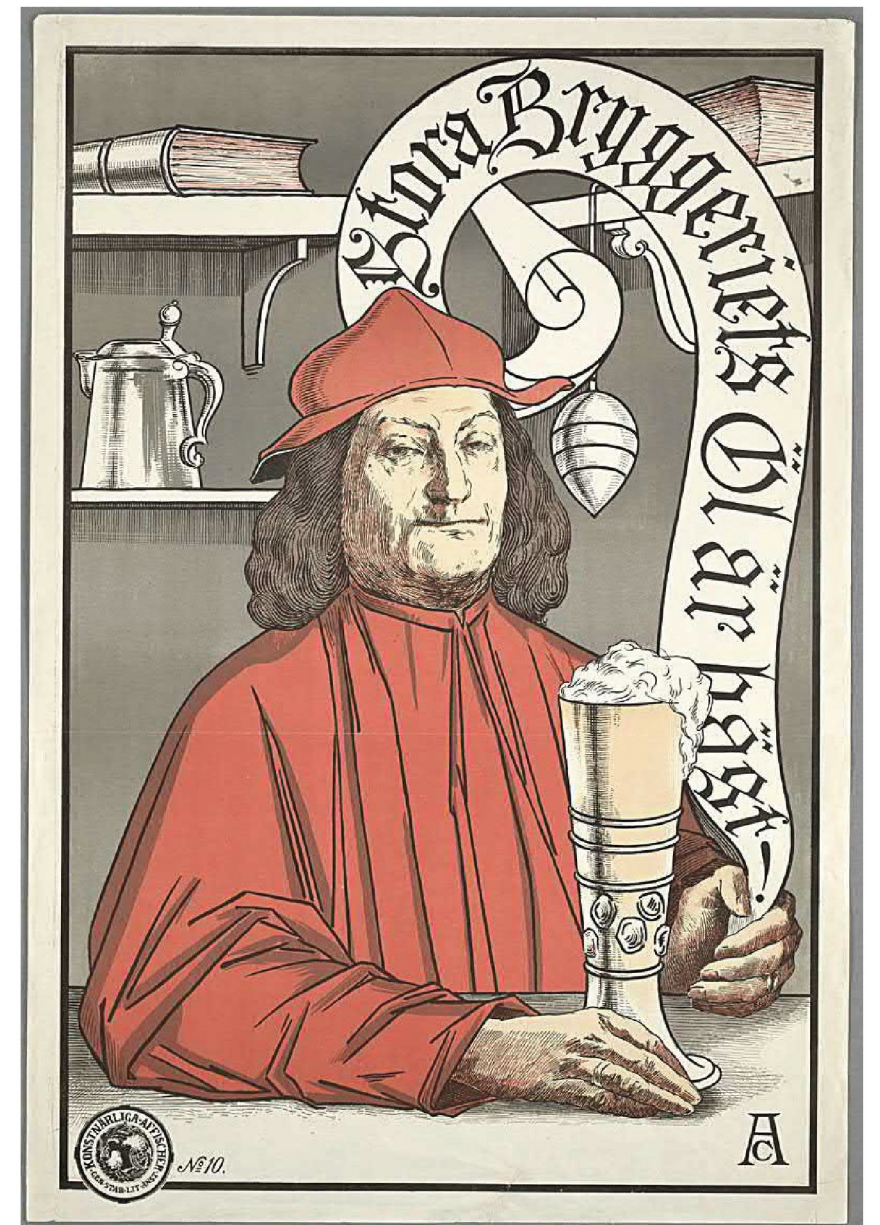
Bryggeriet uppfördes i en, med svenska mått mätt, mycket stor skala. Troligtvis är det den största bryggerianläggningen uppförd i en etapp. Bland annat fanns två brygghus, och i mälteriet fanns två kölnor. Ritningar såväl som teknisk utrustning beställdes från Maschinen-fabrik Germania i Chemnitz, Tyskland. Ritningarna kom senare att omarbetas av Gustaf Lindgren. Stallet i områdets södra hörn uppfördes samma år efter ritningar av Kasper Salin.

Bryggeriet drev en mycket aktiv marknadsföring med vackra affischer och etiketter skapade av kända konstnärer. Bland andra anlätades Ragnar Östberg, Olle Hjortzberg, Nils Kreuger, Carl Westman och Albert Engström för att genom "konstnärliga affischer" marknadsföra det nya ölet. Marknadsföringen fick stort genomslag, men förde också med sig problem. Bryggeriets produktionskapacitet var inte tillräcklig för att stilla den enorma efterfrågan som uppstod. Kvaliteten blev därför lidande, ölet såldes utan ha lagrats tillräckligt länge, och bryggeriets produkter kom i vanrykte.

Inom branschen fanns dessutom stora problem med överetablering, vilket ledde till bryggerisammanslagningar både i Stockholm och Göteborg. Konkurrenten från AB Stockholms Bryggerier var hård, och konkurrenten slukade i snabb takt flera stora bryggerier, 1910 förvärvades bland annat både Münchenbryggeriet och Pilsnerbryggeriet.

Samma år gick Stora Bryggeriet i konkurs, och uppköptes av AB Stockholms Bryggerier som tog över verksamheten. Under 1930-, 40-, och 50-talet fortsatte bryggerianläggningen att växa, och flera större byggnader uppfördes inom området. Mest imponerade var kanske det numera rivna "nya" mälteriet från 1935 i avskalad och kubisk funktionalism.

Redan under tidigt 1920-tal strävade Stockholms Bryggerier efter att utnyttja råvaror och biprodukter från ölframställningen för nya användningsområden. Den verkställande direktören, Bertil Almgren, lät därför inrätta ett välutrustat centralt laboratorium på Münchens Bryggeri på Södermalm. Att hitta nya sätt att utnyttja malten, huvudråvaran i bryggeriprocessen, blev ett tidigt studieprojekt. Bland annat utarbetades en metod för att utvinna amylaser (stärkelsespaltande enzymer) ur malt.

Ovan T.V., Reklamaffisch med öldrickande Buddha, Ragnar Östberg, 1895. Ovan T.H., Stora Bryggeriet från sjösidan, foto kring förra sekelskiftet. Nedan T.V., Det nya mälteriet från 1935. Nedan T.H., Reklamaffisch "Stora Bryggeriets öl är bäst!", Caleb Althin, 1895.

Stora Bryggeriet och en del av Kabis anläggning, 1971. SSM.

KABI OCH EFTERFÖLJANDE VERKSAMHET

Kärnbolaget AB Biokemisk Industri (Kabi) grundades 1931 i Malmö som ett dotterbolag till det danska bryggeriet Kongens Bryghus. Företaget tillverkade till en början bland annat risbakmjöl och ett stärkelsebaserat bindemedel som användes till sandformar för gjutindustrin, s.k. kärnor – därav företagsnamnet Kärnbolaget.

Efter några års verksamhet erbjöds Stockholms Bryggerier (StB) att köpa företaget. Köp uppgjordes 1934, varefter Kärnbolaget övergick i StBs ägo. Verksamheten flyttades i samband med detta från Malmö till Hornsberg. Året dessförinnan, 1933, hade StBs centrallaboratorium börjat med maltextrakttillverkning i Stora Bryggeriets lokaler där även traditionell bryggeriverksamhet fortsatt bedrevs.

Kärnbolaget i StBs regi förädlade till en början biprodukter från öltillverkning, bland annat B-vitamin och enzymer till bagerier som utvanns ur bryggerijäst. Man utvecklade även ett C-vitaminpreparat baserat på nypon. Under andra världskriget började företaget även tillverka blodplasma till krigsmakten, produktionsmetoden liknade den som användes för att framställa C-vitaminkoncentratet ur nypon, och steget var därför litet.

Trots att produktsortimentet tidigt omfattade en del farmaceutiska preparat var industrihjälpmedel till en början den helt dominerande produktgruppen. Kärnbindemedlet "Pallas" är, i ton räknat, Kabis utan jämförelse största produkt genom tiderna. Tillverkningen av bindemedlet upphörde 1965.

1947 började man även tillverka penicillin i anslutning till bryggeriet i Hornsberg. StB stöttade 1944 ett projekt på institutionen för jäsningslära vid KTH där penicillium notatum framställdes inom ramen för ett examensarbete. Läkemedelstypen var helt ny, den första penicillinbehandlingen i Sverige ägde rum samma år på Sabbatsbergs sjukhus. Försöken vid KTH var framgångsrika och det goda resultatet medförde att StB:s styrelse 1946 beslöt att en penicillinfabrik skulle uppföras vid Hornsberg. Byggnadstillstånd lämnades på rekordkorta 13 dagar. Pencillintillverkningen flyttades till Strängnäs redan 1950, men tillverkningen kan sägas vara startskottet för Kärnbolaget som läkemedelsföretag. Kabi var dock inte först i Sverige - Astra hade börjat producera penicillin redan 1943/44.

Som en följd av bryggeritillhörigheten åtnjöt de anställda på Kabi förmånen av två flaskor öl per dag, "dagöl", som skulle drickas på arbetsplatsen. Denna arbetsförmån upphörde emellertid vid årsskiftet 1949-50.

Kärnbolaget byter 1951 namn till Kabi, som bildas ur företagets fullständiga namn: Kärnbolaget Aktiebolag Biokemisk Industri.

Flera byggnader uppfördes för Kabis verksamhet under 1950-, 60- och 70-talet. När malttillverkningen upphörde 1979/-80 togs samtliga bryggeribyggnader över av läkemedelsindustrin. Företaget Kabi Vitrum hade förvärvat hela området redan 1975 för att ha utrymme för vidare expansion. Under en period ansågs de äldre byggnaderna inom området vara oanvändbara och omöjliga att utveckla för annan verksamhet, och stod därför tomma eller användes som förråd i väntan på rivning. Verksamheten och bebyggelsen fortsatte att utvecklas och i slutet av 1980-talet uppförde företaget ett kontorshus med Kasper Salins stall integrerat i bottenvåningen (B20 - 1980-talskontoret, se s 34).

Under 1980-talet drabbades Kabi Vitrum av flera motgångar. Hepatit, hiv och aids spreds via de blodpreparat som tillverkades, trots att företaget garanterat att deras produkter renats från eventuell smitta. Ett syntetiskt tillväxthormon som var avsett att bota kortvuxenhet hos barn användes i dopingsyfte. Kabi Vitrum stoppade senare försäljningen av samma preparat, som vid tiden var företagets mest lönsamma produkt, då det uppdagats att ett liknande intuitionstillverkat hormonpreparat i USA givit upphov till smitta av Creutzfeldt-Jakobs sjukdom.

Under 1990-talet skedde stora förändringar inom ägandet av flera svenska medicinindustrier. En rad uppköp och fusioner som uppmärksammades stort i medierna gjordes. Kabi fusionerades med Pharmacia. Pharmacia fusionerades med Upjohn som senare gick ihop med Monsanto. Upjohns verksamhet lever vidare i Pfizer.

Biovitrum (numera Swedish Orphan Biovitrum) skapades som en avknoppning från Pharmacia år 2001. Delar av verksamheten såldes 2002 till Octapharma som idag är verksamt inom det f.d. bryggeriområdet.

Arbete med penicillin i kylrum på Kabis anläggning i Hornsberg, 1940-tal. Bild via brittakarolina.com.

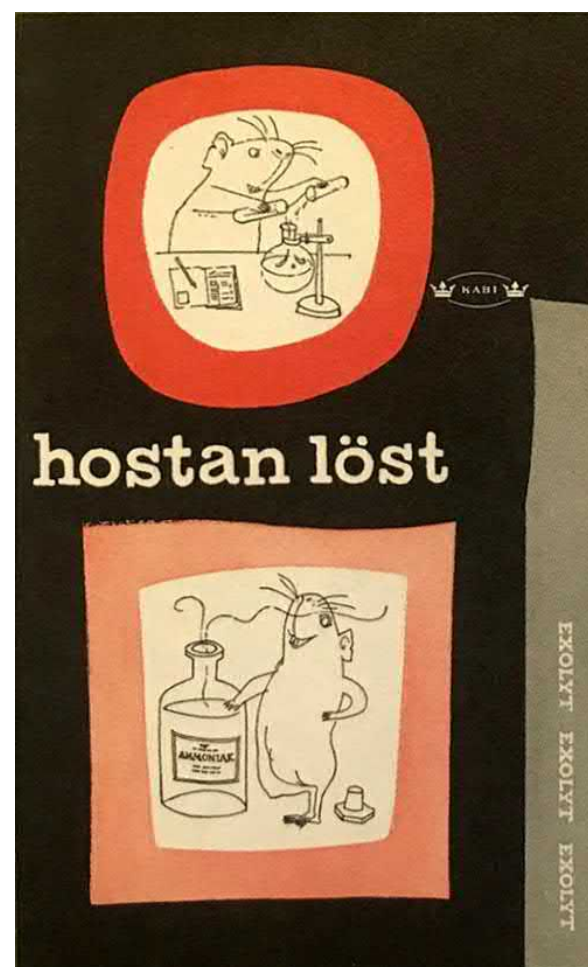
Liten bild, Glasflaskor med amorft gulfärgat penicillin från Kärnbolaget. Digitalt Museum/Tekniska museet.

Det f.d. stallet, sett från gårdssidan. Foto Fredric Bedoire 1971, SSM.

Del av Kabis anläggning mot Elersvägen. Foto Fredric Bedoire 1971, SSM.

Ovan, S:t Eriks fryseri hade en snabbfrystunnel som Kärnbolaget utnyttjade för snabbfrysning av ett brett sortiment av bär och grönsaker - "kärnfrusna livsmedel".

T.v., Hostmedicinen Exolyt marknadsfördes med bilder på marsvin, de försöksdjur som användes för att mäta den hostdämpande effekten.

Bilder ur "Kärnbolaget AB - Kabi, nedslag i Kabis historia och utveckling från Vitrum 1877 till Kabi Pharmacia 1990", Sten Nyquist.

SVENSK LÄKEMEDELSINDUSTRI

I äldre tid hade apotekarna ensamrätt på att tillreda och sälja läkemedel i Sverige. I slutet av 1800-talet började dock enklare preparat tillverkas vid de nya kemisk-tekniska fabrikerna, exempelvis desinfektionsmedlet Salubrin. År 1913 tog riksdagen beslut om en ny apoteksvarustadga som dels gav färghandeln rätt att konkurrera med apoteken om försäljningen av vissa läkemedelsrelaterade varor, dels upphävde apotekens ensamrätt att tillverka läkemedel. Därefter startade en rad nya fabriker som AB Astra i Södertälje (1913), AB Leo i Helsingborg (1914) och AB Ferro i Malmö (1919).

Flera av de svenska läkemedelsföretagen utvecklades ur den gamla apotekstillverkningen av läkemedel, bland annat Hässle (1904) som hade sitt ursprung i apoteket Kärnan i Helsingborg. Vid apoteket Elgen i Stockholm anlades en fabrik för läkemedelstillverkning 1911 som fick namnet Pharmacia. Även företaget Vitrum (1877), som 1930 blev en av världens första tillverkare av insulin, hade rötterna i ett stockholms-apotek. I slutet av 1930-talet blev ACO varumärke för apotekstillverkade läkemedel. I samband med att apoteksväsendet förstatligades 1969 övergick ACO och Vitrum i statlig ägo. Samma år inledde staten ett övertagande av läkemedelsföretaget AB Kabi (1931), som hade sitt ursprung i bryggeribranschen. I början av 1970-talet bildades den statligt ägda storkoncernen Kabi Vitrum AB.

Fram till 1930-talet var de svenska läkemedelsföretagen huvudsakligen sysselsatta med beredning av preparat baserade på inköpta, vanligen importerade substanser. Avspärningen under andra världskriget stimulerade till en inhemsk produktion av samma substanser och ett intimare samarbete med den medicinska forskningen vid svenska lärosäten. Flera egna originalpreparat lanserades under slutet av 1940-talet, bl.a. blodersättningsmedlet Macrodex (Pharmacia, 1947), lokalbedövningsmedlet Xylocain (Astra, 1948) och hormonpreparatet Gonadex (Leo, 1949). Den svenska läkemedelsindustrin fick nu sitt genombrott.

Senare utvecklade originalläkemedel som haft stor betydelse är bl.a. astmamedicinen Bricanyl (Astro Draco, 1970), tillväxthormonet Genotropin (Kabi Pharmacia, 1987) och magsårsmedicinen Losec (Astra, 1988). Framgången med Losec innebar att Astra blev ett av Sveriges största företag och läkemedel en av Sveriges viktigaste exportvaror.

Ännu under decennierna närmast efter andra världskriget var läkemedelsindustrin av mycket blygsam storlek i jämförelse med andra industribranscher. Men medan industrisysselsättningen i sin helhet, från mitten av 1960-talet, gick tillbaka kom antalet sysselsatta i läkemedelsbranschen successivt att öka med närmare 200 procent. Redan från 1930-talet skedde en koncentration av branschen till ett färre antal aktörer. År 1990 sammanslogs Kabi Vitrum och Pharmacias läkemedelsverksamheter under statligt ägda Procordia AB. Fusionen gav två dominerande läkemedelskoncerner, Astra och Kabi Pharmacia. Under 1990-talet kom de svenska företagen att dras in i en process av global omstrukturering. Till de mer betydelsefulla fusionerna hörde den mellan Pharmacia och amerikanska Upjohn 1995 och fusionen mellan Astra och brittiska Zeneca 1998–1999. Pharmacia & Upjohn förvärvades 2002 av den amerikanska Pfizer och därmed förvann Pharmacia.

Läkemedelsindustrin gav under första hälften av 1900-talet inte upphov till några särpräglade industrianläggningar. I många fall kunde verksamheten förläggas till befintliga byggnader, som exempelvis i Stora Bryggeriets anläggning i Hornsberg som blev Kabis hemvist. Ett annat exempel är Kathreiner Kafferosteri i Liljeholmen som 1920 övertogs av Pharmacia. I takt med att branschen växte blev också läkemedelsföretagens anläggningar mer framträdande både genom sin skala och sin arkitektur. I Liljeholmen skedde en successiv utbyggnad under 1930- och 40-talet innan Pharmacia med sina då ca 280 anställda år 1951 flyttade verksamheten till en nyuppförd anläggning i Uppsala. Här kom företaget i hög grad att sätta präg på staden. På samma vis avspeglas AstraZenecas betydelse i Södertälje i företagets såväl tidigare och nuvarande anläggningar vid Snäckviken och i Gärtunaområdet.

Ovan T.V., Pharmacia i Uppsala, ritat av Carl Nyrén 1968. Bild via klovern.se. Ovan T.H., AB Pharmacia Läkemedelsindustri, byggnad uppförd 1951, Uppsala. Digitalt museum. Nedan, Astra Mölndal, ritat av Wingårdh arkitektkontor 1993. Bild via Wikipedia.

LABORATORIEBYGGNADER

Vid 1900-talets början bedrevs experimentell forskning i byggnader som ursprungligen uppförts för andra ändamål: källare, smedjor, uthus och ombyggda bostadsrum. Först under 1900-talets andra kvartal utvecklades specialbyggda och för ändamålet anpassade laboratoriebyggnader.

Principen var att ändamålet skulle vara normerande för utförandet. Byggnaden behövde vara funktionell och flexibel, då forskningsfältet ständigt förnyades och utvecklades och därmed ställde nya krav på byggnaden. Planeringen av anpassningsbara ledningsförande stråk i byggnadens stomme blev därför centralt i den nya byggnadstypen. De ledningar som ansågs nödvändiga för verksamheten, exempelvis vatten (kallt, varmt, destillerat), avlopp, filtrerat friskluftsintag, luftutblåsning, tryckluft, gas och ånga och elektrisk ström (trefas växelström, enfas lågspänd växelström och likström av olika spänning) planerades med stor noggrannhet i vertikala schakt, golvrännor och i synliga kanaler på smala vägghyllor. I Byggmästaren nummer 23 1946, som har temat "Laboratoriebyggen", beskrevs byggnadstypen på följande vis:

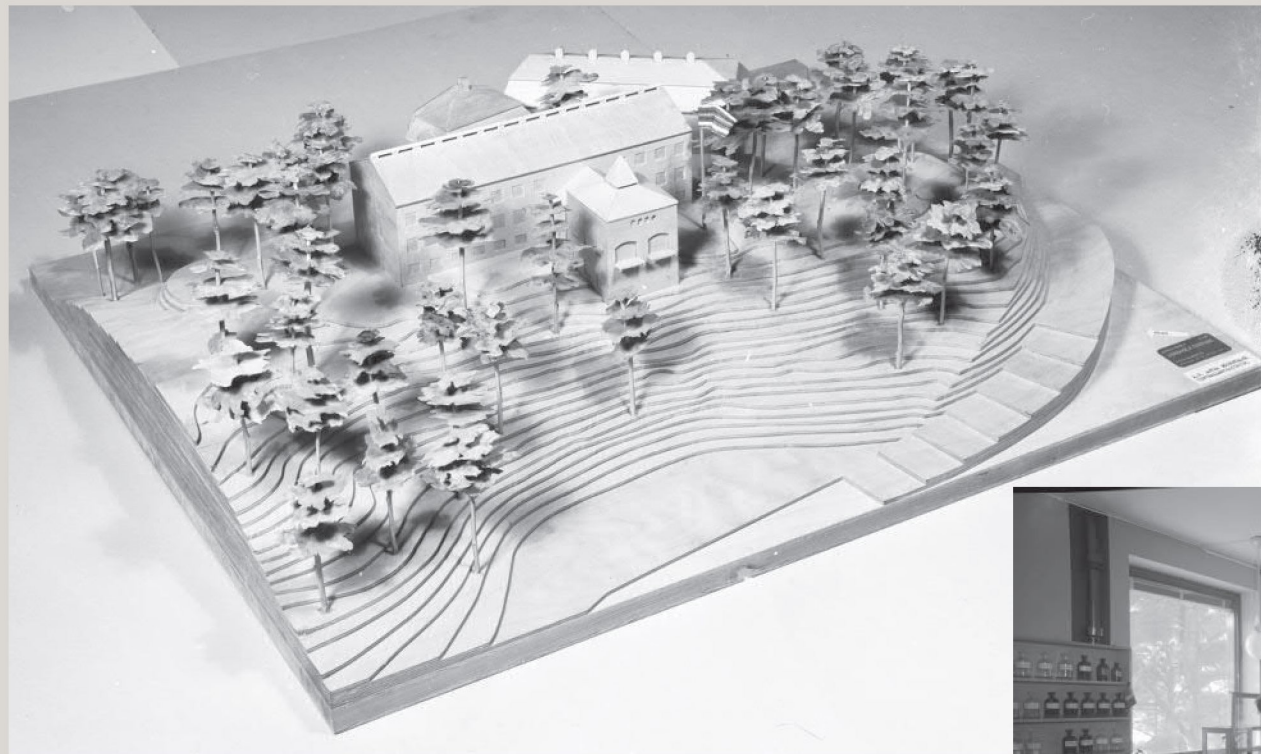
"Man skulle nästan våga påståendet, att första villkoret för att laboriet som byggnad skall lyckas är, att ledningssystemet och byggnadsstommen ingå ett harmoniskt fostbrödrslag. I ett laboratorium skall alla ledningssystem flyta fram i klara stråk utan att skära varandra. Stommen måste så exakt bygga på dessa ledningsförande stråk, att ingen detalj i densamma får fixeras, förrän alla sådana upplagts. Först då kan måttsättningar och val av konstruktionstyp påbörjas."

Val av konstruktion och planering av planlösning var alltså underordnat ledningsstråken. Vidare beskriver artikelförfattarna hur man om möjligt bör renodla lokalerna till laborier i så stor utsträckning möjligt. Detta för att undvika att det dyrbara ledningssystemet "löper dött" och outnyttjat genom delar av byggnaden. Utrymmen som bibliotek och läs- och skrivrum ansågs dock nödvändiga för verksamheten.

Laboratorierna byggdes också så stabila som möjligt, och ett lågt våningsantal eftersträvades. I högre byggnader placerades avdelningar för precisionsmätningar i källar- och bottenplanet, utrymmen för preparativa arbeten i byggnadens mitt, och administrations- och kontorslokaler högst upp. Vindsinredningar med fläktrum blev också vanligt. Korridorer förespråkades främst vid större anläggningar, i mindre laboratoriebyggnader ansågs korridorsystem inte behöva utvecklas fullt.

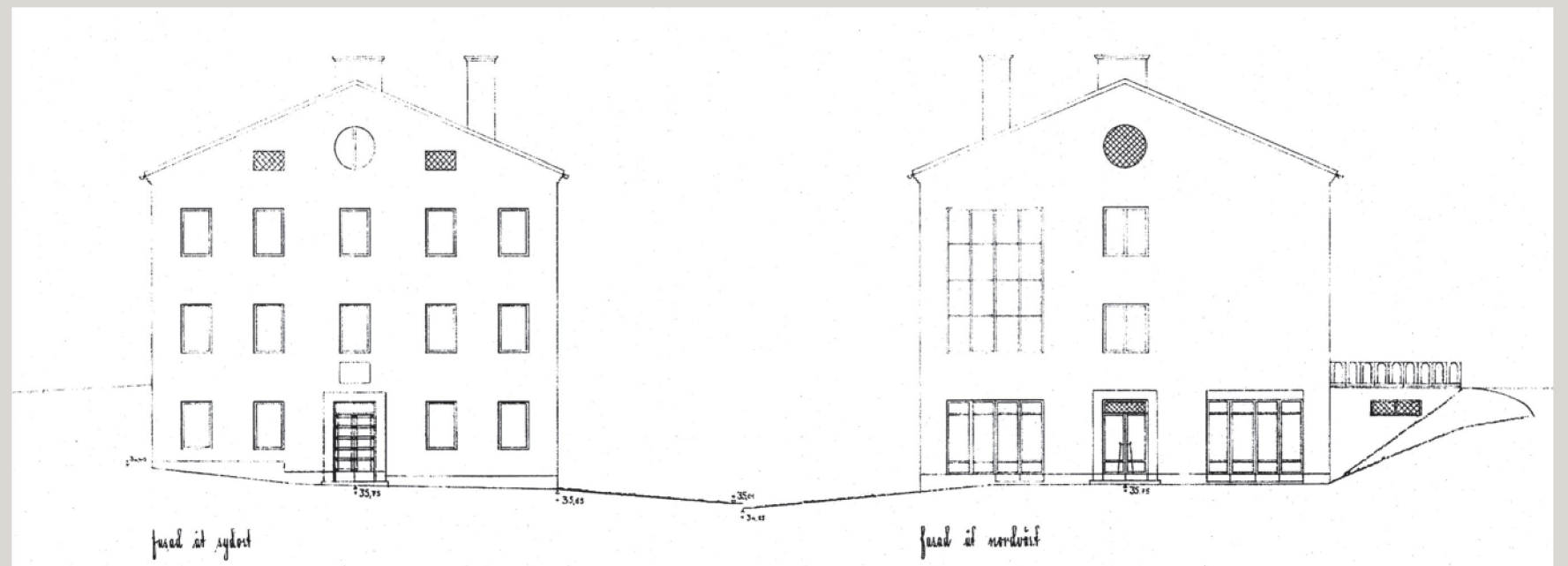
Planering av fönstersättning blev också viktig, både för belysning, och för att kunna hålla jämna temperaturer inomhus. Vissa mätningar krävde dessutom helt mörklagda utrymmen.

I temanumret av Byggmästaren 1946, presenterades också 20 nybyggda laboratoriebyggnader, bland annat Astras centrallaboratorium i Södertälje (Ahrbom och Zimdahl, 1943) och IVA:s försöksanläggning i Stockholm (Friberg och Hawerman 1942).

Ovan, arkitektmodell som visar Astras centrallaboratorium i Södertälje. Byggnaden är placerad på höjd, omgiven av tallskog. Anläggningen är uppdelad i två delar, den egentliga laboratoriebyggnaden samt en representations- och administrationsbyggnad innehållande föreläsningssal, konferensrum, rum för föreståndare och bibliotek. Mellan dessa en entréhall, och ovanpå denna sekretariatets lokaler. Genom uppdelningen isolerades laboratorielokalerna från övriga delar, vilket var önskvärt från brand- och luktsynpunkt. T.h., interiör från Astras centrallaboratorium.

Foto Sundahl, Sune, Arkitektur- och designcentrum, via Digitalt museum.

IVA:s försöksanläggning vid Drottning Kristinas väg. Gavelfasader åt sydost och nordväst. Försöksstationen var planlagd och utrustad för laboratorie- och experimentarbete inom bränsleforskning. Nybyggnadsritning, Hawerman och Friberg, 1943. SBK.

1940-TALETS INDUSTRIBYGGANDE

1930-talet innebar för Stockholms del uppförandet av några remarkabla fabriksanläggningar, idag ikoniska funktionalistiska industriminnen, som med geometriska former och stora fönster utstrålade en kylig och elegant rationalism. Fordfabriken i Frihamnen, Lumafabriken och LM Ericssons storslagna fabrik vid Telefonplan är alla exempel på att ny industriverksamhet nu till största delen lokaliserades utanför innerstaden. Påkostade byggen förekom dock fortfarande i innerstaden och byggnaderna uppfördes då företrädesvis i stenstadsskala, såsom Esseltes tryckeri invid Klara kyrka, KF:s fabrik och lager vid Magnus Ladulåsgatan eller i kvarteren runt Norra Stationsgatan. Till den funktionalistiska fabriksarkitekturen föredrogs i regel putsade fasader men ett byggande i tegel pågick parallellt.

1940-talet innebar en fortsatt expansion inom det stockholmska industri- och verksamhetsbyggandet. Det byggdes redan under krigsåren men av naturliga skäl intensifierades byggandet när ekonomin tog fart några år efter kriget. Nya fabriker och verkstäder styrdes nu i än högre grad till de planerade, renodlade industriområden som enligt funktionalistisk stadsbyggnadsdoktrin separerades från bostadsområden. Ulvsunda industriområde, Mariehäll, Hägerstenshamnen och Västberga byggdes ut. Få nybyggen gjordes nu i innerstaden. Fredric Bedoire lyfter i sin sammanställning över industribyggandet i innerstaden fram Bonnierhuset (1946–49), som förutom kontorshöghuset rymde ett stort modernt tryckeri,

som den enda högprofilerade anläggningen från årtiondet. Det var endast vid Norrtull och Hornsbergsområdet med Nordenflychtsgatan som det byggdes annat än solitära industribyggnader, men på dessa platser var exploateringen i gengäld hög. I ytterstadens vidsträckta industriområden kunde byggnaderna hålla en lägre, för verksamheterna mer rationell skala.

Precis som med arkitekturen generellt innebar kriget ett tvärstopp för den mest renodlade modernismen i industriarkitekturen. Det avspeglas väl i bland annat Lumafabriken som byggdes ut kraftigt under krigsåren. Sadelstak, fönster som hål i mur istället för i sammanhängande partier och en beprövad materialflora med en stark tendens för tegel medförde att arkitekturen kan ses som tillbakablickande och traditionell. Funktionalismens landvinningar ifråga om byggnadernas inre organisation glömdes dock inte bort. Efter kriget letade sig en större lekfullhet och formvilja in även i enklare verksamhetsbebyggelse. Portar, trapphus, burspråk och räcken ägnades omsorg och kunde liksom en intressant fönstersättning bidra till att manifesterar verksamheten mot omvärlden.

Framstående arkitekter verksamma inom industribyggandet var bl. a. KF:s arkitektkontor, Ture Wennerholm och Lars-Erik Lallerstedt. Karl G H Karlsson intar en särställning ifråga om antalet genomförda projekt och han var med och utvecklade arkitekturen mot en mer påkostad, variationsrik och rationell karaktär under 1950-talet.

Ovan, Bonnierhuset med tryckerilokaler i lågdelarna. Foto 1951 av Gustaf Wson Cronqvist. SSM.

Nedan, Nordenflychtsvägens storskaliga industribebyggelse, fotograferad av Fredric Bedoire 1971. SSM.

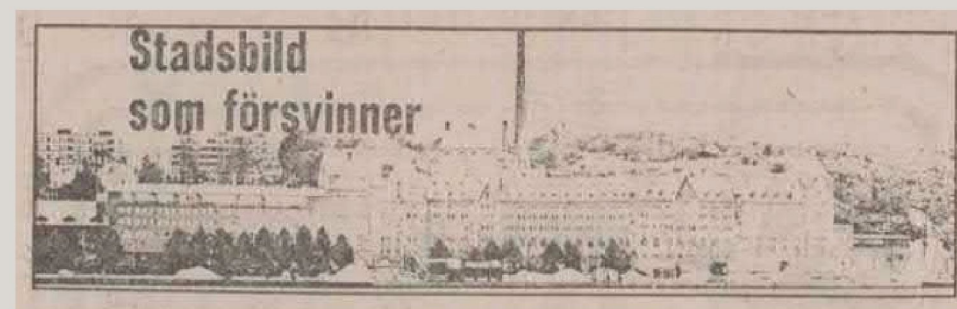

Ovan, Vid Vretensborgsvägen i Västberga finns en välgestaltad och för byggåret 1946 representativ verksamhetsbyggnad, ritad av Cyril Marcus. Foto Johan Stigholt, Stockholms stadsmuseum (år 2008) i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister.

T.v., Ovan, Karl G H Karlsson ritade denna för 1940-talet typiska industribyggnad i Hägerstenshamnen 1942. Foto Mauro Rongione, Stockholms stadsmuseum (år 2004) i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister.

T.v., Nedan, Lumafabriken, hus 20, 1942. Tomas Englund, KF:s Arkitektkontor. Foto Sune Sundahl, Arkitektur- och designcentrum, via Digitalt museum.

TIDIGARE DISKUSSIONER KRING RIVNING OCH BEVARANDE AV ÄLDRE BEBYGGELSE

När Münchenbryggeriet under 1970-talet stod inför hot om rivning väcktes en debatt som i ovanligt stor grad engagerade allmänheten. Diskussionen handlade inte bara om att bevara en bryggeribyggnad. Det gällde också kravet att få behålla en välkänd stadsbild, ett stycke stockholmsk industrihistoria och ett monument som kunde belysa en social verklighet som bara låg någon generation tillbaka i tiden.

Situationen var inte unik för Münchenbryggeriet. Strukturrationaliseringar inom bryggeribranschen hade på kort tid lett till nedläggning av merparten av de gamla ölbryggerierna, och ett stort antal utrymda bryggerianläggningar i Stockholm och runt om i övriga Sverige stod därmed inför samma öde.

Med Münchendebatten stod det också klart att det var en väsentlig och brådskande uppgift för kulturmiljövården att uppmärksamma och dokumentera byggnadstypen, och förhoppningsvis även bevara ett urval av de mest värdefulla anläggningarna. Riksantikvarieämbetet påbörjade därför 1976 ett omfattande inventeringsarbete, som några år senare (1982) resulterade i boken *Bryggerier i Sverige*.

Då Kabi övertog bryggerianläggningen efter Pripps vid 1970-talets mitt upprättades ett avtal om förvärv under villkor att inget hinder förelåg för rivning av bebyggelsen inom fastigheten. Huvudbyggnaden ansågs på grund av sin trästomme, och potentiell mögelbildning i densamma, vara olämplig för all hantering av de blodprodukter som utgjorde en betydande del av produktionen vid tidpunkten. Kabi ansökte därför om ett förhandsbesked för rivning av anläggningen, vilket resulterade i att byggnadsnämnden upphävde rådande rivningsförbud. Flera byggnader revs därefter, bland annat några äldre förrådsbyggnader (-77) och mälteriet från 1935 (-82). Några år

senare, 1987, ansökte Kabi om rivningslov för bland annat stallbyggnaden för att på platsen uppföra en andra etapp av den kontorsbyggnad som byggts 1985 (B20). Stockholms stadsmuseum motsatte sig rivning, och ansökan avslogs. Kabi inkom då med ett ersättningskrav på 77 Mkr, senare höjt till 170 Mkr, till staden. Detta verkar emellertid inte ha beviljats.

Beslutet överklagades, och förhandsbeskedet om rivning av hela bryggerianläggningen från 1976 återropades. Man menade också att den första etappen av B20 utformats så att det tydligt framgick att man i framtiden hade för avsikt att fortsätta utbyggnaden, och att stadsmuseet vid det första tillfället inte motsatt sig detta. Stadsmuseet hade i sitt remissyttrande beträffande förhandsbeskedet anfört följande:

Den fd stallbyggnaden kan således sägas ha visst arkitekturhistoriskt och industrihistoriskt intresse som den nu står utgör den emellertid ett tämligen isolerat och stympat fragment av bryggerianläggningen. Men anledning härav vill stadsmuseet ej motsätta sig rivning av den fd stallbyggnaden.

Då rivningsfrågan 1987 åter aktualiserades hade den allmänna synen på byggnadstypen förändrats. Riksantikvarieämbetet hade genomfört sin bryggeriinventering och publicerat boken *Bryggerier i Sverige*, och en allmän debatt om bryggerianläggningarnas bevarande hade förts på flera håll i landet. Stadsmuseet menade nu att bryggerianläggningen och stallet hade stora värden och påpekade också att kunskapen om Stockholms äldre industrier avsevärt förbättrats genom den industrimiljöinventering som genomfördes 1978-82. Här konstateras även att byggnadstypen decimerats kraftigt, och att det därför var särskilt angeläget att bevara de kvarstående exemplen.

En kompromiss blev till slut att bevara stallets fasad mot Nordenflychtsvägen. Fasaden som integrerades i den nya byggnaden anpassades något, till exempel fick fönstren justeras för att passa den nya byggnadens bjälklagshöjd (tidigare hade ett bjälklag delat fönstren i en övre och en nedre halva). En vink till det gamla stallet fanns även i gårdsfasaden, där en trappgavel omgärdade en entrédörr (se fasadritning på s. 35).

Det två övre bilderna, Tidningsurklipp ur reportage om planerna att riva Münchenbryggeriet för att bygga bostäder på platsen. Juni 1975, DN.
Nedan, Också planerna på att riva stallbyggnaden i Hornsberg upprörde många. Tidningsartikel från september 1987, DN.

1980-TALET KONTORSBYGGGANDE

LOKALISERING

Stadsbyggnadshistorikern Bosse Bergman har i boken E4-staden– det trafikala stadslandskapet längs E4:an genom Stockholm (2008) berört 1980-talets kontorsbyggande i Stockholmsregionen.

Fram till fastighetskrisen 1990 rådde i huvudsak ekonomisk uppgång i huvudstaden. Expansionen för högteknologi och informationsteknik resulterade i många nybyggen som medförde en enorm utökning av regionens kontorsytor. Kunskapsindustrin expanderade kraftigt och den var redan 1985 lika stor som den varuproducerande industrin.

Bergman påpekar att inslaget av huvudkontor, filialer och dotterföretag, svenska och utländska, var framträdande inom denna produktion. Flera företag manifesterade sin framgång med nya påkostade kontorshus.

Parallellt med de nya huvudkontoren visar Bergman på hur s. k. Industri- och företagsparker blev allt vanligare liksom kontorsytor i hus för flera hyresgäster. I dessa parker byggdes tätare än i äldre verksamhetsområden eftersom kontor inte krävde samma typ av kringytor som industrier och verkstäder. En viktig skillnad mot tidigare var en "mer vålsad yttre dräkt och markbehandling". En mer bearbetad arkitektur och trevliga parkanläggningar var inte endast medel i konkurrensen parkerna emellan. En förbättring av utemiljöerna bidrog till en minskad ovilja att flytta ut från innerstaden.

1980-talets kontorsexpansion skedde nämligen till största delen i ytterstaden och kranskommunerna. E4:an hade enorm dragningskraft, särskilt sträckan i norr mot Arlanda flygplats. Men även längs E4:an söder om staden och längs andra motorvägssträckor byggdes det enskilda kontorshus och företagsparker.

Omdaning av Stockholms city var inte slut 1980 och finns ett betydande inslag av kontorshus i norra delarna av city med en koncentration av mindre projekt mellan Vasa- och Drottninggatorna. Kontors- och bostadsbyggnader ligger här integrerade i betydligt äldre stenstadsstruktur. Projekten är av karaktären att omärkligen smyga in i äldre strukturer. I de bevarade Klarakvarteren kring Gamla Brogatan genomfördes ett flertal projekt av denna typ. Exempel finns även från Blasieholmstorg

och Stureplan. World Trade Center, beläget ovan den nya Cityterminalen, var ett kontorsprojekt i en helt annan skala.

Det byggdes relativt få kontorshus på malmarna. Sveriges kommuner och landstings byggnad vid Hornsgatan är ett uppmärksammat exempel.

ARKITEKTUREN

Kreativitet var ett ledord under 1980-talet och Bergman pekar på att det skedde en omfattande utveckling av kontorens organisering för att tillgodose företagets nya arbetssätt och lokal möteskultur, men också det intryck man ville förmedla till omvärlden. De nya ljusgårdarna var det perfekta formatet för detta. I eller i kontakt med ljusgårdarna var det naturligt att anordna reception, foajé, mötesplatser och serveringar eller bibliotek. Ljusgårdarna gav möjlighet till paradentréer där besökaren kunde möta det kreativa företagsklimatet.

Kunde man inte skapa en ljusgård var det ändå viktigt med en mer inbjudande och effektfull entré än i 1970-talets lågmälda kontorshus.

I de kontorsprojekt där det inte var en drivkraft att omärkligen föga in sig i en äldre stadsstruktur fick byggnadernas form och arkitektur ett friare spelrum än tidigare. Även om cellkontoret var det rådande kontorsidealet och byggandet var hårt styrt av modultänkande strävade man efter att i fasadmateriell och takformer bryta sig loss från tidigare strikta ramar. Med - i postmodernismens anda - en blandning av klassiska arkitekturelement som burspråk, kolonner, gavelmotiv och nya element som glasfasader, speglade glas och rostfri plåt fanns en verktygslåda att skapa arkitektoniska effekter. Tegelfasader och aluminiumklädda träfönster var tidens vanligaste utförande.

LÅG ATTRAKTIVITET

Idag bedöms 1980-talets kontorshus ofta vara behäftade med problem i form av låga våningshöjder, små fönster som ger bristande ljusinsläpp, snålt dimensionerade stommar och andra byggtkniska problem. Inte sällan har de en låg attraktivitet på kontorsmarknaden. Ett par rivningar av kontorsanläggningar från 1980-talet har genomförts i Stockholm, bl a i kvarteret Lustgården i Stadshagen. Pågående planarbeten kan komma att aktualisera fler rivningar av kontorshus från årtiondet.

T.V., SIF-huset, nuvarande Unionen. BeBR/SSM. Mitten, Lärarnas hus, Stora Essingen. Foto Tyréns. T.H., Ljusgård i Sveriges Kommuner och Landstings kontorshus. Foto Tyréns.

KULTURVÄRDEN

1980-talets kontorsanläggningar präglas i stor utsträckning av projekt med tydlig identitet som lyckats bryta konventionerna från modernismens kontorshusbyggande. Men även de mer alldagliga och typiska kontorshusen med kvardröjande 1970-tal präglade en stor andel av tidens kontorshus och har kulturhistorisk relevans.

Sett till kulturvärden torde dock de mest konsekvent genomförda projekten som tydligt avspeglar byggherrens ställning och ambitioner vid tiden vara viktigast. Kontorshus med ljusgårdar och projekt med tydliga postmodernistisk arkitektur bedöms vara mer intressanta än de lågmälda byggnaderna som endast är lätta modifieringar av redan etablerade kontorshusprinciper. Av särskilt intresse är de byggnader i city som har historiska referenser i exteriören och utgör en del i ambitionerna att laga innerstadsstrukturen.

Sett till byggnadernas läge är även byggnader samlade i kontorsparker utanför innerstan, inte minst längs de stora motorvägarna, särskilt intressanta då de vittnar om internationella ideal knutna till bilismen under en tid när innerstaden hade unikt låg attraktionskraft.

BEFINTLIGA BYGGNADER

1 B22 - STALLET

Stallbyggnad från bryggeritiden. Uppförd 1890. Endast gatufasad bevarad.

2 B42 - PENICILLINFABRIKEN

Penicillinfabrik, uppförd 1946. (Övre våningsplanet tillbyggt under 1980-tal)

3 B42, TILLBYGGNAD 1960-TAL

Tillbyggnad gavel, 1964.

4 B28 - 1960-TALETS ENTRÉBYGGNAD

F.d. Huvudentré, foajé och matsal, 1964.

5 B20, 1980-TALSKONTORET ETAPP I

Kontorsbyggnad med ny huvudentré, 1985.

6 B20, 1980-TALSKONTORET ETAPP II

Kontorsbyggnad etapp II, 1988.

7 FLINKS JÄRN

Överbyggnad gård, för butikslokal och parkeringsdäck. 2009.

KASPER SALIN

Arkitekten Kasper Salin (1856–1919) gjorde en donation vilket gör att Sveriges Arkitekter sedan 1962 delar ut ett pris i hans namn, vanligen ansett som det mest prestigefyllda priset inom branschen.

Salin är också känd som stockholmsfotograf. Han dokumenterade den transformation malmarna genomgick vid utbyggnaden av stenstaden.

Salin har haft stor betydelse för Stockholm i egenskap av stadsarkitekt under åren 1898–1915.

Som praktiserande arkitekt verkade Salin tillsammans med den jämnåriga (och kanske mer framstående) Isak Gustaf Clason, tillsammans med Gustaf Lindgren men även självständigt.

Salin ritade, främst under 1880- och 90-talen ett tjugotal byggnader i Stockholms innerstad, däribland Östermalmshallen tillsammans med Clason. En annan välkänd byggnad är det s.k. Bångska huset vid Stureplan (ritat tillsammans med Lindgren). Flertalet byggnader, även från 1880-talet, präglas av 1890-talets karaktäristiska nordeuropeiska renässansstil med fasader i tegel eller spritputs. De byggnader av Salin som bevarat sin huvudsakliga karaktär har grön- och blåklassats av Stockholms stadsmuseum medan mer förändrade byggnader klassificerats gula.

Kasper Salin var inte endast verksam i Stockholm. För den framgångsrika industrifamiljen Kempe, verksam längs Norrlandskusten, ritade han flera projekt under 1890-talet, däribland bostäder i det välkända sågverkssamhället Norrbyskär söder om Umeå.

B22 - STALLET

BYGGÅR	1890
BYGGHERRE	Stora Bryggeriet
ARKITEKT	Kasper Salin
FUNKTION	Stall

Stallbyggnaden, med plats för 60 hästar i spiltor, uppfördes 1890 som en del av den ursprungliga bryggerianläggningen. Mot gavlarna fanns sadelkammare och fodertrummor. Stallet hade två portar mot gårdssidan och två mindre entrédörrar mot nuvarande Lars Forssells gata. Mot Tranebergsvägen (nuvarande Nordenflychtsvägen) var fasaden relativt sluten. Vid den nordöstra gaveln var stallet sammanbyggt med ett bostadshus som även rymde en verkstad, och vars fasad överensstämde med bryggeriets huvudbyggnad. Ett lågt staket och en planterad yta skiljde byggnaderna från vägen.

1925 inreddes garage och verkstad i byggnaden. Fyra garageportar togs då upp mot Tranebergsvägen (nuvarande Nordenflychtsvägen). Mellan byggnaden och gatan anlades en hårdgjord plan (se bild på s 37).

Under 1930- och 40-talen genomfördes flera förändringar. Byggnaden fungerade som kontor, logement, fabrik och lager. Ändring av entréportanas placering skedde vid flera tillfällen.

Byggnaden revs slutligen 1987, men den södra fasaden sparades och integreras i den nya kontorsbyggnad som uppfördes på platsen. En liten del av fasaden sparades även mot gårdssidan som omfattning för en entré till den nya kontorsbyggnaden (Se B20 1980-talskontoret, s 34).

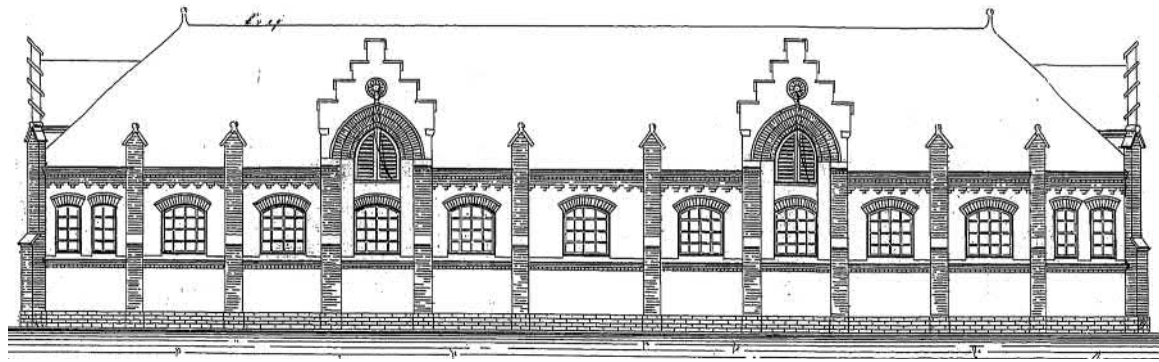

Ovan T.V., Stallbyggnaden ombyggd till kontor för Kabi, 1971. Lagg märke till mellanbjälklaget som delar upp fönstren. SSM.

Ovan T.H., Stallet och det sammanbyggda bostadshuset, 1890-tal. Notera de små och högt sittande fönstren. SSM.

Nedan, Stallet och det sammanbyggda bostadshuset. Ett trästaket löper en bit utanför byggnaderna. Innanför syns träd och buskar. Infälld i vänstra hörnet syns även en bild från stallets interiör. Bild ur reklamskrift för bryggeriet, 1895. Stockholmskällan.

STALLETS FASAD MOT NORDENFLYCHTSVÄGEN 1890-1988

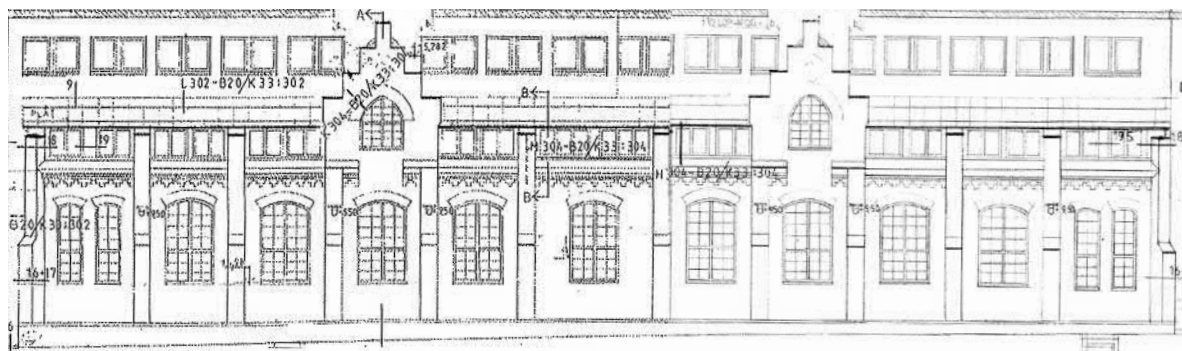
1890

Ursprungsritning. Gatufasaden saknar entréer, och fönstren är relativt små och högt placerade. Vindsvåningen fungerar som höloft, och frontespiser med trappmotiv är försedda med luckor för höinlastning, sk. homejor, och oxögon med utstickande inlastningsbommar. Takformen som redovisas i ritningen kom aldrig till utförande, i tidiga foton framgår att byggnaden haft ett sadeltak sedan uppförandet.

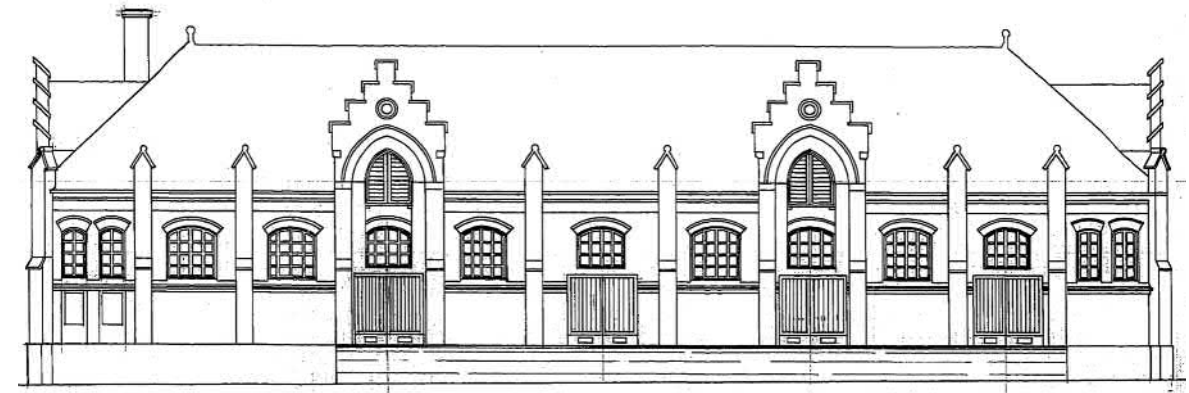
1944

Antalet garageportar har reducerats till två. Också gångdörrarna har satts igen. Inlastningsluckorna har ersatts med fönsterpartier, och de dekorativa oxögonen har försvunnit. Samtliga fönster har förstörats, och vissa delas upp av tillkommande mellanbjälklag. Foton från tiden visar även mindre takfönster, även om de inte redovisas i ritningen.

1988

Samtliga entréer mot Nordenflychtvägen har utgått (dessa verkar ha ersatts med fönster redan tidigare, utifrån äldre fotomaterial.) Större fönster ersätter de mindre som varit avdelade av ett mellanbjälklag. Ovanför takfoten tillkommer ett indraget fönsterband med utskjutande skärmtak.

1925

Vid mitten av 1920-talet byggs stallet om för att fungera som garage. Fyra garageportar tas upp mot Nordenflychtvägen, och framför dessa anläggs en hårdgjord plan. Två mindre gångdörrar syns till vänster.

1946

Takkupor tillkommer, och dekorativa fasadelement reduceras ytterligare.

Motstående sida,
Ovan, 1939. Bryggerigården är prydligt anlagd med lummiga buskar, träd och trädgårdsland. Allén som ledde fram till bryggeriet har klippts av till förmån för den nybyggda bussdepån. Inom området finns flera mindre byggnader. Det vitputsade nya mälteriet i stram funktionalism har ersatt det äldre i huvudbyggnadens norra del (jmf. foto på s. 11.). På andra sidan Lindhagensgatan håller ett nytt område med funktionalistiska kontorbyggnader på att växa fram, och närmast vattnet skymtar det gamla sockerbruket och asfaltsverket. SSM.

Nedan T.V., 1937. Närområdet är fortfarande relativt oexploaterat. Bryggeritomten präglas av planterade ytor. Mot sjösidan har tomten börjat fyllas ut i vattnet. Mellan stallet och en lägre byggnad, sannolikt ett kombinerat stall och vagnskjul som uppfördes 1892, finns en hårdgjord stallplan. SSM.

Nedan T.H., 1939. I fonden syns bryggeriet. Smalhusen i bildens mitt, som vid fototillfället fortfarande var under uppförande, ritades av Hawerman och Friberg för AB Stockholms hem. I förgrundens syns bostadsområdet Holmia, uppfört mellan 1897-1918, och rivet under 1960- och -70-tal. SSM.

B42 - PENICILLINFABRIKEN

BYGGÅR	1946
BYGGHERRE	AB Stockholms Bryggerier
ARKITEKT	Nils G:son Friberg och Ernst Hawerman
FUNKTION	Penicillinfabrik, matsal, bibliotek

Byggnaden uppfördes 1946 som penicillinfabrik. Penicillintillverkningen kom att utgöra startskottet för Kabi som renodlat läkemedelsföretag.

Stockholms bryggerier (StB) stöttade 1944 ett projekt på institutionen för jäsningslära vid KTH där penicillium notatum framställdes inom ramen för ett examensarbete. Läkemedelstypen var helt ny, den första penicillinbehandlingen i Sverige ägde rum samma år på Sabbatsbergs sjukhus, och året därefter, 1945, tilldelas Alexander Fleming, Ernst Boris Chain och Howard Walter Florey Nobelpriset i medicin för upptäckten av läkemedlet i början av decenniet. Försöken vid KTH var framgångsrika och en färdig produkt kunde lämnas för klinisk prövning redan 1945. Det goda resultatet medförde att StB:s styrelse 1946 beslöt att en penicillinfabrik skulle uppföras vid Hornberg. Byggnadstillstånd lämnades på rekordkorta 13 dagar.

Anläggningen var för sin tid mycket avancerad. Förutom en modern jäsningsapparat krävdes extraktorer som arbetade med vätskevätskeextraktion (Podbielniakextraktorer), en extraktortyp som var helt ny i Sverige. Till detta kom en i industriell skala aldrig prövad frysvakuumtorkning. Investeringen för fabriken, som var klar för provdrift i stor skala i slutet av 1947 och för invigning i maj 1948, motsvarade ungefär företagets dåvarande helårsförsäljning. Redan i början av 1948 kunde anläggningen producera penicillin i så stor skala att Sverige blev oberoende av import. Astra, som startat sin penicillinproduktion redan 1943/44, stod också för en stor del av tillverkningen.

Från början producerades endast amorft, gulfärgat naturpenicillin, som då var den enda penicillintypen. Det amorfa penicillinet ersattes sedan av kristalliniskt natriumpenicillin G, som först lanserades av Astra. Penicillintillverkningen flyttade vid mitten av 1950-talet till företagets nya anläggning i Strängnäs.

Utöver penicillinproduktionen och laboratorium rymde byggnaden

Penicillinfabrikens gavel, 1971. Det fönsterlösa partiet markerar ett kylrum för penicillinhantering. SSM.

ursprungligen även skyddsrum, kök och matsal med en stor anslutande balkong, samt ett bibliotek. Mot gårdssidan, som utgjorde byggnadens huvudfasad, vette en lång balkong.

1964–65 utökades byggnaden mot Lindhagensgatan, där mer kontorsyta tillskapades. I tillbyggnadens gatuplan anordnades en parkeringsyta. I en tillbyggnad i sydöst ordnades en ny huvudentré till anläggningen i bottenplanet. På det övre planet utvidgades matsalen (se vidare under rubriken *B28 - 1960-talets entrébyggnad*, s. 32). I anslutning till byggnadens nordöstra del, vid dagens Lenngrensgatan, tillkom en tillbyggnad med bibliotek i de nedre två planen och kon-

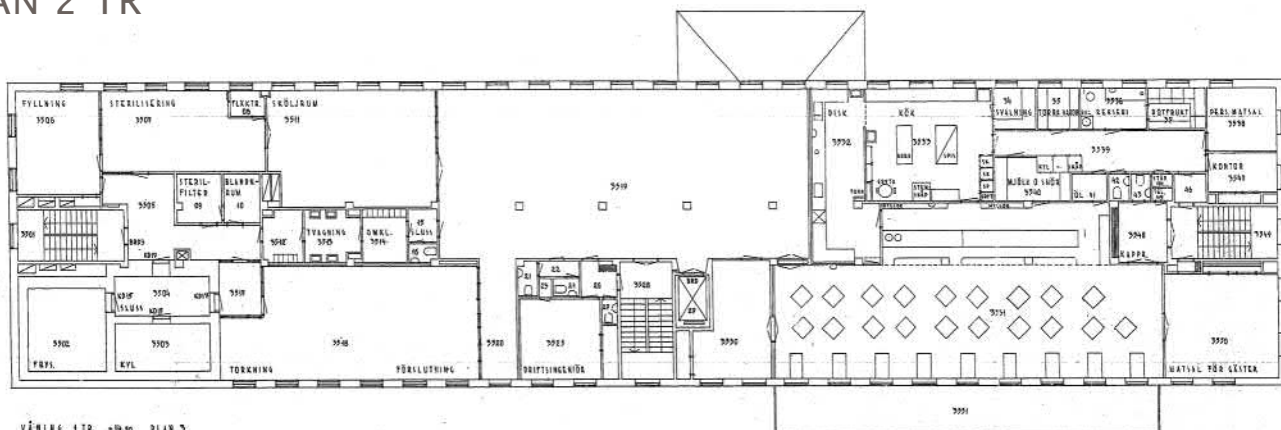
torsyta och utrymmen i anslutning till köket i de två övre.

Penicillinfabriken byggdes på med ytterligare ett våningsplan 1987 i samband med att hörnbyggnaden B20 (1980-talskontoret) tillkom.

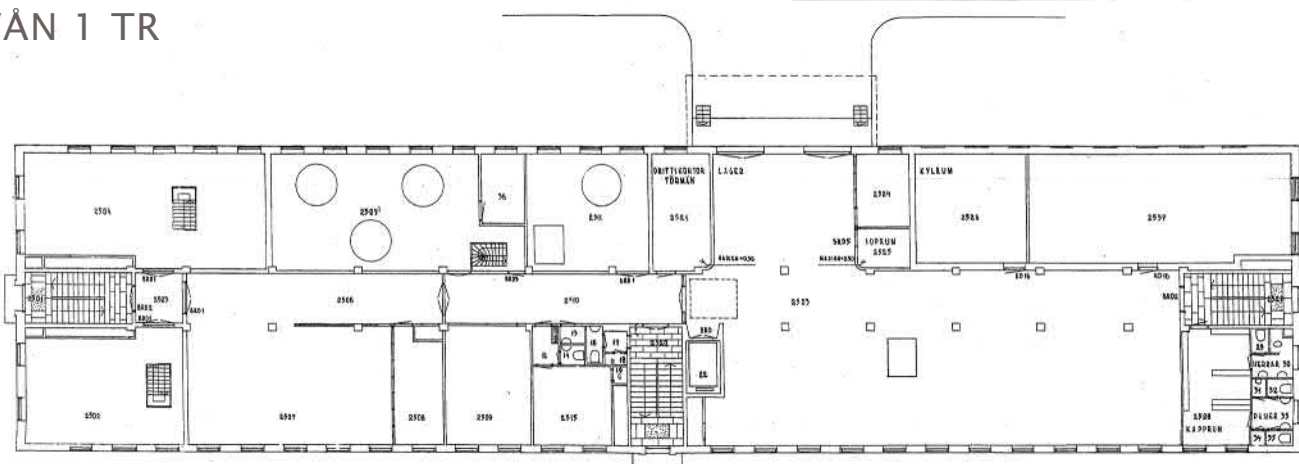
Anslutande byggnader mot Lenngrensgatan revs 2011, liksom lastkaj och förbindelsegångar. Murverkslagningar utfördes. Nya fönster tillkom, huvudsakligen i ursprungliga lägen. Marknivån längs Lenngrensgatan sänktes i samband med att gatan anlades. (se *Rivning i kvarteret Leendet*, s. 39.)

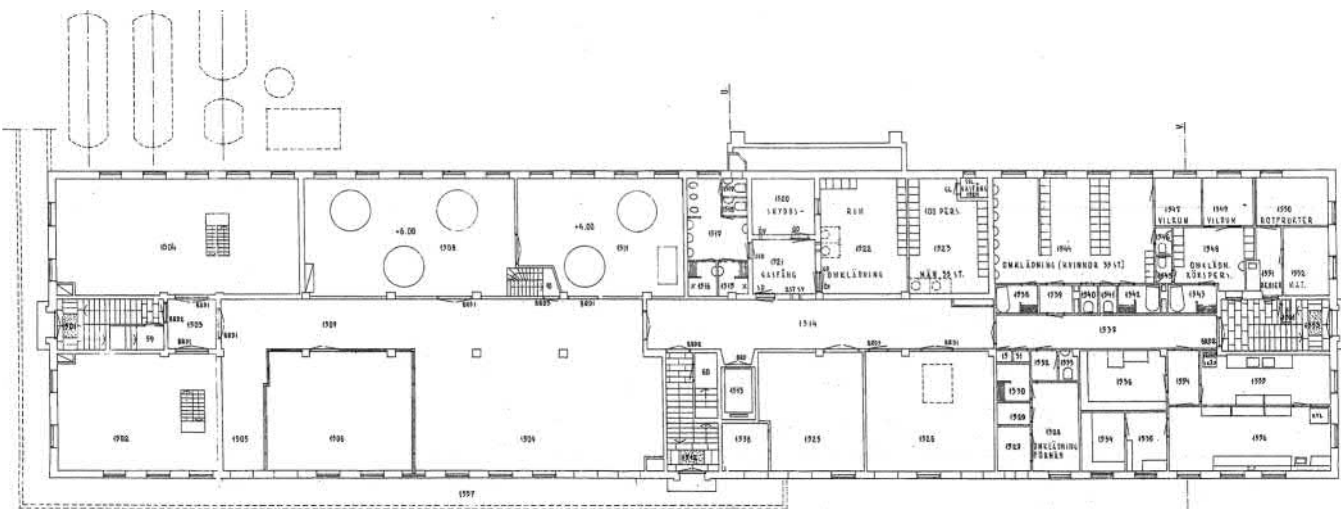
VÅN 2 TR

VÅN 1 TR

BOTTENPLAN

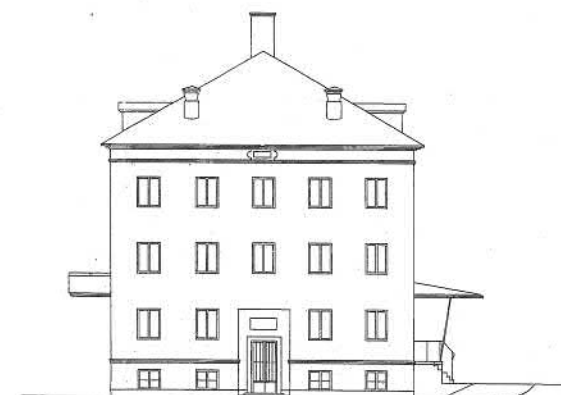
KALLARPLAN

SYDÖSTRA FASADEN

NORDVÄSTRA FASADEN

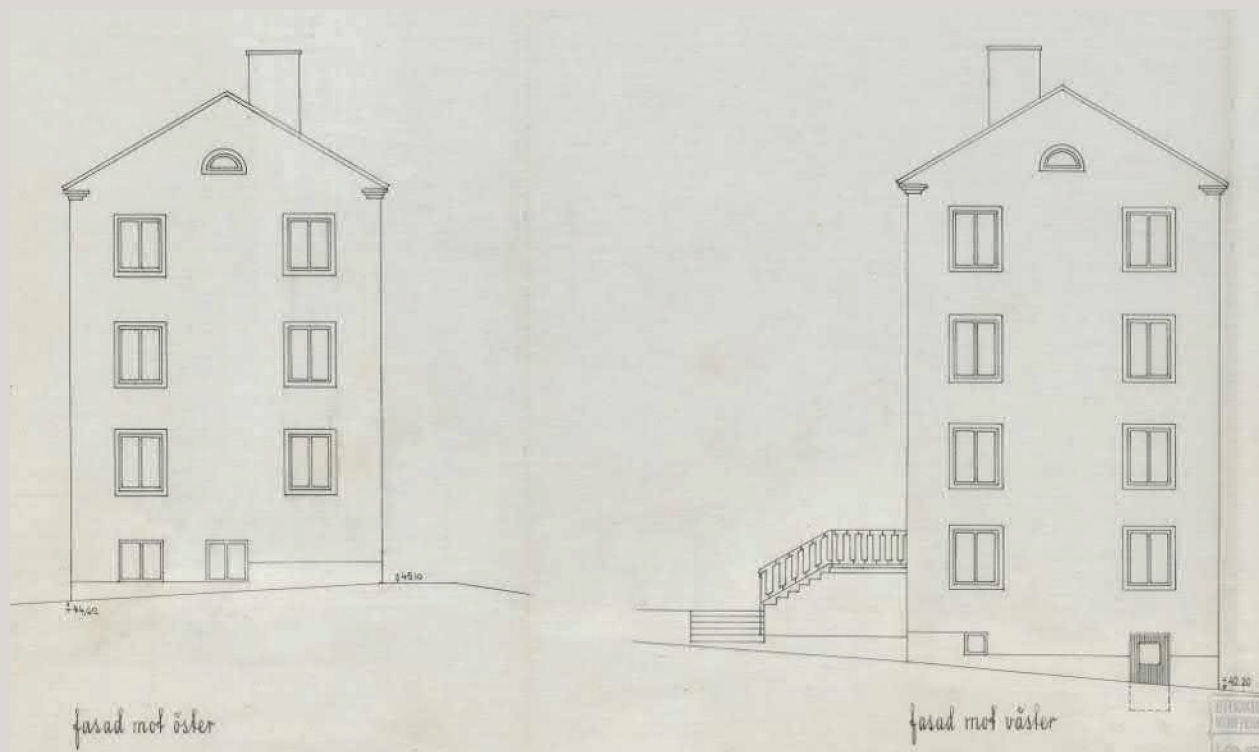

NORDÖSTRA FASADEN

SYDVÄSTRA FASADEN

Nybyggnadsritningar för B42 (Penicillinfabriken). Friberg och Hawerman 1948, Stockholms stadsbyggnadsnämnds arkiv. Planerna visar hur våningsplanen har en sinsemellan olika rumsindelning och karaktär. Pellarstommen medgav flexibilitet. Fasaderna visar en symmetri som bryts av den stora balkongen, lastkajen och slutna murytor där det ursprungligen fanns kylrum.

Karaktäristiska smalhusgavlar i kv. Bolmen i Årsta. Ritning av Hawerman & Friberg för AB Stockholmshem, 1942. Stadsarkivet.

Smalhusen i Årsta fotograferade år 2006 av Stockholms stadsmuseum. Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister.

HAWERMAN & FRIBERG

Ernst Hawerman (1890-1964) och Nils G:son Friberg (1893-1955) kom båda från arkitektfamiljer. De hade arbetat länge hos Ragnar Östberg när de startade gemensamt arkitektkontor år 1935. Hawerman arbetade hos Östberg 1924-35, Friberg redan från 1918 och båda var på olika sätt involverade i arbetet med Stockholms stadshus.

Hawerman och Friberg var erfarna när de inledde sin egna verksamhet och ritade ett antal flerbostadshus på Östermalm under 1930-talets byggboom. 1930-talsprojekten uppvisar ingen flödande funktionalism, byggnaderna är symmetriskt uppbyggda och har klassicerande drag.

Den blygsamma produktionen de första åren indikerar inte att duon skulle komma att bli Stockholms mer tongivande arkitekter under 1940-talet. Hela årtiondet samarbetade kontoret med det nybildade allmännyttiga bolaget AB Stockholmshem och ritade karaktäristiska smalhus, i många fall s.k. barnrikehus, i flera av Stockholms stadsdelar.

- Gröndal, smalhus vid Skonertvägen och Fregattvägen, början av 1940-talet, *gröna*
- Årsta, smalhus vid Bolmensvägen, Möckelvägen och Skagersvägen, 1943, *gröna*
- Midsommarkransen, smalhus vid Främlingsvägen, 1940-talet, *gröna*
- Västberga, Smalhus vid Hökmossevägen och Tångvägen, 1940-talet, *gröna*
- Johanneshov, Smalhus vid Artistv m.fl, 1940-talet, *gröna*
- Kristineberg, Smalhus vid Stiernhjelmvägen m.fl, 1940-tal, *gröna* (se foto på s.27.)
- Abrahamsberg, Smalhus vid Montörvägen, Plåtslagarvägen, 1944-49, *blå*
- Gubbängen, Smalhus på Ramvägen, Skrinvägen och Dörrvägen, slutet av 1940-talet, *gula*

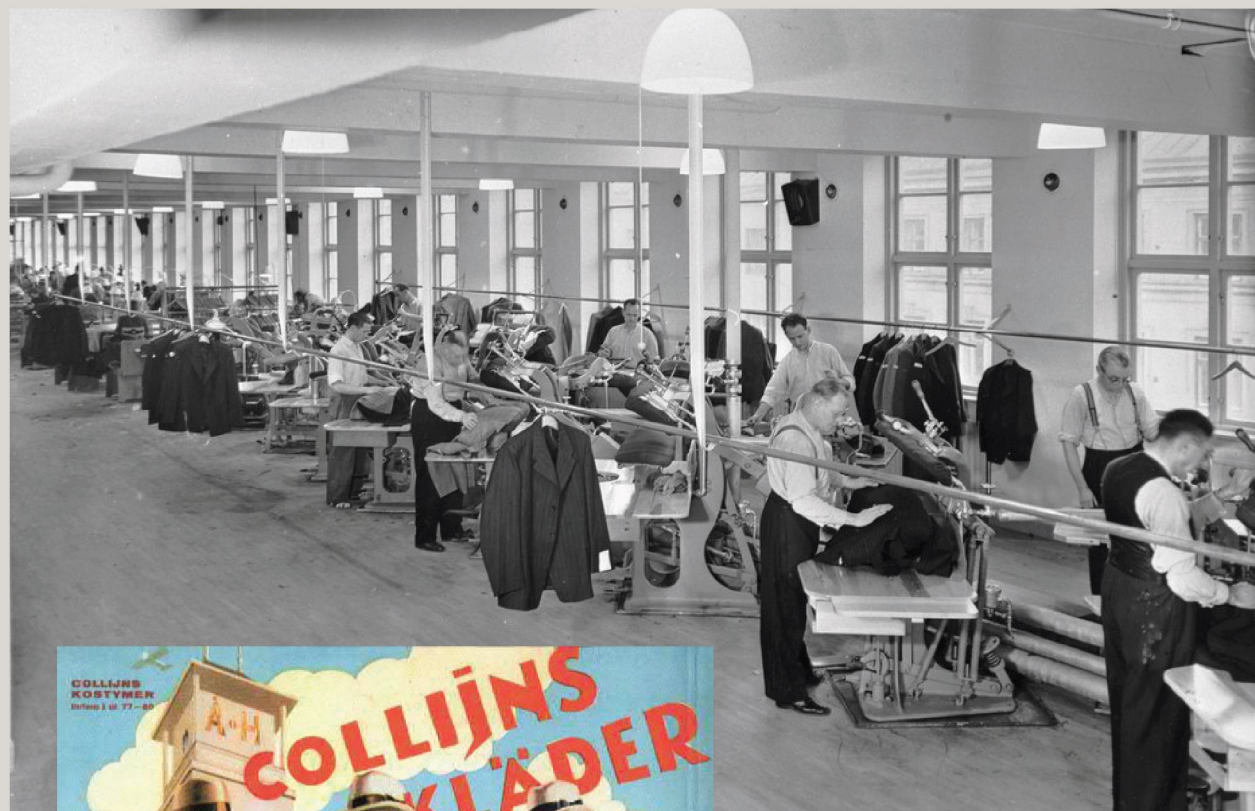
Kursiv text anger kulturhistorisk klassificering.

Med smalt husdjup, röda tegelfasader, smala två-lufts-fönster och portar i ek samt inte sällan någon klassicerande detalj som lunettfönster är Stockholms smalus omisskännliga inslag i Stockholms bebyggelse. I Abrahamsberg var fasadmaterialet styrt till gult tegel, annars arbetade Hawerman & Friberg nästan uteslutande med det röda teglet. Det är lätt att göra kopplingarna till stadshusbygget och den utbyggnad av Östbergs byggnad för Patent- och Registreringsverket på Valhallavägen som kontoret svarade för 1947 är trogen huvudbyggnadens 1910-talsarkitektur i tegel (både huvudbyggnad och flyglar är blåklassade och byggnadsminne).

För Stockholmshem ritade Hawerman och Friberg även punkthus vid Gröndalsvägen i Gröndal (1943-44, *gröna*), ett vinklat hus i kv. Skinnarviksberget (1944-45 *grönt*) och ungkarshotellet Monumentet på Östgötagatan (1947-49, *gult*) – samtliga i rött tegel och med karaktärsdrag från smalhusbebyggelsen.

Hawerman & Friberg fick även uppdrag från näringslivet. Vid Krukmakargatan ritade de 1942 en femvåningsbyggnad i rött tegel och spröjsade fönster för Collijns konfektionsindustri (*gul*). Fredric Bedoire påpekar att den tillbakablickande tegelarkitekturen med beröringspunkter med 1920-talet var en typisk traditionalism. Byggnaden för Stockholms bryggerier/Kabi i Hornsberg är inte lika tydligt klassicistisk och Bedoire kommenterar inte byggnadens arkitektur i sin sammanställning över innerstadens industriarkitektur.

För forskning och utbildning har Hawerman & Friberg ritat Ingenjörsvetenskapsakademins försöksstation vid Drottning Kristinas väg (1944, *gult*) och Tandvårdshögskolan i Malmö (1949). Med högskolebyggnaden som följer material- och kulörschemat från projekten i Stockholm men är betydligt mer monumental i sin typ satte de punkt för ett blomstrande decennium för kontoret. All deras produktion som uppmärksammats skedde under ett och samma årtionde. De har i hög grad varit med och format bilden av 1940-talets arkitektur som tillbakablickande. De drog traditionalismen ett steg längre än de flesta andra. Den generellt höga kulturhistoriska klassificeringen av barnrikehusen och de övriga smalhusen bottnar både i det social- och samhällshistoriskt intressanta satsningen och i den arkitektoniska utformningen.

Collijns konfektionsindustri vid Krukmakargatan. Bild Tekniska museet, via Digitalt museum.

Reklambild t.v., via lars-son-larssons.blogspot.com.

Ovan, Tandvårdshögskolan i Malmö från 1949. Med högskolebyggnaden som följer material- och kulörschemat från projekten i Stockholm men är betydligt mer monumental i sin typ satte Hawerman och Friberg punkt för ett blomstrande decennium för kontoret.

Nedan, Patent- och Registreringsverkets byggnad, Valhallavägen 136, Stockholm 1946-1947.

Foton via Wikipedia.

B28 - 1960-TALETS ENTRÉBYGGNAD

BYGGÅR	Uppfört i tre etapper. Inre del 1964-65. Mot gatan som del av B20 från 1985. Tredje etapp 2009.
BYGGHERRE	KabiVitrum
ARKITEKT	Sven Kjerr (1964-65), HJS Arkitektkontor AB (1985), Tomas Eriksson Arkitekter (2009).
FUNKTION	Huvudentré, matsal, butik, kontor etc.

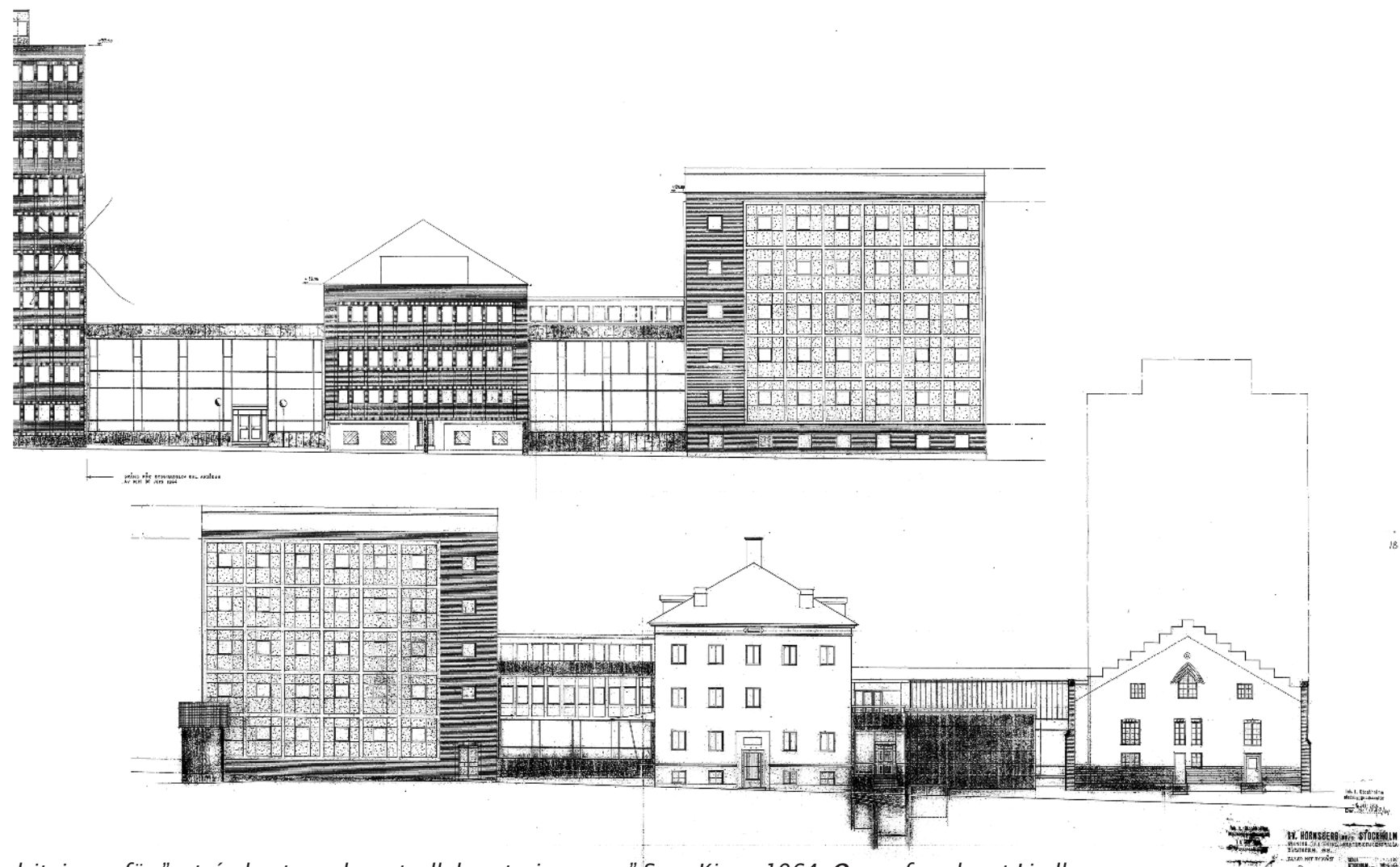
1964-65

Vid 1960-talets mitt gjordes en omfattande satsning där Kabis lokaler både byggdes ut och byggdes om. En ny representativ huvudentré anlades mot Lindhagensgatan, intill penicillinfabrikens (B42:s) gavel. Byggnaden var indragen från gatan och ytan framför entrén var upphöjd från gatunivån, planterad med bl. a. barrväxter och försedd med dekorativa murpartier, globarmaturer och flaggstänger. Fasaden utgjordes av större glaspartier/fönsterband omgärdade av svart skiffer.

Entrébyggnaden (B28) rymde ursprungligen reception, foajé och vaktmästarlokaler i bottenplanet. I källarplanet fanns stativrum för televäxel, garage och en passage till den planerade men ännu inte uppförda hörnbyggnaden B20 (1980-talskontoret). På det övre planet fanns gästmatsalar som anslöt till befintlig matsal i B42 (penicillinfabriken), samt en takterrass motsvarande den tidigare balkongen. En planterad underbyggd gård anlades mellan stallbyggnaden (B22), entrébyggnaden (B29) och penicillinfabriken (B42). I anslutning till gården byggdes även en hörsal med plats för 60 personer som länkades samman med entrébyggnaden. Hörsalsbyggnaden skulle ursprungligen kläs med samma svarta skiffer som de övriga nya byggnaderna, men kom istället att kläs med vit kalksandsten, s.k. mexisten.

Penicillinfabriken (B42) förlängdes vid ena gaveln genom en utbyggnad mot Lindhagensgatan. Utbyggnaden vid gaveln rymde främst kontorsrum. Bottenplanet utgjordes av en öppen parkeringsyta omgärdad av pelare som bar de övre kontorsplanen. Fasadteglet formade ett enkelt ruttmönster i med fält som ramar in fönstren.

Biblioteket, som tidigare varit beläget i penicillinfabriken (B42), flyttades till en egen byggnadskropp (B29) om fyra våningar som anslöt till B42 vid nuvarande Lennergrensgatans nordöstra del. Förutom bibliotek rymde byggnaden även vissa köksfunktioner och kontor. Biblioteket var beläget på de två nedre planerna, där det övre av de två var utformat som en öppen läktare som anslöt till bottenplanet via två spiraltrappor. Tillbyggnaden utformades likt den nya entrébyggnaden, indragen från

Fasadritningar för "entré-, kontor och centrallaboratorium mm." Sven Kjerr, 1964. **Ovan**, fasad mot Lindhagensgatan. Notera det överkryssade höghuset i vänsterkant. **Nedan**, fasad mot nuvarande Lars Forssells gata. SBK.

gatan, med fasad i svart skiffer och med stora glaspartier (se foto på s. 39).

Det verkar redan vid 1960-talets mitt ha funnits planer för ett högre hus (10 vån, med tegelfasad likt förlängningen av B42 (penicillinfabriken)) vid hörntomten. Denna byggnad är emellertid, av okänd anledning, överkryssad i bygglovritningarna och kom aldrig till utförande.

1985

I samband med att den nya entrébyggnaden (B20 - 1980-talskontoret) uppfördes 1985, byggdes 1964 års entré och framförbyggande gård för. De nya utrymmena mot Lindhagensgatan kom att rymma ytterligare en hörsal, konferensrum, foajé och två grupprum. På det övre planet utökades matsalen. Fasaden mot Lindhagensgatan fick nu det slutna utseende den har idag, med en nedre del i tegel med relativt små fönster, och en övre glasad del.

1980-TAL

Då den andra etappen av kontorshuset B20 (1980-talskontoret) utfördes 1988 byggdes även hörsalen om och till, så att den äldre delen av hörsalen anslöt mot den nya byggnaden, och den plantade gården blev helt kringbyggd. Året därpå, 1989, inreddes en del av källaren för att rymma företagets arkiv. Källaren och arkivet utökades även till en tidigare utgrävd kryptgrund mot Lindhagensgatan.

Ytan mellan hörsalen och dagens Lars Forssells gata rymde nu en parkyta med gångar, planteringar och träd.

2009

Hörsalen revs 2009 för att lämna plats för en utbyggnad i ett plan för Flinks järn, med entré från Lars Forssells gata (se vidare under rubriken *Flinks järn*, s. 38).

T.V., Gestaltad yta framför huvudentrén mot Lindhagensgatan, 1971. Under B42s gavel fanns en parkeringsyta. SSM. Ovan T.H., Baksidan av den mex-istenklädda hörsalen, 1971. SSM. Nedan T.H., Utsikt från foajén mot den planterade gården. Till vänster i bild skymtar stallets baksida, och till höger hörsalens fönster. Notera foajéns mönstrade golv, och fönsterpartierna som ännu inte skymms av innertaket. 1971. SSM.

B20 - 1980-TALSKONTORET

BYGGÅR	1983-88
BYGGHERRE	KabiVitrum
ARKITEKT	HJS Arkitektkontor AB
FUNKTION	Kontor

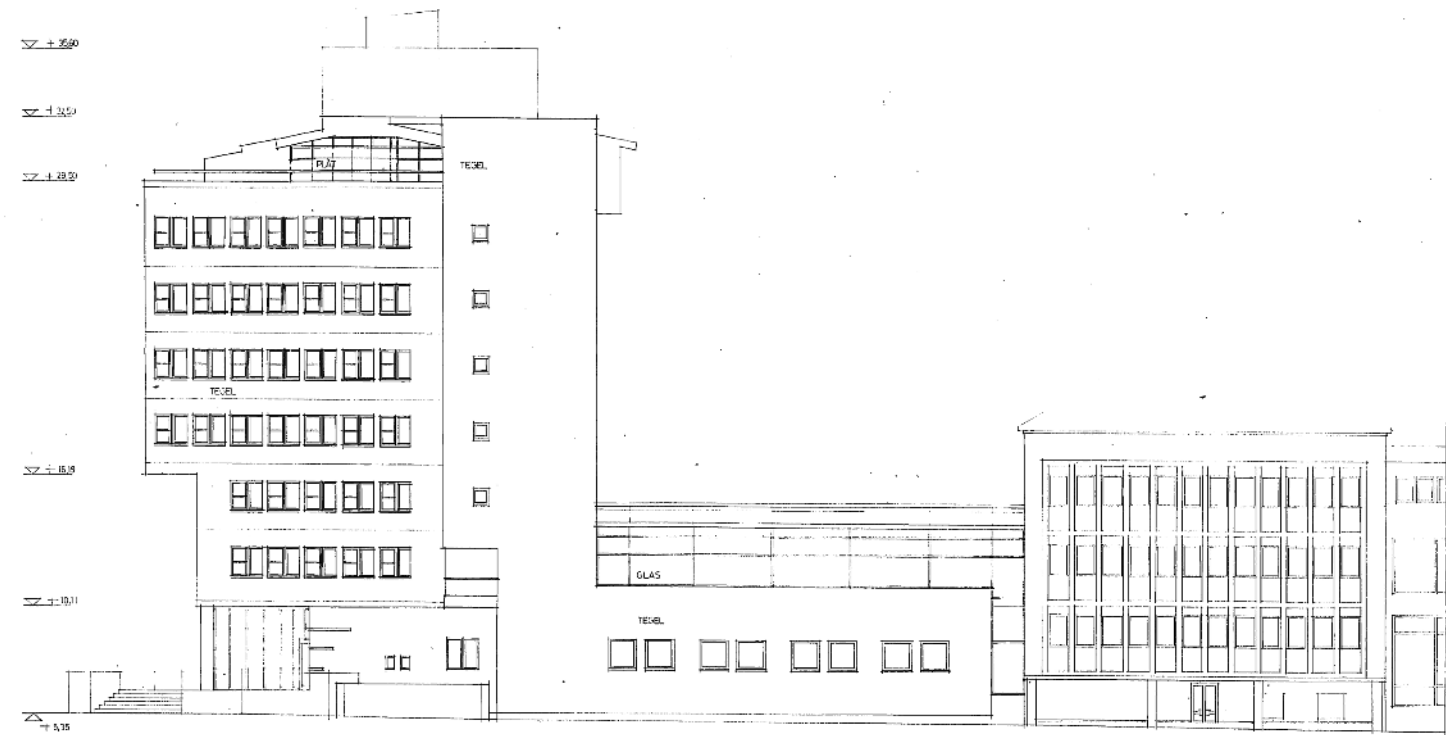
Byggnaden B20 uppfördes i två etapper. Den första etappen (1985) omfattade tomtens östra hörn som under bryggeriets tid rymt ett bostadshus med verkstad, och etapp två (1987) den yta som upptogs av stallbyggnaden (se rubriken *B22 - Stallet*, s. 25).

ETAPP I - 1983-1985

Etapp I av kontorshuset B20 påbörjades 1984, och byggnaden stod klar 1985. I samband med att hörnbyggnaden uppfördes omgestaltades även B28, den gamla huvudentrén mot Lindhagensgatan, och penicillinfabriken (B42) byggdes på med ett extra våningsplan.

Källaren rymde arkiv, förråd, undercentral och diverse teknikutrymmen.

Mot hörnet Lindhagensgatan/Nordenflychtsvägen byggdes en ny huvudentré. Det äldre entréparti som tillkommit vid mitten av 1960-talet mot Lindhagensgatan kunde därför byggas till och utnyttjas för annan verksamhet (se *B28 - 1960-talets entrébyggnad*, s. 32). Den nya entrén gavs en påkostad gestaltning, med material som Höganäsklinker, kullersten och Ekebergs-marmor. Ett rundat glasparti med ett asymmetriskt placerat vindfång skiljde entréhallen från den omsorgsfullt gestaltade yttre delen av entrén. Entréhallen anslöt till en öppen foajé i B28. Bottenplanet rymde förutom entréhallen reception, telefonistрум, ett grupprum samt hissar, wc, städ- och vilorum, omklädningsrum och dusch.

Fasadritning, HJS Arkitektkontor, 1984. SBK

På våningsplanet ovanför entrén (plan 3) ordnades ett större konferensrum, gästmatsal med foajé och pausrum i anslutning till den stora matsalen i B28 (1960-talets entrébyggnad). Övriga våningsplanet rymde cellkontor.

Nästföljande fem plan (plan 4-8) gavs en likartad planlösning med cellkontor fördelade kring en öppen mittzon. Hissar, wc, pentry, kapprum och städutrymme ordnades i en grupp som placerades mot den gavel som då fortfarande vette mot stallbyggnaden. Kontoren avgränsades mot korridoren genom skiljeväggar i träfanér och glas. I byggnadskroppens smalaste del, mot Lindhagensgatan, ordnades ett mindre konferens- eller mötesrum.

Det övre våningsplanet (plan 9) rymde företagets direktion. Våningsplanet är något indraget mot gatusidan, där en takterrass anordnades. I anslutning till denna fanns ett större konferensrum. På våningsplanet fanns tre större kontor med mindre anslutande rum för sekreterare. Kontorsrummen placerades mot gårdssidan. I fasaden markeras de genom ett utskjutande fasadparti som för tankarna till en kommandobrygga.

Hissmaskin och fläktrum förlades till en mindre volym på taket (plan 10).

Den högsta tillåtna höjden enligt då gällande stadsplan överskreds med två meter mot gatan och fem meter mot gården.

Den första etappen av B20 (1980-talskontoret) har uppförts, och stallbyggnaden (B22) har ännu inte rivits. Ur DN, 1987.

ETAPP II - 1987-88

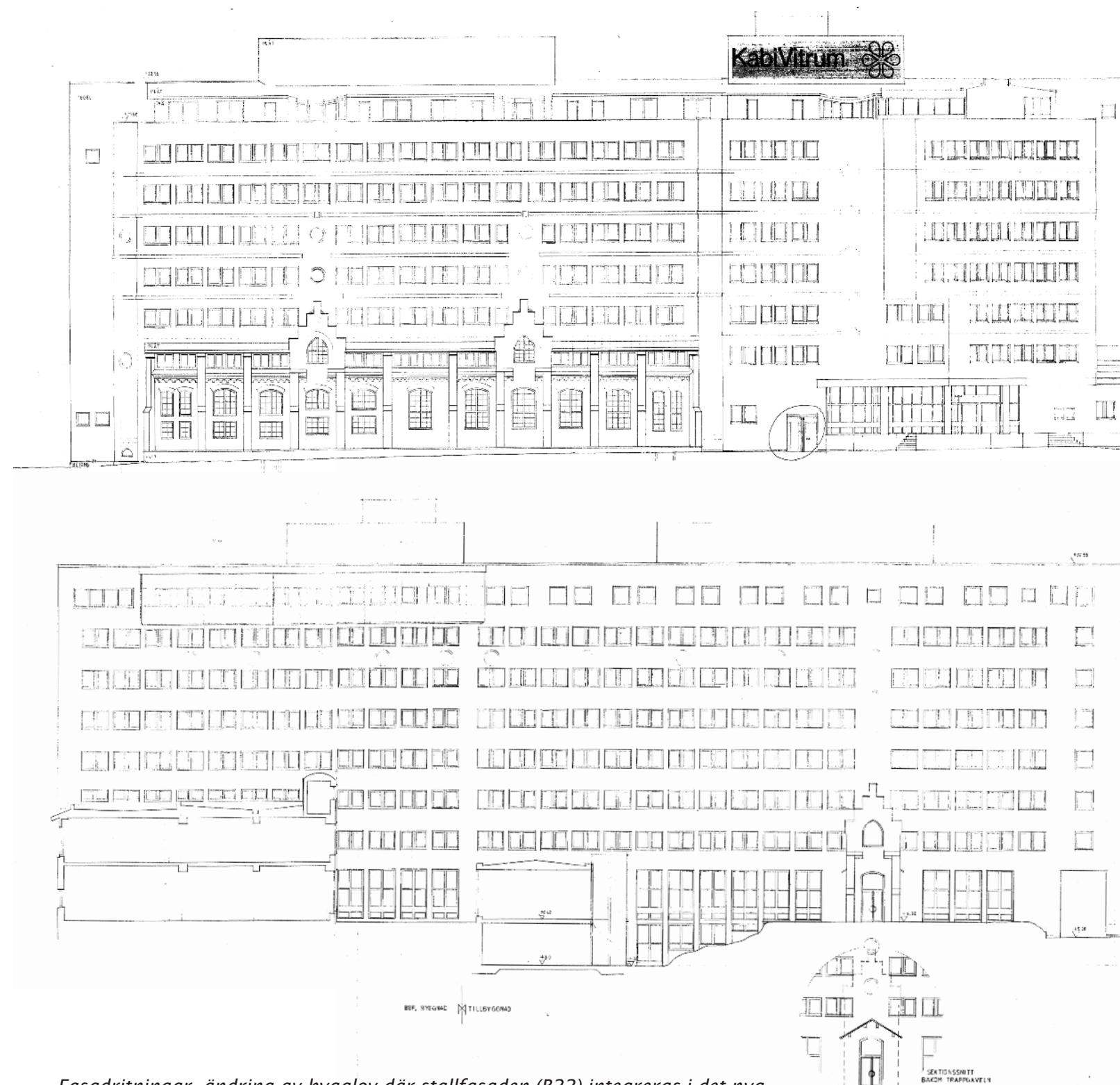
Den andra etappen utgjorde en förlängning av byggnaden från 1985, och var planerad redan då den första delen etappen uppfördes. Tanken var att riva stallbyggnaden (B22). Intresset för Stockholms rivningshotade bryggerimiljöer skapade emellertid opinion, och en kompromiss blev i slutändan att spara stallets gatufasad och integrera den i den nya kontorsbyggnaden (se vidare under rubriken *Tidigare diskussioner kring rivning och bevarande av äldre bebyggelse* s. 22).

Etapp II av kontorshuset kopplade an till planlösningen och gestaltning i den första etappen. Cellkontor förlades längs ytterväggarna runt en öppen mittzon och ett "paket" med trapphus, hissar, wc-grupp, pentry och kapprum placerades mitt i byggnadskroppen. Liksom i den första byggnadskroppen fick våningsplanen 4-8 en liknande planlösning, och det övre plan 9 en mer påkostad gestaltning. De mer publika och påkostade utrymmena, som matsal, foajé, större konferensrum och kontor för direktionen hade fortsatt sin placering i byggnadskroppen från 1985.

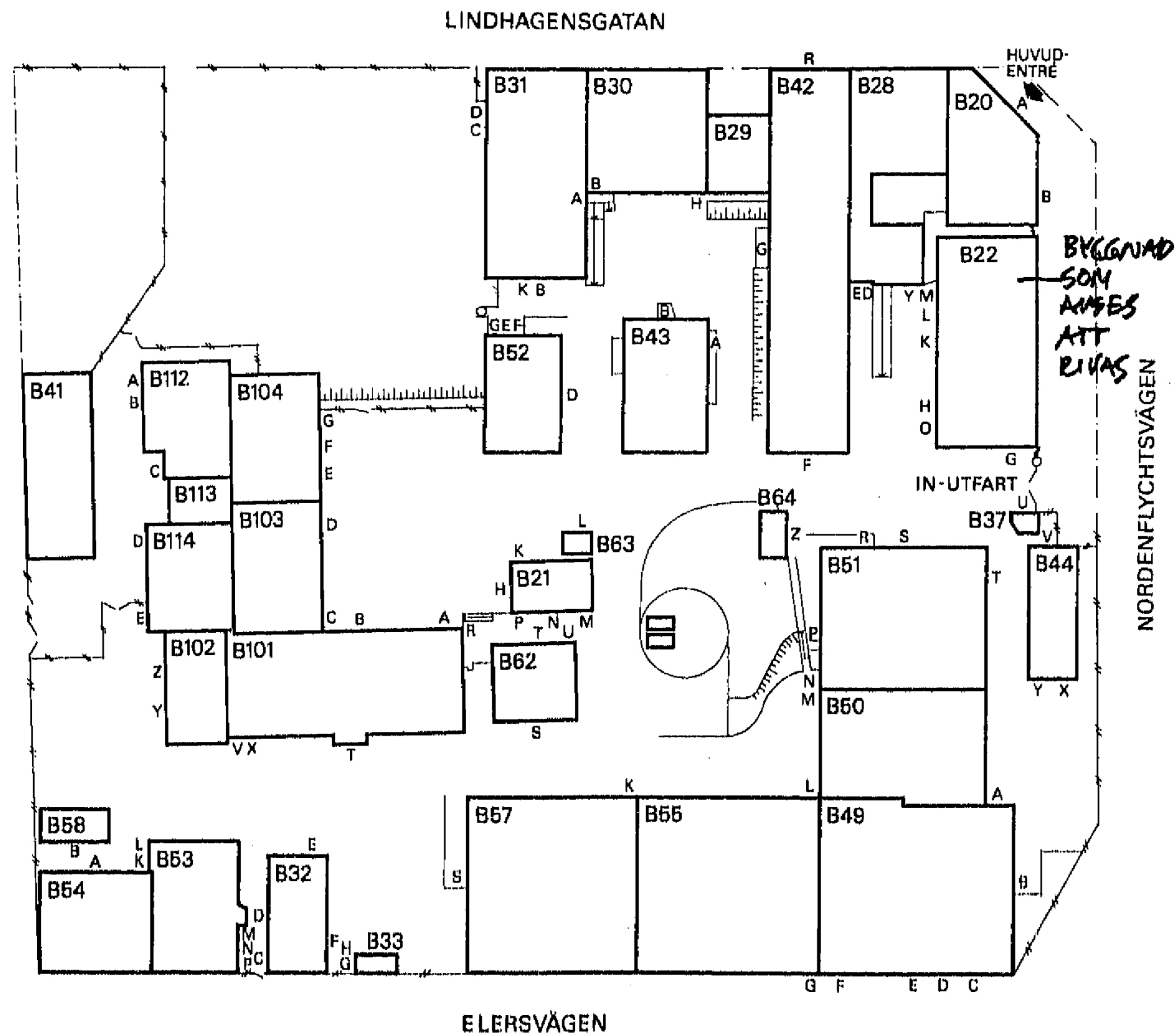
I samband med att etapp II av B20 (1980-talskontoret) uppfördes, byggdes även hörsalen på gården till och moderniserades. Utbyggnaden anslöts mot den nya kontorsbyggnaden så att den planterade underbyggda gården blev helt kringbyggd.

2000-TAL

Entrén fick sin nuvarande utformning 2009, då det ursprungligen indragna entrépartiet flyttades ut i liv med övrig fasad. Delar av den ursprungliga utvändiga markbeläggningen med bl.a. kullersten bevarades i entréhallen i samband med omgestaltningen. Den generösa platsbildningen framför entrén med planteringar och två granittrappor reducerades dock något redan 2006, och försågs då även med en ny betongmur. Entrén med trappa, hissbord och skärmtak med balkong i hörnet Lars Forssells gata/Nordenflychtsvägen tillkom 2009 och används som personalingång för butiken i bottenvåningen (Flinks järn).

Fasaddritningar, ändring av bygglov där stallfasaden (B22) integreras i det nya kontorshusets andra etapp. HJS Arkitektkontor, 1988. SBK.

Kabi Vitrum's anläggning 1985. Endast den första etappen av B20 är utförd, stallet är ännu inte rivet. SBK.

UTEMILJÖ OCH PLATSBILDNINGAR I KVARTERET

Innan bryggeriet anlades upptogs större delen av området av den stora barockträdgård som omgav malmgården Stora Hornsberg. Bryggerigården var också till en början lummig med odlingar och fruktträd, och fungerade sannolikt som köksträdgård för de anställda som hade tjänstebostäder inom anläggningen. Träd och planteringar försvann i takt med att närområdet exploaterades, men entrépartiet behöll den lummiga och planterade prägeln en längre period. Enligt en tidigare anställd vid Kabi fanns bland annat ett stort gräpäröträd fortfarande vid stalllets ena gavel vid 1900-talets mitt.

I direkt anslutning till området låg även under 1900-talets första hälft ett stort koloniområde, där de anställda en period hade odlingslotter som löneförmån.

Vid stalllets gavel mot Lars Forssells gata fanns områdets huvudentré, både under bryggeritiden och under Kabis första år. Under malmgårdens och även bryggeriets första tid ledde en allé fram till entrén och in på området.

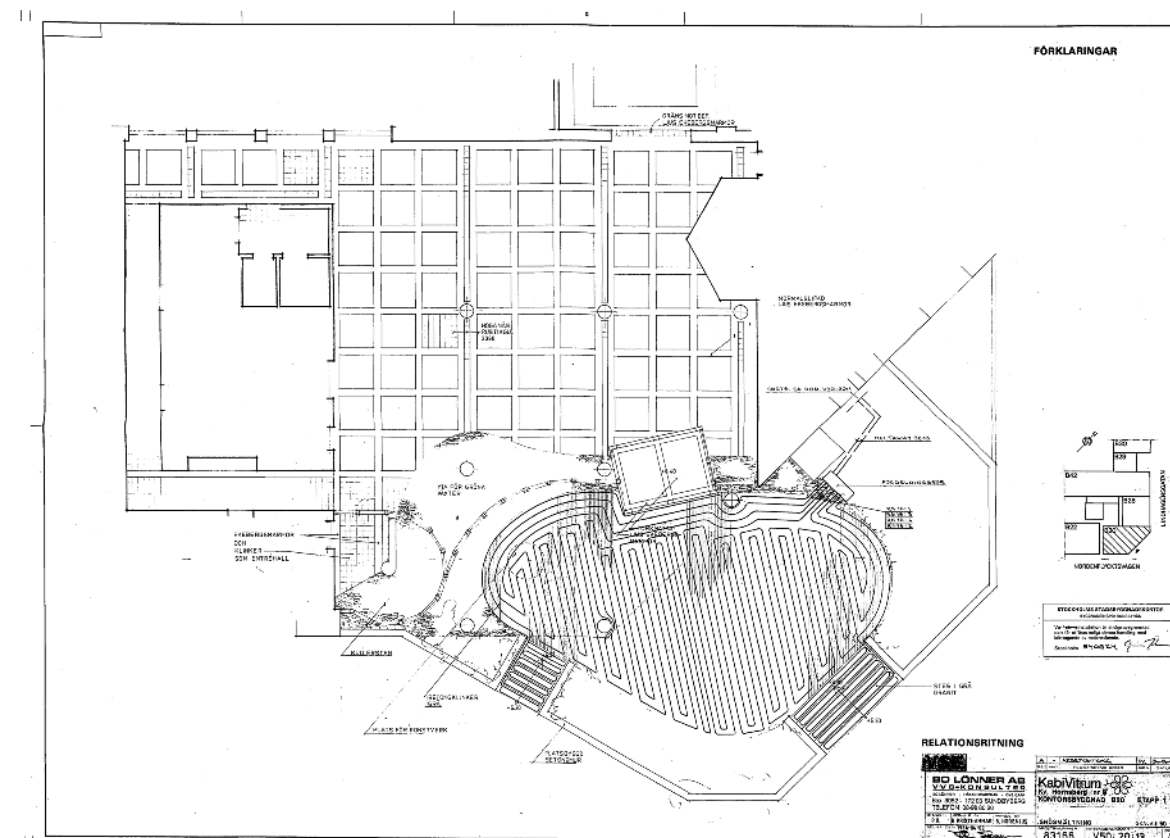
Stallets läge i förhållande till gatan har förändrats över tid. På tidiga foton syns ett lågt trästaket omgärda bryggeriområdet (se bilder på s. 25). Detta löper en bit ut från fasad. Mellan byggnaden och staketet syns buskar eller små trä och sannolikt även det gräpäröträd som nämns ovan. Under 1980-talet, då den befintliga kontorsbyggnaden tillkom, fanns en angöringsgata med gästparkering mellan Nordenflychtsvägen och stalllets fasad. Plankartor över området och äldre foton visar också att parkeringsplatser och hårdgjorda ytor i stor utsträckning ersätter de

gröna ytorna inom området under 1900-talets andra hälft. I bygglovshandlingar från 1980-talet finns en "eventuell framtida tomtgräns" utritad ungefär i linje med dagens gräns mellan trottoar och gata längs Nordenflychtsvägen. Här fanns vid tiden en angöringsgata med 12 platser för gästparkering.

Då Kabi vid mitten av 1960-talet byggde till befintliga lokaler gjordes nya satsningar på en gestaltad utemiljö. En ny huvudentré anlades mot Lindhagensgatan. Ytan framför entrén var upphöjd från gatunivån, planterad med bl. a barrväxter och försedd med dekorativa murpartier, globarmaturer och flaggstänger (se foto på s. 33). Samtidigt anlades en planterad underbyggd gård mot gårdssidan, mellan stallbyggnaden (B22), entrébyggnaden (B28) och penicillinfabriken (B42). På foton från tiden syns även kantstensomgärdade grönytor inom det övriga området. Träden vid stalllets gavel, den sista resten från den forna allén, verkar ännu hamlas vid mitten av 1960-talet.

Ytan mellan gata och byggnader mot Nordenflychtsvägen togs i viss mån i anspråk då det nya huvudkontoret (B20) uppfördes 1985. En liten parkyta anlades då vid huvudentrén i hörnet Nordenflychtsgatan/Lindhagensgatan. Gestaltningen var typisk för tidens kontorsskomplex, med betongklinker, kullersten och trappor i granit. Gröna växter och konstverk planerades också för entréytan, såväl utanför entrépartiet som innanför. Golvet i foajén kläddes med gul Höganäsklinker "Rustik" och ljus ekebergsmarmor som anslöt till ytan utanför.

Gaturummet har med tiden krupit närmare kontorshuset på bekostnad av den tidigare påkostade utemiljön kring huvudentrén. Nya gatudragningar och nybyggnation inom området har de senaste åren uttraderat mycket av de gröna inslag som tidigare funnits.

Ovan T.V., 1932. Stallbyggnaden (B22) ombyggd till garage, med hårdgjord yta och portar mot Nordenflychtsvägen. Mitt i bild syns allén som leder fram till bryggeribyggnaden, och till vänster odlingsland. I förgrunden kolonilotter. SSM.

Ovan T.H., VVS-ritning för snösmältning vid den nya huvudentrén visar den ursprungliga förplatsen med böljande former, planteringar och material för markbeläggning. 1984. SBK.

Nedan, Entrén till området (nuvarande Lars Forssells gata) 1971. Vägen kantas av de kvarvarande alléträden som fortfarande hamlas. Kantsten omgärdar grönytor. Till höger i bild skymtar stalllets gavel. SSM.

FLINKS JÄRN

BYGGÅR 2009

BYGGHERRE Index Estate

ARKITEKT TEA Thomas Eriksson Arkitekter

FUNKTION Järnhandel

Flinks startade som en kvartersjärnhandel på Odengatan i Vasastan 1907. 1974 flyttade verksamheten till Hornsberg och blev en av de första järnhandlarna i landet där kunderna fick plocka varorna själv som i ett snabbköp. Tidigare stod personalen bakom en disk och tog fram produkterna åt kunderna. Företaget inriktades samtidigt helt på företagsförsäljning, och sortiment och service anpassades för yrkesfolkets behov.

2009 var verksamheten i behov av nya lokaler. En ny butik inrymdes på gården mellan byggnaderna B42 (penicillinfabriken) och B20 (1980-talskontoret). Den hörsal som tillkommit som en del av B28 (1960-talets entrébyggnad) revs, liksom den planterade gård som legat mellan byggnaderna.

Thomas Eriksson Arkitekter (TEA) stod för utformningen. Butiken tog till en början upp större delen av innergården mellan B42 (penicillinfabriken) och B20 (1980-talskontoret), men expanderade sedan även till bottenplanet i B20 (1980-talskontoret). I samband med att det nedre våningsplanet inreddes till butikslokal uttraderades den tidigare planlösningen och ersattes av ett större öppet rum, där ovanförliggande plan bärs av pelare. En ny entré med trappa, lyftbord/hiss och ovanpåliggande balkong öppnades upp mot hörnet vid Lars Forssells gata/Nordenflychtsvägen. Ovanpå den överbyggda gården anordnades ett parkeringsdäck, och en lanternin/ljusbrunn och entré togs upp till butikslokalen.

3D-visualisering från bygglovhandling, TEA Arkitekter. SBK.

Google maps, streetview från 2009. Centrallaboratoriet. Den vänstra delen av byggnaden (B30) uppfördes 1964 efter ritningar av Sven Kjerr. Den högra delen, B31, tillkom 1975, också efter ritningar av Kjerr.

B42 (penicillinfabriken) sedd från Lindhagensgatan under pågående rivning i kvarteret Leendet 2011. 1960-talstillbyggnades fasad (till vänster i bild) överlappar 1940-talets. SSM.

Google maps, streetview från 2009. Den indragna byggnaden med fasad i glas och mörk skiffer rymde ursprungligen Kabis bibliotek och länkade också samman B42 (penicillinfabriken) med centrallaboratoriet.

RIVNING I KVARTERET LEENDET

Kvarteret Leendet är det sista av totalt tre bostadskvarter som har utvecklats från stamfastigheten Hornsberg 10 i ett samprojekt mellan Index och Skanska Nya Hem. Nya flerbostadshus ritade av Bergkrantz Arkitekter uppfördes på platsen 2012–2015. En ny gata, Lenngrensgatan, drogs intill B42 (penicillinfabriken).

En stor del av de byggnader Sven Kjerr ritade för Kabi 1960-talet revs för att lämna plats åt det nya bostadskvarteret. Bland de byggnader som revs fanns centrallaboratoriet och biblioteket (se fasadritning på s. 32).

B42 (penicillinfabriken) sedd från korsningen Lindhagensgatan/Lenngrensgatan. Fasadpartiet är kraftigt påverkat av murverkslagningar. 1960-talstillbyggnades fasad (till vänster i bild) överlappar 1940-talets. två olika murförband har använts.

NULÄGE

OMGIVANDE BEBYGGELSE

Fastigheten är belägen mellan Nordenflychtsvägen i sydost, Lars Forssells gata i sydväst, Lenngrensgatan i nordväst och Lindhagensgatan i nordost. Bebyggelsen inom fastigheten utgörs av flera sammanhängande volymer uppförda under olika byggnadsår. Byggnaderna har varierande höjd och i huvudsak tegelfasader. Fastigheten är sammankopplad genom en kulvert under Lars Forssells gata till Octapharmas verksamhet på den intilliggande tomten.

Bebyggelsen som omger planområdet utgörs av nuvarande fastigheten Munterheten som består av det före detta Stora Bryggeriet och Dravhuset från 1890-talet, numera en del av Octapharmas verksamhet. Väster om planområdet och Lars Forssells gata och utefter Elersvägen finns större byggnadsvolymer i tegel och stora glasade partier uppförda under 1960-talet och senare. Dessa utgör en del av Octapharmas utbyggnad och är sammanlänkade genom förbindelsegångar till den gamla bryggeribyggnaden.

Den anslutande bostadsbebyggelsen inom fastigheterna Jublet, Välbehaget och Leendet varierar från sju plus en indragen våning till åtta våningar mot Hornsbergs strand och Ulvsundasjön. I samtliga bostadskvarter omgärdar byggnaderna en öppen innergård. De huskroppar som vetter mot söder trappar av mot gårdssidan. Bostadshusen har höga sockelvåningar med lokaler i bottenplan. Fasaderna har puts- och tegelklädnad med varierad struktur och kulör.

På motsatt sida Nordenflychtsvägen ligger den under hösten 2018 brandhärjade Hornsbergs bussdepå som planeras rivas och lämna plats för nya bostadskvarter. Väster om bussdepån ligger Kristinebergs IP.

På andra sidan Lindhagensgatan, nordost om planområdet, finns ombyggda industribyggnader från 1930-talet i kvarteret Lyckan.

Hornsberg 10 från Nordenflychtsgatan mot nordost. Under 1980-talet, då den befintliga kontorsbyggnaden (B20) tillkom, fanns en gästparkering mellan gata och fasad. 2012-14 genomfördes en större ledningsomläggning och breddning av gatan. I samband med vägbreddningen anlades en gång- och cykelväg med trädrader på var sida. Mot Hornsberg 10 finns en busshållplats och parkeringsfickor.

Från Nordenflychtsvägen söderifrån. Kristinebergs funkisbebyggelse till vänster och Kristinebergs IP till höger. Octapharmas anläggning bildar en storskalig front mot Kristineberg i sydväst. Till höger, mellan de avlödade träden kan planområdets 1980-talsbyggnad (B20) skimras.

Väster om Hornsbergskvarteren och Octapharma mellan Kristineberg och Elersvägen, finns ett park- och idrottsområde med bollplan och Stockholms tennishall.

Hornsbergs bussdepå uppförd under 1930-talet, söder om Nordenflychtsvägen och Hornsberg 10, som skimrar till vänster. Bussdepån ingår i fastigheten Kristinebergs slott 10 som planläggs för bostadsbebyggelse med fyra nya bostadskvarter. I bakgrunden syns Lindhagens centrum från 2008 och till vänster den ombyggda industribebyggelsen i kvarteret Lyckan.

Tegelbyggnaderna som vetter mot Elersvägen utgör en del av Kabis utbyggnad från 1960- och 70-talen och har även byggts på med ytterligare våningsplan under 2000-talet.

Glasade förbindelsegångar som sammanlänkar de olika byggnadskropparna präglar Octapharmas område. I bakgrunden skymtar f.d. Stora bryggeriet.

Korsningen Nordenflychtsvägen/Lars Forssells gata. Till höger syns B20 (1980-talskontoret). Platsen utgjorde ursprungligen huvudentré till bryggeriområdet och kantades av alléträd som ledde fram till en lummig gårdsbildning. När bostadskvarteren byggdes ut kring 2010 drogs den nya gatan fram hela vägen till Hornsbergs strand.

Bostadsbebyggelse inom fastigheten Leendet uppfördes 2010-11 och är beläget direkt nordväst planområdet och den f.d. Penicillinfabriken.

Den omvandlade och ombyggda byggerianläggningen från 1890-talet. Den tidigare bryggerigården är nu till stora delar hårdgjord och staketomgärdad för Octapharmas verksamhet. Den nya gården och terrasseringen vid entrén med mur mot gatan tillkom 2015.

Bryggeribygggnaden med den nya glasfasaden sedd från Franzéngatan. Kvarteren Leendet till vänster och Jublet till höger tillkom 2009-2015. På platsen låg fram till 1982 det nya mälteriet (uppfört 1935), som var sammanbyggt med den äldre bryggeribygggnaden (jämför foto på s.12 och s. 27).

Bostadsbebyggelsen inom fastigheterna Välbehaget och Jublet uppfördes 2009-2010 och vetter mot Hornsbergs strand och Ulvsundasjön. Kvarteren ligger på utfylld mark, tidigare gick strandgränsen vid bryggerianläggningen (jämför foto på s.15 och s. 27).

BYGGNADER

B22 - STALLET

EXTERIÖR

B22 utgörs av stallbyggnadens sparade gatufasad, integrerad i B20 (1980-talskontoret) mot Nordenflychtsvägen i söder. Fasaden är klädd med gul spritputs med framskjutande tegelpilastrar. Utmed takfoten finns en dekorativ takgesims i tegel. Fönstren utgörs av stora, stickbågsformade träfönster med spröjs, med dekorativa tegelöverstycken. Sockeln och pilastrarnas nedre parti är murad i granit och vilar på en svartmålad betongklack. Fasaden har två frontespiser med trappgavlar och spetsbågiga fönster. Ovan stallfasadens takfot finns ett indraget fasadparti med fönster omgärdade av mörk plåt. Ovan dessa finns ett utskjutande skärmtak.

INTERIÖR

Inget av stallbyggnadens interiör har bevarats, bakom fasaden finns en öppen butikssyta med modern pelastomme. Interiört är den äldre muren slätputsad och klädd med blåmålad glasfiberväv.

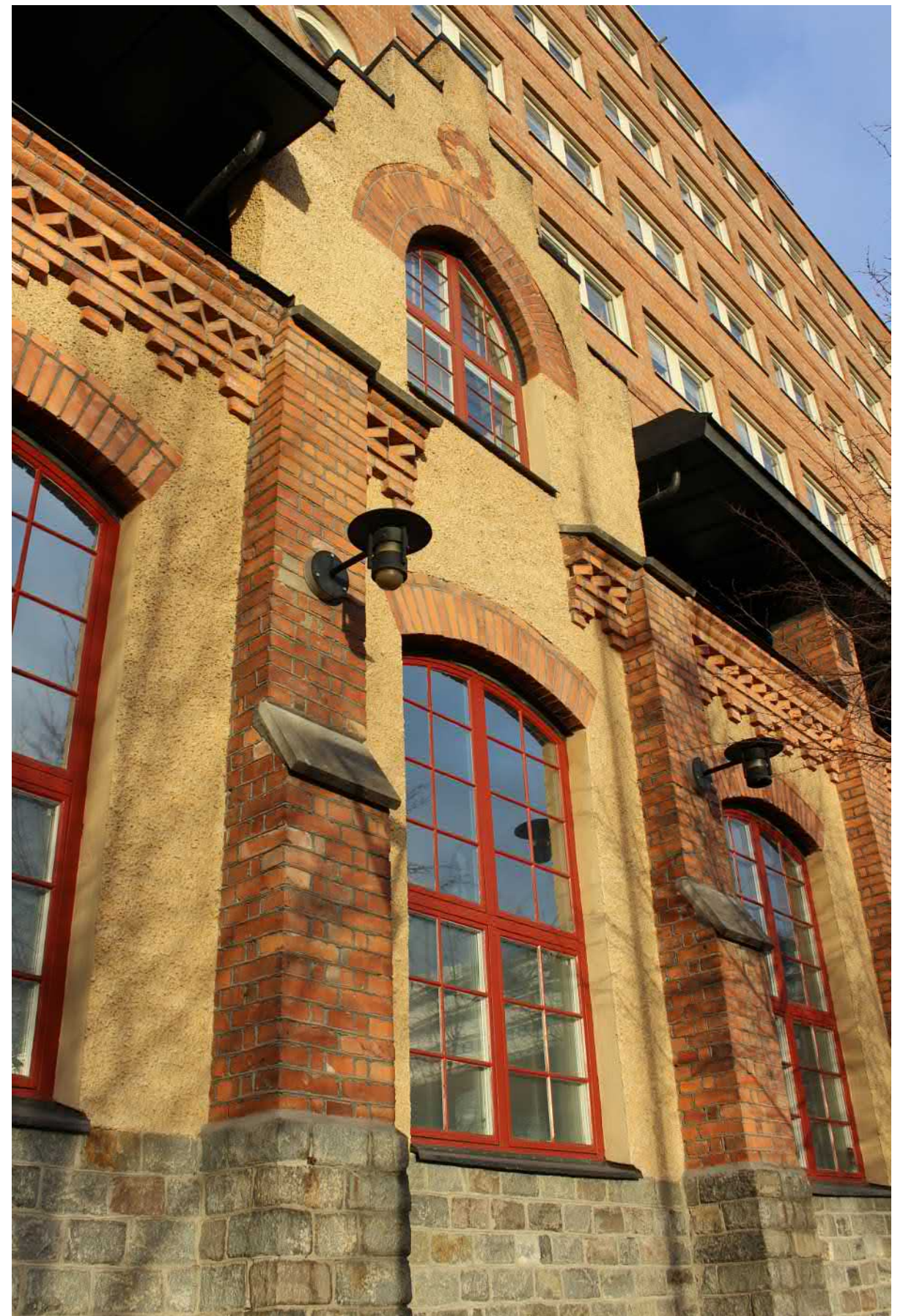
Stallfasaden mot Nordenflychtsvägen.

Invändigt är den äldre muren klädd med glasfiberväv och delvis dold av hyllsystem. En modern pelarstomme bär upp de ovanförliggande våningsplanen. Fönstren tillkom under 1980-talet.

Den f.d. stallfasaden har ändrats i flera omgångar under 1900-talet. Fönstren fick sin nuvarande form i samband med att B20 (1980-talskontoret) uppfördes. Detsamma gäller det skärmtaksförsedda våningsplanet ovan takfoten.

Fasaden har en karaktäristisk utformning med murad sockel i natursten, dekorativa tegel- detaljer, framskjutande tegelpilastrar och frontespiser med trappstegsgavlar. Fönstren tillkom under 1980-talet, men håller reelltivt hög kvalitet med båge och karm i trä.

B42 - PENICILLINFABRIKEN

EXTERIÖR

Den äldsta volymen uppfördes 1946 som penicillinfabrik och utgörs av en långsträckt rektangulär byggnad om fyra våningsplan och källare. Det övre våningsplanet tillkom 1987. Byggnaden har fasader i rött tegel i kryssförband, och vita tvåluftsfinster i trä. Det översta våningsplanets fasad skiljs från den äldre fasaden genom en tegelfris som markerar den ursprungliga byggnadens takfot. Också teglet avviker något genom en mörkare och något jämnare kulör.

Taket som ursprungligen var valmat sadeltak klätt med tjärad papp har idag plåtinklätt sadeltak med gavelfasad som fortsätter upp till taknock. Det påbyggda våningsplanet är utformat med liknande karaktär med rött fasadtegel och vita tvåluftsfinster.

Vid den nordöstra gaveln, mot Lindhagensgatan, finns en tillbyggnad från 1964–65. Tillbyggnaden har platt tak och fasader i rött tegel. Mot Lindhagensgatan är fasaden dekorerad med ett enkelt murat ruttmönster i relief som omger de tätt placerade enluftsfinstren. Tillbyggnadens bottenvåning, som ursprungligen utgjorde en öppen, pelaromgärdad parkeringsyta är idag igensatt med skivmaterial. Pelarna närmast gatan är fortsatt synliga och den ursprungliga utformningen är möjlig att utläsa.

Den sydöstra fasaden som vetter mot kvarteret mitt, utgjorde ursprungligen byggnadens huvudfasad men är idag kraftigt förändrad. Gårdsöverbyggnaden med parkeringsdäck, som tillkom 2009, skymmer den nedre delen av fasaden.

På den norra långsidans fasad, mot Lenngrensgatan, syns spåren efter den rivna biblioteksbyggnaden (B29) som tidigare anslöt till B42 och revs i samband med uppförandet av bostadshuset i kv. Leendet. Några fönster är igensatta och lastkajen med de två inlastningsportarna har ersatts med nya fönster. Fasaden hos 1960-talets tillägg är murat i ett avvikande munkförband och kragar ut över den äldre fasaden i en form som följer avtrycket av den nu rivna biblioteksbyggnaden (B29).

Gavelfasaden mot Lars Forssells gata. Det övre våningsplanet tillkom 1987. Takformen förändrades vid samma tillfälle, från det ursprungligen valmade sadeltaket till sadeltak med gavelfasad som fortsätter till taknock. Den ursprungliga byggnadsvolymens höjd kan avläsas genom den profilerade takfotslisten.

Ursprunglig entré på den sydvästra gaveln markerat genom ett indraget fasadfält och utkragande tegelomfattningar. Entréport och skärmtak är inte ursprungliga. Fönstren i sockelväningen är sannolikt ursprungliga. Övriga fönster har grövre fönstersnickerier, och tillkom sannolikt under 1980-talet.

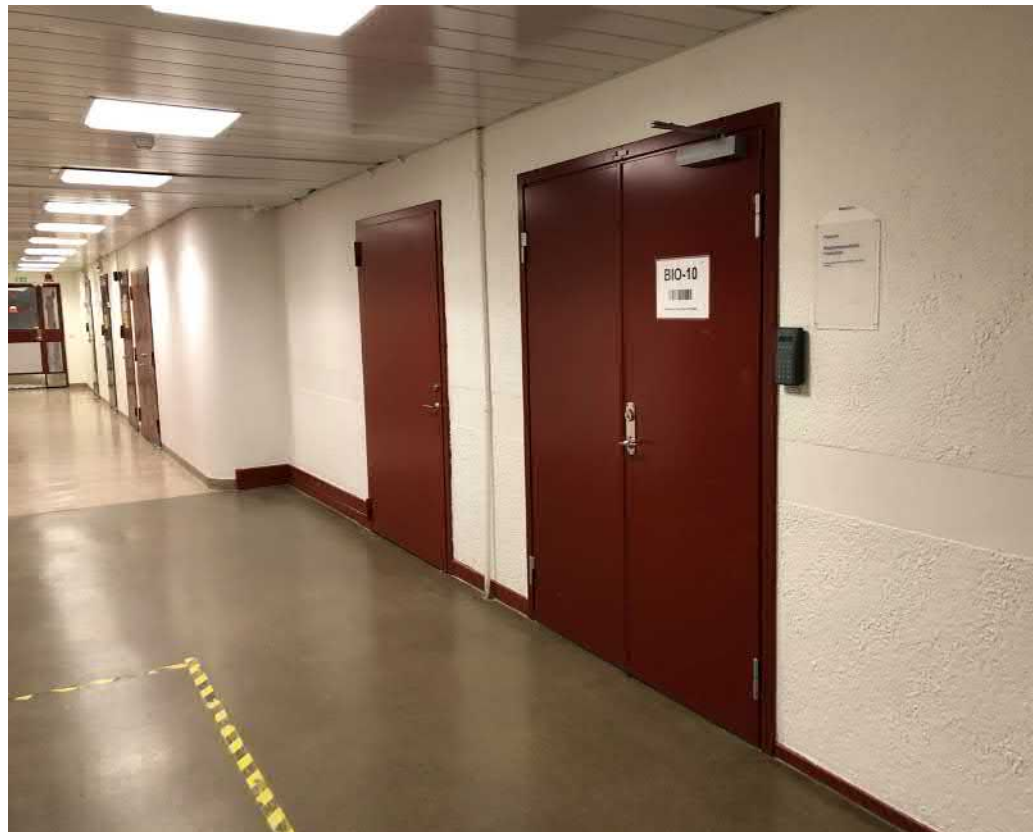
Fasad mot Lennegrensgratan med parkeringsplatser längs byggnadskroppen. Fasadens fönster är sen-tida, men i huvudsak placerade i ursprungliga lägen. Murverkslagningar efter rivna byggnadsdelar och lastkaj samt igensättning av fönster har påverkat byggnadens karaktär.

1960-talstillbyggnaden mot Lindhagensgratan har en rationellt utformad fasad med ett bearbetat rutnät-mönster i tegel. Det ursprungligen öppna, pelaromgärdade gatuplanet är idag igensatt.

Byggnaden från korsningen Lindhagensgratan/Lennegrensgratan. Fasadpartiet är kraftigt påverkat av murverkslagningar. Notera hur tillbyggnadens munkförband kragar ut över den äldre byggnadens kryss-förband.

Korridor på bottenvåningen med putsade, sannolikt ursprungliga väggar och undertak från 1960- eller 70-talet.

Kaklade väggar i utrymme som fungerat som matsal och kök. Genom öppningen till höger i bild skymtar det öppna övre planet i B28 (1960-talets entrébyggnad, som byggdes till under 1980-tal).

INTERIÖR

I den f.d penicillinfabriken finns ursprungliga detaljer kvar i form av ursprungligt terrazzogolv och ståldörrar i vissa korridorer samt delvis bevarade träpaneler på väggar. Ursprungliga trapphus med kalkstens-trappor och smidesräcken finns kvar.

Från 1980-talet finns bevarade kaklade väggar och klinkergolv i matsalsdelen.

Våningsplanen har anpassats för nya och ändrade verksamheter vid olika tillfällen. Laboratriumutrymmen bär prägel av 1980- eller 90-talet och kontorsutrymmen har renoverats även senare än så.

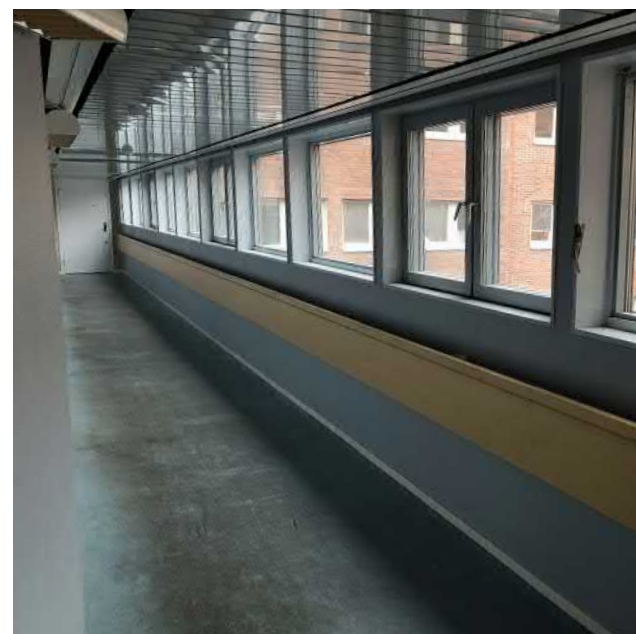
Ursprungliga ståldörrar med runda öppningar finns bevarade i källarplanet.

Anslutning mellan trapphus i 1940-talsbyggnaden och den tillbyggda 1960-talsvolymen.

Gemensamhetsutrymme i byggnadens mitt. Kraftiga bärande pelare gör planlösningen flexibel.

Förbindelsegång mellan B42 (penicillinfabriken) och B20 (1980-talskontoret).

Sentida skiljeväggar med stora glaspartier. Taket utgörs av ett nedpendlat akustiktak, golvet är klätt med en mörk matta.

Korridorparti med plastmatta och nedpendlat akustiktak med infällda takarmaturer.

Laboratoriemiljö med plastmatta, akustiktak och nedpendlade lysrörsarmaturer. Notera den metallklädda dörrnischen till vänster i bild, samt fönstrens inre glas monterade i ramverk av rostfritt stål i nischens innerkant.

B28 OCH FLINKS JÄRN

EXTERIÖR

B 28 utgörs idag av tre volymer från olika byggnadsetapper.

Den äldsta volymen tillkom på tomtens nordöstra del 1964-65 och rymde ursprungligen bl.a. en från Lindhagensgatan indragen huvudentrén med reception, samt en hörsal på andra sidan en planterad innergård. I samband med att den nya kontorshuset, B20, tillkom vid 1980-talets mitt förlängdes den äldre volymen åt nordöst, och försågs med nuvarande fasad mot Lindhagensgatan.

Den ursprungliga 1960-talsvolymen är idag svår att avläsa sedan delar rivits och andra delar omgestaltats vid senare tillbyggnader. Mot parkeringsdäcket har emellertid ett glasparti bevarats (ursprungligen beläget i 1960-talets foajé med utsikt mot den planterade gården - se bild på ursprungligt utförande på s. 33).

Entrén till den tillbyggda butikslokalen från 2009 vetter mot Lars Forssells gata i sydväst. Tillbyggnadens glasade entréfasad är indragen under ett ovanförliggande öppet parkeringsdäck som nås via en körramp placerad intill butiksentrén. Ytan framför butiksentrén är asfalterad och rymmer ett fåtal parkeringsplatser.

En förbindelsegång sammanlänkar B42 (penicillinfabriken) med B20 (1980-talets kontorshus)

INTERIÖR

I 1960-talsdelen finns i övre planet endast pelare samt fönster mot gården som vittnar om den ursprungliga volymen. Taket är sänkt och har därmed påverkat intrycket av de stora fönsterpartierna i foajén (efter 1980-talet matsalen).

Den ursprungliga rumsvolymen är efter att den integrerades i utbyggnaden av B20 mot Lindhagensgatan, svår att läsa av då 1960- och 80-talsdelen numera utgör en öppen volym.

Tillbyggnaden av B28 från 2009, med butiksentré och körramp mot Lars Forssells gata.

Parkeringsdäcket som angörs via en körramp från Lars Forssells gata.

Till vänster i bild syns den förbindelsegång som binder samman B42 (penicillinfabriken) och B20 (1980-talets kontorsbyggnad). Den äldre 1960-talsdelen har bevarat ett tidstypiskt koppartak, vars skivtäckning avtecknar sig tydligt under snön. Till höger syns taket till 1980-talstillbyggnaden.)

Invändigt är den äldre volymen från 1964 sammanslagen med 1980-talsutbyggnaden. De två inre pelar-raderna och fönsterpartierna som har försetts med insynsskydd tillhör den äldre delen. Trägolvet och innertaket har sannolikt tillkommit vid 1980-talets omgestaltning.

Det nedpendlade innertaket skymmer de äldre fönsterpartiernas övre del, och rutorna har försetts med insynsskydd (se bild på ursprungligt utförande på s. 33). En utrymningsdörr leder ut till den överbyggda gården.

B20 - 1980-TALSKONTORET

EXTERIÖR

Kontorsbyggnaden som uppfördes i två etapper mellan 1985–91 och består av åtta våningsplan med teknikvåning på taket. Entréfasaden mot Nordenflychtsvägen vinklas runt hörnet mot Lindhagensgatan. Byggnadens hörn är fasat mot denna korsning. Det gamla stallets (B22) fasad är integrerad i fasaden mot Nordenflychtsvägen.

Byggnaden är klädd i rött tegel med mörkare horisontella tegelband mellan varje våningsplan. Fasaderna har en repetitiv fönsterplacering med tätt placerade vita tvåluftsfönster med bred mittpost. Runda fönster i vertikal ledd bryter av fönsterraderna på del av fasaden mot Nordenflychtsvägen. Gavelfasaderna har en sluten prägel med mindre kvadratiske fönster. Det övre, mot Nordenflychtsvägen indragna våningsplanet, med den f.d. direktionstvåningen har fasader i vit plåtpanel och rundade burspråk.

Den glasade entrén i hörnet Nordenflychtsvägen/Lindhagensgatan är belägen en nivå upp från gatuplan och nås via en betongtrappa. Entrén fick sin nuvarande utformning 2009, då det ursprungligen indragna entrépartiet flyttades ut i liv med övrig fasad. Delar av den ursprungliga utvändiga markbeläggningen med bl.a. kullersten bevarades i entréhallen i samband med omgestaltningen. Den generösa platsbildningen framför entrén med planteringar och två granittrappor reducerades dock något redan 2006, och försågs då även med en ny betongmur. Entrén med trappa, hissbord och skärmtak med balkong i hörnet Lars Forssells gata/Nordenflychtsvägen tillkom 2009 och används som personalingång för butiken i bottenvåningen (Flinks järn).

Fasaden mot gården har en utskjutande burspråksdel i övre våningsplanet. Gården är sedan 2009 överdäckad, och rymmer butikslokaler för Flinks järn under ett parkeringsdäck.

Mot Lindhagensgatan finns vid den f.d. huvudentrén (B28 - 1960-talets huvudentré) en lägre volym i två våningsplan, uppförd under samma skede som kontorsbyggnaden (B20 - 1980-talskontoret). Volymens tegelfasad ansluter till den större kontorsbyggnadens (B20 - 1980-talskontoret). Det övre våningsplanet är mot gatan försett med stora glaspartier med smäckra profiler. Det nedre våningsplanet har mindre, högt placerade fönster som skapar ett slutet uttryck.

B20 mot söder vid korsningen Nordenflychtsvägen/Lindhagensgatan. De lägre volymerna i bildens högra kant är B28 (den på 1980-talet förbyggda f.d. huvudentrén) och gaveln till B42 (penicillinfabriken).

Fasaden mot Nordenflychtsvägen med den integrerade stallfasaden (B22). Bottenvåningen mot söder rymmer butikslokaler för Flinks järn. Norra delen av byggnaden och de övre våningsplanen utgör Arbetsmiljöverkets lokaler. Fasaden är, bortsett från huvudentrén som skymtar till höger i bild, oförändrad sedan uppförandet.

Entrépartiet vid det nordöstra hörnet flyttades ut i liv med den övriga fasaden på 2000-talet. Entréplatsen försågs i samband med detta med ny betongmur och trappa. Fasaden har i övrigt bevarat ursprungligt utförande.

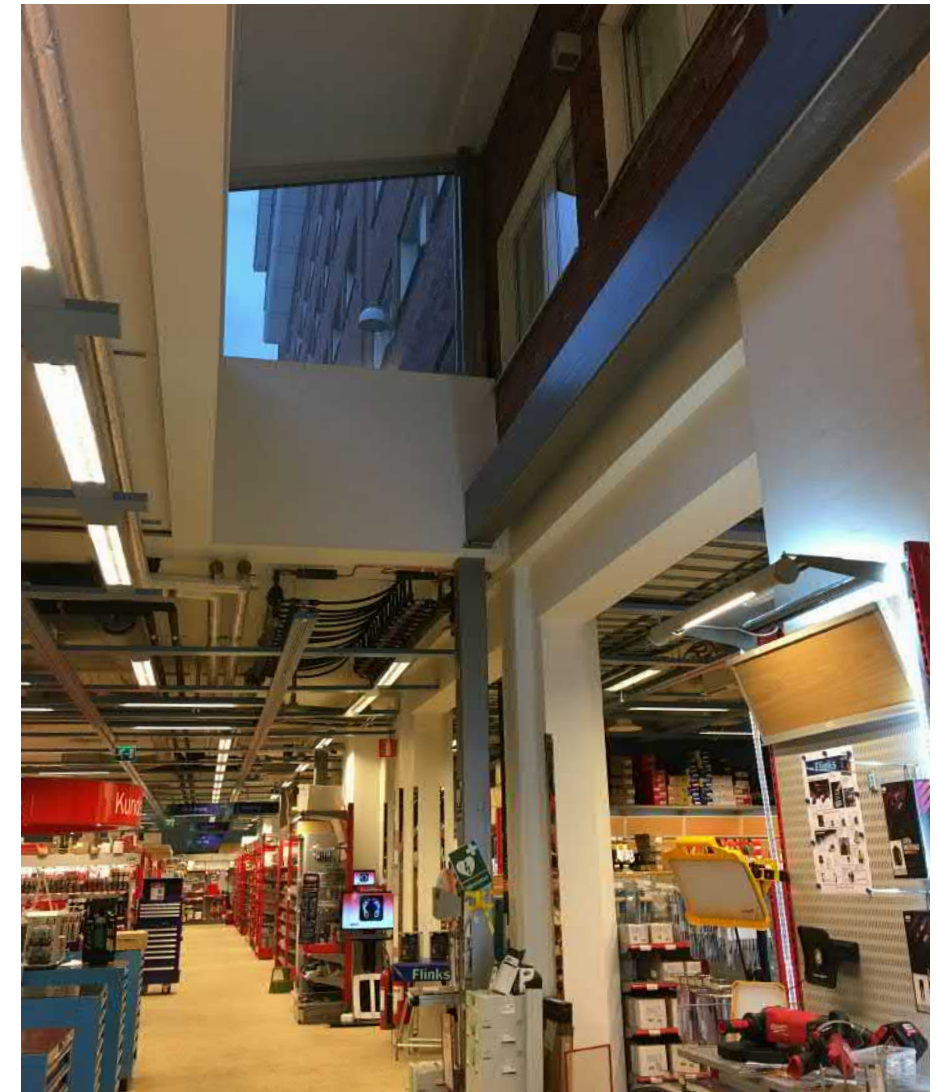
Mot Lindhagensgatan finns en lägre volym med stora glaspartier som uppfördes som en del av B20 (1980-talets kontorshus). Volymen ersatte då den äldre huvudentrén till anläggningen. Burspråket mot gårdssidan i den högre byggnadskroppens översta våningsplan markerar den forna direktionsvåningen.

1980-talsbyggnadens (B20) fasad mot gården och parkeringsdäcket. Däcket, lanterninen och butiksentrén tillkom 2009. Fasaden har i övrigt bevarat ursprungligt utseende.

Entréhallen har utökats och omgestaltats i samband med att entréfasaden flyttades ut 2009.

Butikslokalen i bottenvåningen. I samband med inredning av butiken 2009 öppnades planlösningen upp och en lanternin togs upp mot gården.

INTERIÖR

Kontorsbyggnaden har en i huvudsak ursprunglig planlösning med cellkontor fördelade runt en delvis öppen mittzon med centrerade trapphus och hissar. Det övre våningsplanet som inrymde större kontor för direktionen, präglas av en högre gestaltningsgrad med ursprungliga detaljer med bl.a. dörrar, glaspartier och akustiktak i björkfanér. På övriga våningsplan är glaspartierna mot kontorsutrymmena bemålade och materialen har generellt en lägre kvalitets- och gestaltningsgrad. Ursprungliga konferensrum finns bl. a. mot Lindhagensgatan.

Entréhallen med reception har omgestaltats sedan byggnaden uppfördes. I anslutning till trapphuset med spiraltrappa i entréhallen finns bevarad ursprunglig golvbeläggning i form av kullersten och gul Höganäsklinker.

Inga av de semipublika utrymmena så som matsalar, hörsalar och bibliotek finns idag bevarade.

En stor del av markplanet utgörs idag av butik vilken är sammanlänkad med, och nås från, tillbyggnaden på gården från 2009.

Kullersten som ursprungligen utgjorde en del av den yttre markbeläggningen byggdes in i samband med att entrén flyttades ut.

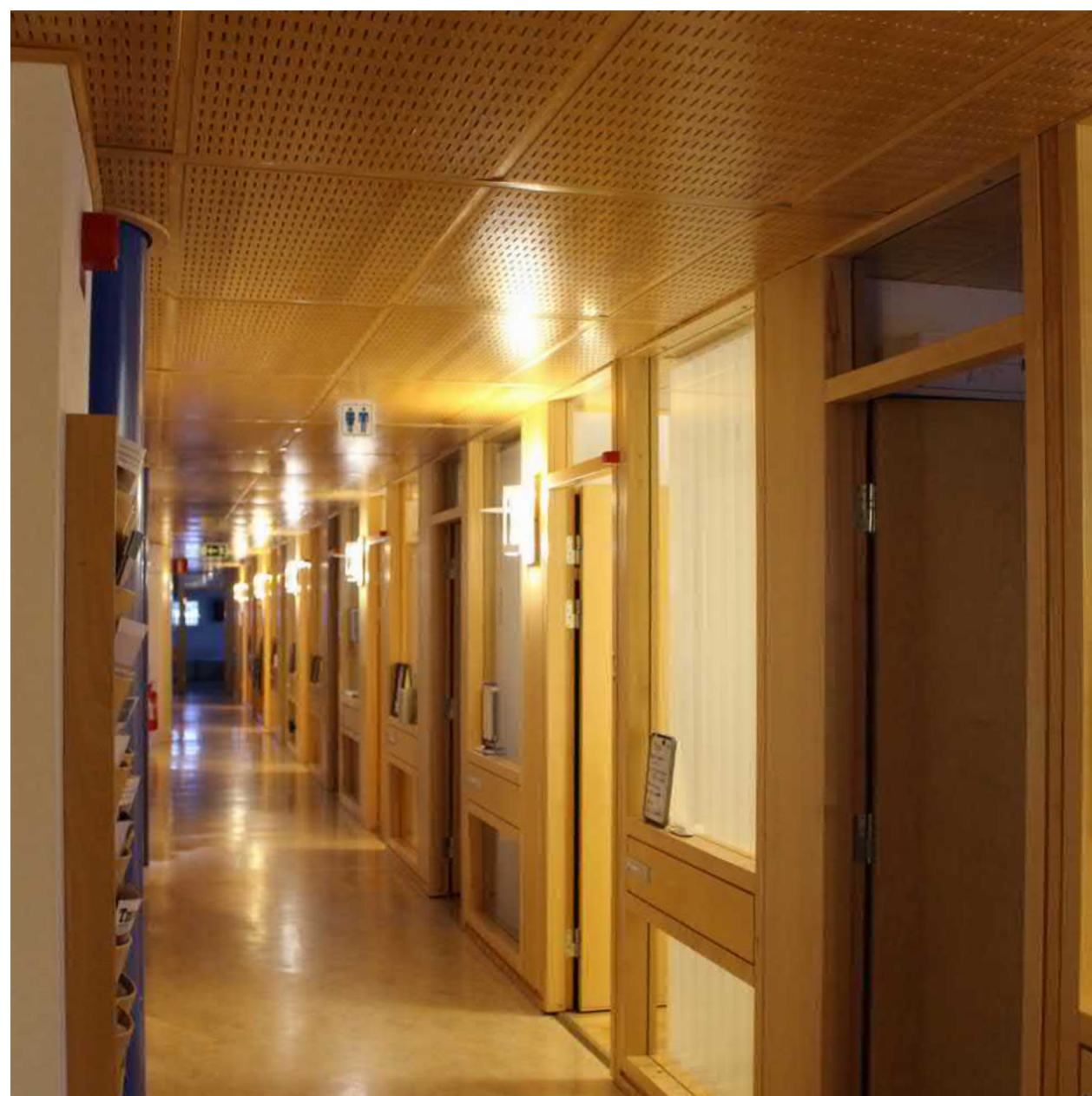
Trapphus med ursprunglig keramiskt klinker och handledare i trä.

Ursprungliga pentryn finns kvar.

Den lägre volymen med utsikt mot Lindhagensvägen. Det övre planet inrymde ursprungligen matsal. Idag står det tomt.

Den övre f.d. direktionsvåningen har en högre gestaltningsnivå än övriga våningsplan med glaspartier och akustiktak i björkfanér. Sannolikt är även de mer gestaltade elementen prefabricerade standardprodukter.

Kontorsvåningarna har i huvudsak ursprunglig planlösning med cellkontor på var sida om en öppen och pelaromgärdad zon där trapphus och hiss och andra allmänna funktioner som pentry och kapprum med wc också är placerade.

Stadsmuseets metod för kulturhistorisk värdering har legat till grund för bedömningen av fastighetens kulturvärde.

Metoden utgår från tre kärnbegrepp: berättelser, bevarande och betydelse.

De berättelser eller historiska teman som är pedagogiskt läsbara och betydelsefulla i miljön har identifierats. Berättelser kan handla om att miljön är representativ, sällsynt, mönsterbildande eller att dess informationsinnehåll kan bidra till forskningen. Att miljön bidrar till en mångfald av kulturmiljöer är också något som kan förstärka dess betydelse.

I analysen tas även hänsyn till bevarande, det vill säga hur många fysiska spår av som finns kvar av det som utspelats på en plats. Det kan handla om att ett område har lång kontinuitet, alltså att det spår kvar från en lång tidsperiod, men det kan också förstärka värdet att en plats har ett kort tidsdjup. Det vill säga att den skapades vid ett tillfälle och sedan fått förbli orörd.

Analysen handlar alltså både om vad som har skett på platsen, men också hus stora möjligheterna är att uppfatta detta idag.

Tre centrala berättelser har identifierats:

- *Bryggeritiden*
- *Läkemedelsproduktionen*
- *1980-talets kontorsanläggningar*

BRYGGERITIDEN

Kvarteret var ursprungligen en del av ett större område som rymde vad som vid uppförandet var Stockholms största bryggeri, en mönsteranläggning som vid tiden saknade motsvarighet i Sverige. Att man valt en illustration av Stora Bryggeriet för omslaget till boken Bryggerier i Sverige säger något om hur representativ och storslagen anläggningen varit, och vilken roll den spelat för bryggerinäringen i Sverige. Endast delar återstår emellertid av det forna bryggeripalatset.

Stora delar av den ursprungliga bryggerianläggningen är idag riven. De återstående delarna är kraftigt ombyggda, och åtskilda genom nyare bebyggelse och sentida gatusträckningar. Inom Hornsberg 10 finns endast en gatufasad från bryggeriets stall, ritat av Kasper Salin, bevarad. Denna är integrerad i fasaden hos en sentida kontorsbyggnad, och därtill kraftigt ombyggd i flera etapper sedan uppförandet. Förändringar av fasaderna har emellertid gjorts omsorgsfullt och med viss respekt för den äldre byggnaden. Inga äldre interiöra delar eller ursprungliga element finns bevarade innanför de synliga delarna av fasaden. Det är dock svårt att utläsa den ursprungliga funktionen hos den bevarade fasaden. Avsaknaden av entrépartier och de senare tillkomna stora och i sammanhanget lågt placerade fönstren signalerar inte att det rör sig om en stallbyggnad.

Trots att kontext och ursprungligt utförande till stora delar gått förlorade är stallbyggnadens tidsmässiga och arkitektoniska släktskap med den bevarade delen av bryggeriets huvudbyggnad tydligt utläsbart.

En översiktlig inventering av stallbyggnader tillhörande andra stockholmsbryggerier har gjorts inom ramen för kulturmiljöutredningen. Utöver fasaden inom Hornsberg 10 har endast en stallbyggnad bevarats (inom kvarteret Åkern vid Skanstull som fram till 1909 rymde Pilsnerbryggeriet), men byggts om och till i så stor omfattning att den inte går att identifiera som en del av den forna bryggerianläggningen eller ens en byggnad från tiden. Fasaden i Hornsberg är därmed det enda bevarade exemplet på stallbyggnader kopplade till de stora Stockholmsbryggerierna.

RELEVANS FÖR RIKSINTRESSET

Fastigheten ligger inom riksintresseområdet Stockholms innerstad, där ”de många bryggerierna” är ett utpekat uttryck. Bland de stora bryggerierna får Stora Bryggeriet anses vara den anläggning som påverkats mest av förändringar sedan riksintresseförklaringen. En hårdhänt hantering vid ombyggnad och utveckling av närområdet har bidragit till minskad läsbarhet såväl som synbarhet. Nya bostadskvarter skymmer anläggningen från sjösidan. Stallet markerade bryggeriområdets yttre gräns och flankerade områdets ursprungliga huvudentré, och utgjorde därmed bryggeriets front mot landsidan. Detta förtogs till stor del då 1980-talets kontorshus uppfördes. Den ovarsamma hanteringen har starkt bidragit till att anläggningen inte längre tillhör de främsta eller mest kulturhistoriskt värdefulla av Stockholms stora bryggerier.

Bryggeriet i Hornsberg får dock anses vara den anläggning som har längst kontinuitet. Malttillverkning inom området upphörde först 1979–80 då verksamheten flyttades till Pripps i Bromma. Det gör sannolikt anläggningen till det bryggeri i Stockholms innerstad där bryggerirelaterad produktion bedrivits längst.

LÄKEMEDELSPRODUKTIONEN

Samtliga byggnader inom Hornsberg 10 har haft en funktion kopplad till Kabi eller efterföljande verksamheter. 1940-talsbyggnaden har i och med den tidigare penicillintillverkningen ett samhällshistoriskt värde, kopplat till penicillinets enorma betydelse och till starten för Kabi som en viktig aktör i landets sedermera framgångsrika läkemedelsindustri.

Läkemedelsproduktionen inom området har lång kontinuitet, även om den ändrat form över tid. Verksamheten har kopplingar till, och kan till viss sägas ha sitt ursprung i, den forna bryggeriverksamheten. Senare ombyggnader, rivningar och nya vägdragningar inom området försvårar dock läsbarheten. Området, som ursprungligen omfattade hela det gamla bryggeriområdet, var tidigare tätt bebyggt, och de olika enheterna sammankopplade med förbindelsegångar, länkbyggnader och kulvertar. Utveckling av verksamheten har prä-

lats av ett rationellt och osentimentalt förhållningssätt till äldre byggnader inom fastigheten, såväl inför de gamla bryggeribyggnaderna, som 1940- och 60-talets anläggningar. Förändringar har i många fall skett utifrån behovs- och verksamhetsperspektiv, utan estetiska eller arkitektoniska ambitioner.

Det entréparti som på 1960-talet anlades mot Lindhagensgatan är idag helt uttraderat. Fasaden, som ursprungligen var en påkostad och tydligt gestaltad del av anläggningen, har idag degraderats till en sluten baksida. Detsamma gäller de representativa semipublika utrymmen som tillkom under samma period, reception och foajé, den planterade innergården, matsalarna och den anslutande takterrassen samt biblioteket. 1960-talets kraftfulla ansats att göra anläggningen representativ för den stora och välkända verksamheten har till största delen raderats ut genom 1980-talets kontorsprojekt och den pågående stadsutvecklingen i området.

1946 års laboratorie- och fabriksbyggnad har sedan uppförandet använts för produktion, utveckling och administration inom läkemedelsindustrin. Den har successivt förändrats avseende innehållet, de representativa funktionerna är sedan länge borta. Andelen kontor har vuxit kraftigt men laboratorier finns kvar i byggnaden och bidrar till ett kontinuitetsvärde.

Byggnaden var ursprungligen sett till volym, konstruktion som medgav flexibilitet över tid och sitt varierande innehåll med inslag som bibliotek tidstypisk och förankrad i samtidens rön kring laboratoriebyggande. Arkitekterna Hawerman & Friberg hade viss erfarenhet inom både- laboratorie- och industribyggande och var mycket efterfrågade vid tiden. Sett till fasader karaktäriseras byggnaden främst av arkitektduons personligt färgade traditionalism men det finns beröringspunkter med den allmänna utvecklingen inom industri- och institutionsarkitekturen, exempelvis ifråga om fönsterformer och tegelornamentik. Genom påbyggnad, tillbyggnad, fasadändringar, rivning av lastkaj och genom att delar av huvudfasaden byggts för under 2000-talet har byggnadens vårdade och representativa uttryck försvagats avsevärt.

Hawerman & Fribergs framgångar under 1940-talet är synnerligen intressant ur ett arkitekturhistoriskt perspektiv. Med sin rationella arkitektur i utpräglat traditionalistisk dräkt har de varit starkt bidragande till utvecklingen av den mer jordnära och sinnliga arkitekturen

som i Sverige efterträdde den renodlade funktionalismen. Flertalet av arkitektduons verk har dock bättre bibehållen ursprungskaraktär än vad den aktuella byggnaden har och påfallande många (främst bostadshus) har en hög kulturhistorisk klassificering.

Laboratorie- och fabriksbyggnaden var alltså som byggnad betraktad, före ändringarna från 1980-talet och framåt, representativ för uppförandetiden och branschen om än tydligt färgad av arkitekternas särprägel. Som anläggning kan dock inte Kabis fabriks- och forskningsmiljö i Hornsbergs ses som en representativ anläggning för läkemedelsindustrin. Motsvarande anläggningar från 1900-talets mitt eller senare del utgörs ofta av mer framträdande och sammanhållna komplex, ofta med stort inslag av park och med högt ställda arkitektoniska ambitioner avsedda att signalera bolagens högteknologiska produktion och forskning (jmf Astra i Södertälje och Pharmacia i Uppsala). Kabis anläggning saknar såväl arkitektonisk sammanhållenhets som bevarade grönytor och gestaltade utemiljöer. Läkemedelsproduktionen i Hornsberg har också under en längre period samexisterat med den bryggerirelaterade produktionen, vilket sannolikt har styrt byggandet och utvecklingen inom området till stor del.

1980-TALETS KONTORSBYGGANDE

KabiVitruks huvudkontor (numera Arbetsmiljöverkets lokaler) uppfördes 1985–88 i nuvarande Hornsberg 10. Kabi hade förvärvat hela området 1979–80 och inom fastigheten fanns penicillinfabriken från 1940-talet och kontor, matsal, bibliotek och hörsalar från 1960-talet tillhörande Kabis verksamhet. Den av Kasper Salin ritade stallbyggnadens södra fasad, skulle efter avslag på tidigare rivningsansökan även integreras i den nya kontorsanläggningen. Kontorsbyggnadens utformning var på så vis i mångt och mycket styrd av fastighetens befintliga förutsättningar och anpassningen till dess äldre bebyggelse. Utrymme för representativa parkytor och andra ytkrävande inslag som kännetecknade tidens kontorsanläggningar var inte aktuellt av den anledningen.

Den nya kontorsbyggnaden ritades dock utan hänsyn till det befintliga stallet. Beslutet att integrera den äldre stallfasaden i den nya byggnaden har sin grund i en uppblossande bryggeridebatt som skapade en ångslan inför rivningar. I den första bygglovsansökan som

lämnas in 1987 sparas inget av stallfasaden. När en revidering görs året därpå, efter kritik från allmänhet och stadsmuseet, integreras fasaden mot Nordenflychtsvägen samt en mindre sektion med en trappgavel kring en entré mot gårdssidan. Inga förändringar eller anpassningar görs emellertid i den omgivande nya fasaden.

Beslutet att integrera fasaden har inte hanterats på ett medvetet sätt. Den har inte givits något eget utrymme i arkitekturen, och man har inte heller dragit nytta av den avvikande byggnadsdelen för att manifesteras en ny funktion, som exempelvis en entré, matsal eller utställningslokal. Anmärkningsvärt är att fasaden helt saknar entréer. Som jämförelse kan nämnas spårvagnshallarna vid Birger Jarlsgatan som i början av 1990-talet integrerades i en ny kontorsfastighet. Där har den äldre fasaden använts för att skapa en effektfull entré till den nya byggnaden och artikulerats genom ett framskjutande läge.

Under 1980-talet, efter kritik mot rivningar i stadskärnorna och efter rekordårens bostadsområden som upplevdes sakna relation till platsen, blev det vid alla projekt i befintliga miljöer nödvändigt att förhålla sig till historiska byggnader och lokal karaktär. I många fall skedde det med fri vilja och entusiasm eftersom det fanns en bred samsyn kring att det var positivt att ta tillvara kulturvärden och förstärka lokal särprägel och identitet. Denna omsvängning i synen på stadsmiljöer är ytterst intressant ur ett bredare samhällshistoriskt perspektiv eftersom den innebar en ordentlig törn för det ”moderna projektet.” Bevarandediskussioner likt den som fördes kring stallet från 1890-talet var vanliga och den bevarade stallfasaden är ett uttryck för berättelsen om att stadsbyggandet förändrats efter modernismen. Det arkitektoniska resultatet av frivilligt eller påtvingat bevarande i stads- eller fastighetsutvecklingsprojekt blev långt ifrån alltid lyckat eller intressant. Idag framstår vissa av dessa projekt som diskutabla. KabiVitruks motvilja mot att bevara stallet är avläsbar i det färdiga resultatet och projektet kan nog sägas tillhöra dem där bevarandekompromissen urholkat kulturvärden utan att tillföra nya. De samhällshistoriska värdena som kan kopplas till just detta projekt bedöms vara begränsade.

I samband med uppförandet av KabiVitruks nya kontorsbyggnad befann sig dessutom företaget i en svacka med motgångar i form av förbjudna hormonpreparat, dopinghärvor och skandaler kring aids-smitta via blodplasma. KabiVitrum presterade även dåligt ekonomiskt och 1985 gjorde företaget en förlust på åtta miljoner. Samtidigt fanns

ett stort intresse från flera privata aktörer att köpa den då fortfarande statliga verksamheten. Tillfället för att uppföra ett nytt huvudkontor kan i sammanhanget därför tyckas märkligt. De förlustdrabbade åren under 1980-talets mitt kan ha bidragit till att gestaltningen av byggnaden inte kvalar in bland årtiondets mest spektakulära eller konsekvent genomförda kontorsprojekt. Flera av de karaktäristiska komponenter som präglar 1980-talets kontorsanläggningar, som parkinslag eller ljusgård, finns inte heller i Kabis f.d. huvudkontor. Lokaliseringen till Hornsbergskvarteret, som varken tillhör city eller är ett renodlat motorvägsäge, gör att byggnadens läge inte stärker kulturvärdena.

Kontorsbyggnaden som har en förhållandevis stram och repetitiv utformning har flera tidstypiska inslag men är inte representativ för de mer utsvävande anläggningar med tydlig identitet som kännetecknar årtiondets kontorsbyggande. Tegelfasaden med aluminiumklädda träfönster samt flera av de arkitektoniska element som kännetecknar postmodernismen som t.ex. burspråk, kraftiga vinklar, runda fönster och glasade fasadpartier utgör tidstypiska inslag i exteriören. Byggnaden hade ursprungligen en mer effektfull, indragen glasad entré med en påkostad planterad förplats av mer generösa mått som under 2000-talet gjordes om och reducerades i yta i samband att en cykelväg anlades, och befintlig trottoar breddades. Även då kontorsbyggnaden har förändrats i viss utsträckning med nya entréer och gårds- tillbyggnader är den exteriört i hög grad välbevarad.

Invändigt är de övre våningarnas tidsenliga planlösning med cellkontor i hög grad oförändrad. Den övre mer påkostade direktionsvåningen har originaldetaljer bevarade i form av bl.a. glasade träpartier, dörrar och vågformade akustikplattor i trä. Av de semipublika utrymmena som t.ex. matsal och hörsalar som till delar tillkom på 1960-talet och utökades under 1980-talet, finns endast spår kvar då inredningen i hög grad är utrivna. Entréhallen/foajén har inte heller kvar sin ursprungliga utformning men originaldetaljer finns kvar i form av marmor- och klinkergolv. Trapphusen är välbevarade och bedöms ha vissa kulturvärden.

Kontorsanläggningen i Hornsberg 10 har genom sin tidstypiska arkitektur, bevarade exteriör och till delar bevarade interiör och planlösning ett visst värde för berättelsen 1980-talets kontorsbyggande.

HELHET MED BEGRÄNSADE VÄRDEN

Det f.d. bryggeriområdet i Hornsberg har utan tvekan industrihistoriska värden. Det fastslogs av Stockholms stadsmuseum redan kring 1980. Den verksamhet som har bedrivits här har haft betydelse för såväl bryggeri- som läkemedelshistoria på ett nationellt plan. Kontinuiteten med bryggerinäring som övergått i en läkemedelsindustri som fortfarande är aktiv och i Octapharmas regi utvecklas på platsen stärker kulturvärdena, i synnerhet som anläggningen torde rymma en av ytterst få kvarvarande industriella processer i innerstaden.

Fastigheten Hornsberg 10 utgör endast en liten del av det verksamhetsområde som under de senaste tio åren krympt betydligt. Flerbostadshuset som kilats in och det nya gatunätet har fragmenterat verksamhetsområdet och gjort att den tydliga karaktären av industrianläggning koncentrerats till södra delen av det tidigare vidsträckta kvarteret. Hornsberg 10 har ännu tydlig kontakt med verksamhetsområdet trots att 1940-talsbyggnaden kopplats loss från senare produktionsbyggnader och att Kabis f.d. huvudkontor inte längre används inom läkemedelsindustrin.

Fastigheten uppvisar bebyggelse från intressanta faser i verksamhetens utveckling. Stallfasaden vittnar om bryggeriets etablering och länkar samman kvarteret med de bevarade bryggeribyggnaderna från 1800-talet. 1940-talets laboratorie- och fabriksbyggnad representerar hur verksamheten på allvar ställdes om till läkemedelsproduktion. Bevarade 1960-talsdelar är rester av den storstilade expansion som genomfördes under årtiondet. Ett för Kabi intensivt och delvis skandalomsusat 1980-tal representeras av det huvudkontor som skulle ha byggts redan på 1960-talet men som nu äntligen kunde realiseras.

1980-talsprojektet genomfördes dock till stor del på bekostnad av 1960-talets generösa och arkitektoniskt genomarbetade representativa funktioner. Stallbyggnaden revs och integrerades bristfälligt och oengagerat i kontorsbyggnaden. Påbyggnaden av 1940-talshuset gjorde samtidigt kvarteret än mer komplext och svårläst, en utveckling som accentuerats med 2000-talets gårdsöverbyggnad. De olika årsringarna inom det förhållandevis kompakta kvarteret kan betraktas som en kulturhistorisk kvalitet och styrka men sättet som ändringarna genomförts på motsäger detta. Karaktärsskapande delar

har försvunnit och den historiska läsbarheten är påverkad både av rivningar och ändringar av byggnadernas fasader.

Viss industriarkitektur är tålig för förändring och kan berikas av tilllägg och ingrepp. Hawerman & Fribergs värdiga och prydliga byggnad bedöms inte höra till denna kategori. Påbyggnaden från 1980-talet är i någon mån respektfull mot ursprungsarkitekturen men har inte tillfört arkitektoniska kvaliteter eller kulturvärden i övrigt. Lagningsarna av fasaden mot Lenngrensgatan är delvis att betrakta som kulturhistoriskt intressanta då de vittnar om 1960-talets tillbyggnad och expansion. I huvudsak berättar dock lagningsarna inte om verksamhetsanknutna förändringar utan om hur stora delar av industrimiljön givit plats åt ny bostadsbebyggelse enligt 2000-talets ideal, något som bl. a. inneburit att lastkajen, ofta en väsentlig del av en industribyggnads uttryck, rivits.

Sammantaget bedöms kvarteret ha en rik och intressant historik knuten till de berättelser som identifierats. De fysiska uttrycken för berättelserna är dock relativt svaga genom de förändringar som genomförts från 1980-talet och framåt, undantaget berättelsen om 1980-talets kontorsbyggande. Kvarteret som helhet är splittrat. De olika byggnadsetapperna har utförts på bekostnad av kvaliteter i föregående etapper istället för att tillföra nya. Bebyggelsen inom Hornsberg 10 bedöms inte vara av särskilt kulturhistoriskt värde.

KULTURVÄRDE

Utöver de tre begrepp som används i stadsmuseets modell för kulturhistorisk värdering, Mycket stora värden, Stora värden och Vissa värden, har graderingen även kompletterats med bedömningsgraden Begränsade värden. I fastigheten Hornsberg 10 har ingen byggnadsdel bedömts ha stora eller mycket stora värden.

B22 - STALLET

Den sparade stallfasaden från 1890 ritad av Kasper Salin är kraftigt förändrad och tillrättalagd. Den ursprungliga funktionen som stall är svår att avläsa. Fasaden har därför endast ett visst kulturhistoriskt värde genom kopplingen till bryggeriverksamheten och det arkitektoniska släktskapet med det f.d. bryggeriet.

B42 - PENICILLINFABRIKEN

Laboratorie- och fabriksbyggnadens exteriör har i hög grad påverkats negativt av murverkslagningar, igensättning av fönster och fönsterbyten, 1980-talets påbyggnad och 2000-talets överdäckning av gården samt rivning av lastkaj. Den ursprungliga volymen har därför endast ett visst kulturhistoriskt värde genom den historiska kopplingen till läkemedelsproduktion och den delvis bevarade fasaden. Gavelfasaden mot Lars Forssells gata är av störst relevans.

Påbyggnaden från 1980-talet har begränsade värden då den har avvikande tegel och har förändrat fabriksbyggnadens ursprungliga takutformning.

1960-talets tillbyggnad mot Lindhagensgatan är en rest av en tidigare betydelsefull årsring inom anläggningen. Den har vissa kulturhistoriska värden sett till den bearbetade fasadgestaltningen och anpassningen till den äldre fabriksbyggnaden. Det pelaromgärdade gatuplanet som ursprungligen hade öppna pelarfack är numera igensatt och har därför begränsade värden. Även fasaden mot Lennegrens gatan har begränsade värden på grund av att den har en enklare fasadhantering med lägre gestaltungsgrad.

B28 - 1960-TALETS ENTRÉBYGGNAD

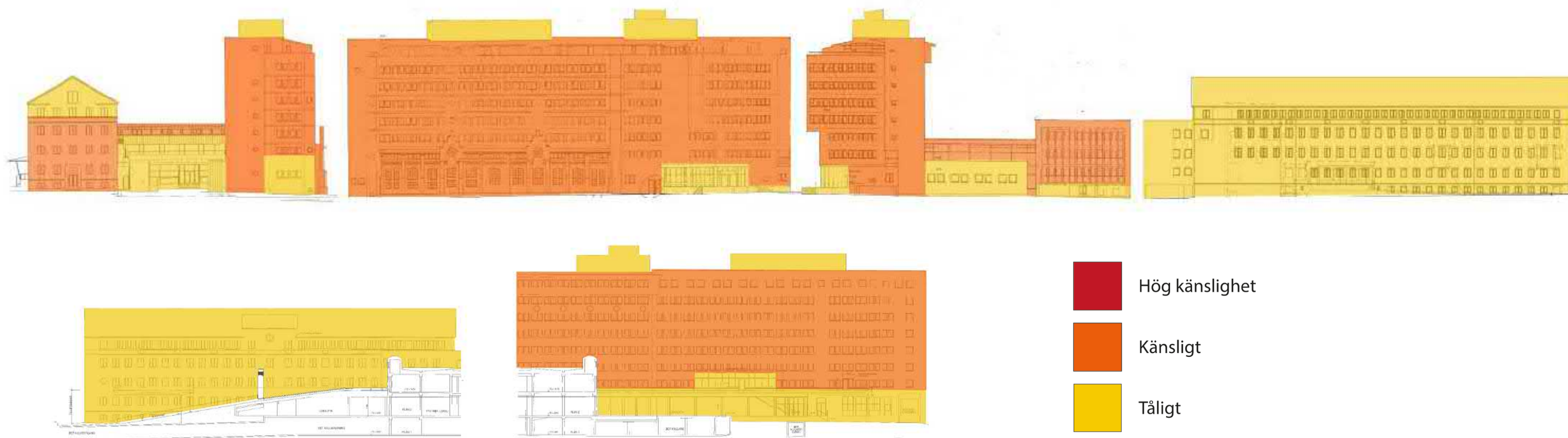
1960-talsvolymens fasad mot gården har begränsade värden då dess sammanhang har påverkats av rivningar av intilliggande gårdsvolymer och gårdens överdäckning. Förbindelsegången som sträcker sig ovan 1960-talsvolymen som tillkom i samband med B20 har ett visst kulturhistoriskt värde som en del av kontorsanläggningen.

Den senare gårdstillbyggnaden och parkeringsdäcket från 2009 är för unga för att utvärderas.

B20 - 1980-TALSKONTORET

B20 har genom sin koppling till Kabis verksamhet som företagets f.d. huvudkontor samt den tidstypiska och, bortsett från entréerna, i hög grad välbevarade exteriören ett visst kulturhistoriskt värde. Byggnadens två gatuentréer har endast ett begränsat värde på grund av att dessa har förändrats eller tillkommit senare. Även bottenvåningens fasad mot gården har påverkats av 2009 års tillbyggnad och överdäckning och har därför begränsade värden.

Bottenvåningen i den lägre volymen mot Lindhagensgatan har också ett begränsat värde på grund av att den håller en lägre arkitektonisk kvalitet än övriga fasader.

TÅLIGHET- OCH KÄNSLIGHETSANALYS

Tålighetsanalysen ingår inte i stadsmuseets bedömningsmodell, utan är ett fristående verktyg för bedömning av vilka byggnadsdelar som är särskilt känsliga för förändring avseende kulturvärden. Också de delar som bedömts vara mer tåliga för anpassning och utveckling har identifierats.

Vid bedömningen av tålighet och känslighet har tre begrepp använts, Hög känslighet, Känsligt och Tåligt. Inom fastigheten Hornsberg 10 har ingen byggnadsdel bedömts ha hög känslighet för förändring.

I hög utsträckning är tålighets- och känslighetsanalysen överensstämmande med hur starka de kulturhistoriska värdena är för samma delar. För fasader kan graden av känslighet påverkas av dess karaktär, t. ex öppenhet respektive slutenhet, vilka material som ingår eller hur synlig de är i stadsbilden. Redan utförda förändringar som inte bedöms ha kulturhistoriska egenvärden gör ofta en fasad eller del av fasad mer tålig för nya ändringar. Å andra sidan kan ackumulerade ändringar av en byggnad också medföra att hela exteriören blir känslig för nya ändringar eftersom byggnadens karaktär och historiska läsbarhet kan försvagas eller gå förlorad

B22 - STALLET

Den sparade stallfasaden från 1890 ritad av Kasper Salin är kraftigt förändrad och tillrättalagd. Den ursprungliga funktionen som stall är svår att avläsa. Fasaden har därför endast ett visst kulturhistoriskt värde genom kopplingen till bryggeriverksamheten och det arkitektoniska släktskapet med det f.d. bryggeriet.

B42 - PENICILLINFABRIKEN

Laboratorie- och fabriksbyggnadens exteriör har i hög grad påverkats negativt av murverkslagningar, igensättning av fönster och fönsterbotten, 1980-talets påbyggnad och 2000-talets överdäckning av gården samt rivning av lastkaj. Den ursprungliga volymen har därför endast ett visst kulturhistoriskt värde genom den historiska kopplingen till läkemedelsproduktion och den delvis bevarade fasaden. Gavelfasaden mot Lars Forssells gata är av störst relevans.

Påbyggnaden från 1980-talet har begränsade värden då den har avvikande tegel och har förändrat fabriksbyggnadens ursprungliga takutformning.

1960-talets tillbyggnad mot Lindhagensgatan är en rest av en tidigare betydelsefull årsring inom anläggningen. Den har vissa kulturhistoriska värden sett till den bearbetade fasadgestaltningen och anpassningen till den äldre fabriksbyggnaden. Det pelaromgårdade gatuplanet som ursprungligen hade öppna pelarfack är numera igensatt och har därför begränsade värden. Även fasaden mot Lenngrensgatan har begränsade värden på grund av att den har en enklare fasadhantering med lägre gestaltungsgrad.

B28 - 1960-TALET'S ENTRÉBYGGNAD

1960-talsvolymens fasad mot gården har begränsade värden då dess sammanhang har påverkats av rivningar av intilliggande gårdsvolymer och gårdens överdäckning. Förbindelsegången som sträcker sig ovan 1960-talsvolymen som tillkom i samband med B20 har ett visst kulturhistoriskt värde som en del av kontorsanläggningen.

Den senare gårdstillbyggnaden och parkeringsdäcket från 2009 är för unga för att utvärderas.

B20 - 1980-TALSKONTORET

B20 har genom sin koppling till Kabis verksamhet som företagets f.d. huvudkontor samt den tidstypiska och, bortsett från entréerna, i hög grad välbevarade exteriören ett visst kulturhistoriskt värde. Byggnadens två gatuentréer har endast ett begränsat värde på grund av att dessa har förändrats eller tillkommit senare. Även bottenvåningens fasad mot gården har påverkats av 2009 års tillbyggnad och överdäckning och har därför begränsade värden.

Bottenvåningen i den lägre volymen mot Lindhagensgatan har också ett begränsat värde på grund av att den håller en lägre arkitektonisk kvalitet än övriga fasader.

1971

Vy från Lindhagensgatan från sydost, 1971.

Utvecklingen av kvarteret på 1980-talet innebar att historiska strukturer och inslag, samband med omgivande gator och arkitektoniska kvaliteter försvann eller påverkades negativt. Träd längs nuvarande Lars Forsells gata var de sista bevarade i en tidigare lång allé. Kabis representativa huvudentré från 1960-talet mot Lindhagensgatan byggdes igen med en ny sluten fasad. Ändringar som dessa har påverkat kulturvärden och gör att tåligheten för ändringar i bottenvåningarna är relativt stor.

2018

Vy från Lindhagensgatan från sydost, 2018.

1971

Lars Forssells gata söderifrån mot det f.d. bryggeriområdet, 1971.

2018

Lars Forssells gata söderifrån, 2018.

FORTSATT UTVECKLING

FORTSATT UTVECKLING

Utredningen visar att trots en rik och intressant industrihistoria med samhällshistoriska dimensioner bedöms inga byggnader inom fastigheten ha särskilda kulturvärden eller hög känslighet för förändring. Det bör finnas goda möjligheter att åtgärda brister ifråga om byggnadernas kontakt och interaktion med sin omgivning utan att kulturvärden påverkas långtgående.

Stora Bryggeriets, senare Kabis och Octapharmas anläggning är och har alltid varit föränderlig, något som är kännetecknade för produktionsmiljöer. Radikala om-, till- och påbyggnader har gjorts under senare år. Den f.d. penicillinfabriken B42 bör kunna utvecklas i en liknande riktning under förutsättning att den ursprungliga byggnadsvolymen och byggnadens industriella ursprung blir fortsatt läsbar.

Volymförändringar bör kunna provas också på gården och mot Lindhagensgatan.

Kontorsbyggnaden från 1980-talet är i högre grad känslig för exteriöra ändringar, bortsett från bottenvåningen. Begränsningen är här kopplad till fasadernas tidstypiska uppbyggnad av fasadtegel och dess bearbetning med mönstermurningar samt inslagen av andra material som inte är avsedda att underhållas. Utrymme för ändringar av takvåningar och teknikutrymmen bör dock finnas. Det vore positivt för kulturvärden om stallfasaden kan få en utökad betydelse för kvarteret och med hänsyn till de omfattande ändringar som tidigare gjorts av fasaden finns utrymme för att exempelvis ta upp någon entré mot gatan. Även andra delar av kontorshusets bottenvåning kan förändras utan att kulturvärden påverkas negativt.

Octapharmas byggnad i hörnet Elersvägen-Nordenflychtsvägen har byggts på med nya våningar 2003-05.

TRYCKTA KÄLLOR

Bedoire, Fredric **Industriarkitektur i Stockholms innerstad**, Stockholms stadsmuseum, 1973.

Nilsson, Staffan **Bryggerier i Sverige: en kulturhistorisk inventering**, Riksantikvarie ämbetet, 1983.

Nyqvist, Sten **Kärnbolaget AB - Kabi : nedslag i Kabis historia och utveckling från Vitrum 1877 till Kabi Pharmacia 1990**, 1992.

Industrimiljöer i Stockholm, Byggnadsinventering, Stockholms stadsmuseum, 1979-80.

Malmarna, en byggnadshistorisk undersökning, Stockholms stadsbyggnadskontor 1969.

Nordvästra Kungsholmen, Program för ett stadsutvecklingsområde, Stockholms stads byggnadskontor, 2002.

Tidskriften Byggmästaren 1946.

DIGITALA KÄLLOR

Brittakarolina.com	
Dagens Nyheters arkiv	
Digitala stadsmuseet	<i>Fotografier, byggnadsinventeringar</i>
Digitalt museum	<i>Fotografier</i>
Google maps	
Stockholms stad, plantjänsten	
Stockholms stad, Stockholm växer	
Stockholmskällan	<i>Fotografier</i>
Stockholms stadsbyggnadsnämnds arkiv	<i>Bygglovhandlingar</i>
Wikipedia	